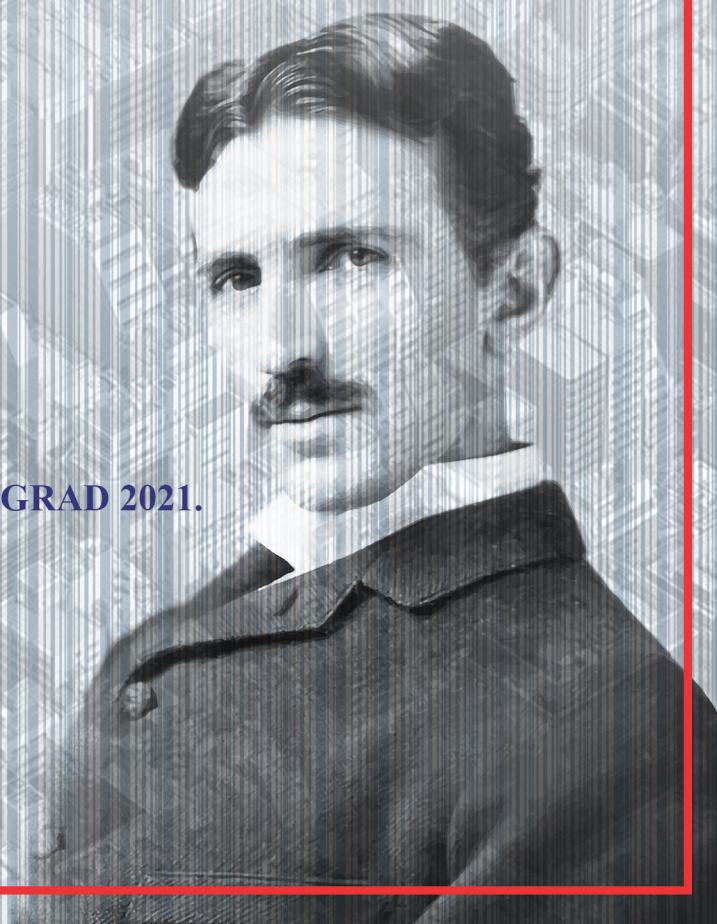

**UNIVERZITET „UNION – NIKOLA TESLA”
BEOGRAD**

ZBORNIK RADOVA

BEOGRAD 2021.

ZBORNİK RADOVA UNIVERZITETA
"UNION-NIKOLA TESLA" BEOGRAD

Nikola Tesla
UNIVERZITET UNION

KRITIČKI OSVRT NA EKOLOŠKE, EKONOMSKE I
DRUŠTVENE ASPEKTE NAPRETKA

ZBORNİK RADOVA UNIVERZITETA
"UNION-NIKOLA TESLA" BEOGRAD
KRITIČKI OSVRT NA EKOLOŠKE, EKONOMSKE I
DRUŠTVENE ASPEKTE NAPRETKA

Urednici

dr Sanja Mrazovac Kurilić, redovni profesor
dr Ljiljana Nikolić Bujanović, redovni profesor
dr Miša Stojadinović, viši naučni saradnik

Uređivački odbor

dr Violeta Rašković Talović, redovni profesor
dr Vladanka Presburger Ulniković, vanredni profesor
dr Dara Golubović Matić, vanredni profesor
dr Zorica Milovanović-Jeknić, docent
dr Danijela Anđelković, docent
dr Marina Milovanović, redovni profesor

Recenzenti

dr Boško Damjanović, redovni profesor
dr Petronije Jevtić, redovni profesor
dr Dragan Stanar, vanredni profesor
dr Hadi Waisi, docent
dr Miloš Milovanović, docent
dr Aleksandar Gračanac, redovni profesor

Dizajn korica

dr Miloš Milovanović, docent

ZBORNİK RADOVA UNIVERZITETA
”UNION-NIKOLA TESLA” BEOGRAD

Nikola Tesla
UNIVERZITET UNION

KRITIČKI OSVRT NA
EKOLOŠKE, EKONOMSKE
I DRUŠTVENE ASPEKTE
NAPRETKA

BEOGRAD 2021.

САДРЖАЈ

KRITIČKI OSVRT NA EKOLOŠKE, EKONOMSKE I DRUŠTVENE ASPEKTE NAPRETKA

1. Ljiljana Nikolić Bujanović — ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE PRESENCE OF MICROPLASTICS 7
2. Sanja Mrazovac Kurilić, Selena Anđelković, Ružica Micić — MODERN WAYS OF SPRING WATER MONITORING 21
3. dr Vladanka Presburger Ulniković, dr Hadi Waisi — EMISIJE TEŠKIH METALA REPUBLIKE SRBIJE I SUSEDNIH ZEMALJA U PERIODU 2008-2018. GODINE 35
4. Aleksandar Gračanac, Dragana Djokić, Vladimir Djokić — IDENTIFIKOVANJE MLADIH LIDERA U FUNKCIJAFIRMISANJA LJUDSKIH RESURSA DANAS (NA PRIMERU GELF-A Global Education & Leadership Fondation) 63
5. Mihajlo Đ. Mihajlović — ZLOUPOTREBA MOĆI I NEOIMPERIJALNA PRAKSA VELIKIH SILA U SAVREMENOM DRUŠTVU 73
6. Mileta-Joanikije D. Đuknić — POJAM STRADALNIŠTVA (MUČENIŠTVA) U DELIMA SVETOG VLADIKE NIKOLAJA ŽIČKOG 93
7. Sara V. Salzberger — JEVREJI U NACISTIČKOJ PROPAGANDI OD 1933. DO 1945. GODINE 115
8. Ksenija N. Mirković — “DŽIHAD” 139
9. Džemil E. Trtovac — OSMANSKI HAREM KLASIČNOG DOBA 153
10. Vladimir Radovanović, Olja Krčadinac, Jasmina Lj. Perišić, Dragana Dudić — ISTRAŽIVANJE PERFORMANSI RUTERA VELIKIH BRZINA ... 171
11. Dušan Aničić, Gordana Petrović, Olgica Nestorović, Vesna Petrović — PORESKA POLITIKA U SAVREMENIM PORESKIM SISTEMIMA .. 189

12. Dragana Bulj, Maja Vrbanac, Marina Milovanović, Jasmina Perišić — UTICAJ BRENDA NA POTROŠAČE STUDIJA SLUČAJA – SAMSUNG VS APPLE	201
---	-----

Ljiljana Nikolić Bujanović¹

**ENVIRONMENTAL
SUSTAINABILITY IN THE
PRESENCE OF MICROPLASTICS**

Faculty of Ecology and Environmental Protection
University “Union-Nikola Tesla”, Belgrade

¹ bujanovic08@gmail.com

Abstract:

Plastic has a negative impact on the environment during the production of plastic and plastic products, and has a special negative impact on human health when it becomes waste. Particularly significant is the problem of microplastics (particle size below 5mm), which is present in various products, from cosmetics, synthetic clothing, to plastic bags and water bottles. It can be primary, when microplastics are added to various products, and it can be secondary when it is formed from larger pieces of plastic by different methods of comminution. Microplastics are transmitted by air currents, and through wastewater it ends up in watercourses, seas and oceans, that is, it enters the food chain of the aquatic world and, due to its persistence, remains forever in living organisms. The paper discusses the issues of identifying the presence of plastic in the environment as well as the potential pathways by which microplastics reach the environment. Available evidence on the potential impact of microplastics on humans is also provided.

Key words: microplastics, water, human health, toxicity

Introduction

The large and widespread use of plastic has led to the generation of large amounts of plastic waste. According to data, about 25.8 million tons of plastic waste is generated in Europe every year (<https://www.plasticseurope.org>). It is especially important that a large amount of plastic waste ends up in the seas and oceans, especially in the Mediterranean Sea and the Arctic Ocean (<http://ec.europa.eu/environment/marine>). According to estimates (<https://www.ellenmacarthurfoundation>.) about 8 million tons of plastic end up in the ocean each year - the equivalent of throwing the contents of a garbage truck into the ocean every minute. If nothing is done, the amount of plastic is expected to increase to two trucks per minute by 2030 and four per minute by 2050. If this pace continues, there will be 1 ton of plastic in the ocean for every 3 tons of fish by 2025, and by 2050, there will be more plastic in the oceans by weight than fish.

From the middle of the last century, plastics have been a source of innovation-driven growth due to their unique properties and they hold similar promise

for the future. Today, plastics are in high demand and are central to modern living, but their use has become tainted by the unrelenting rise (Geyer R., et al. (2017), and Ryan (2015)) of plastic and microplastic (Iyare et al., 2020) pollution.

Human behaviour is largely responsible for plastic pollution. Sources of microplastic pollution include: textiles, tyres, general waste, products containing microplastics, and equipment/products used in fisheries, agriculture, and industry. Each year, a significant proportion of plastic waste (Plastics Europe, 2018) fragmenting into microplastics enters the environment together with human-made microplastics. Whilst marine microplastic pollution has attracted the attention of both the public and policy makers, recent reports of the ubiquity of microplastics across the air, soil, sediments, freshwaters, oceans, plants, animals, and parts of the human diet, have amplified concerns. Research on microplastics and their potential threats to the ecosystems and humans is in its infancy and is complex - a lot remains uncertain. Relatively few studies record microplastics in nature at or below the 10-50 micron size range because they are below the detection limit of the most often used analysis equipment. Some experimental studies have shown increasing concentrations of microplastics with decreasing size (Barnes D.K.A. et al 2009) suggesting that actual concentrations in the environment could be higher than those reported to date. Furthermore, toxicity and the relative ease with which microplastics cross biological barriers are expected to increase with decreasing size. This raises further concerns about smaller microplastics, and in particular, nanoplastics.

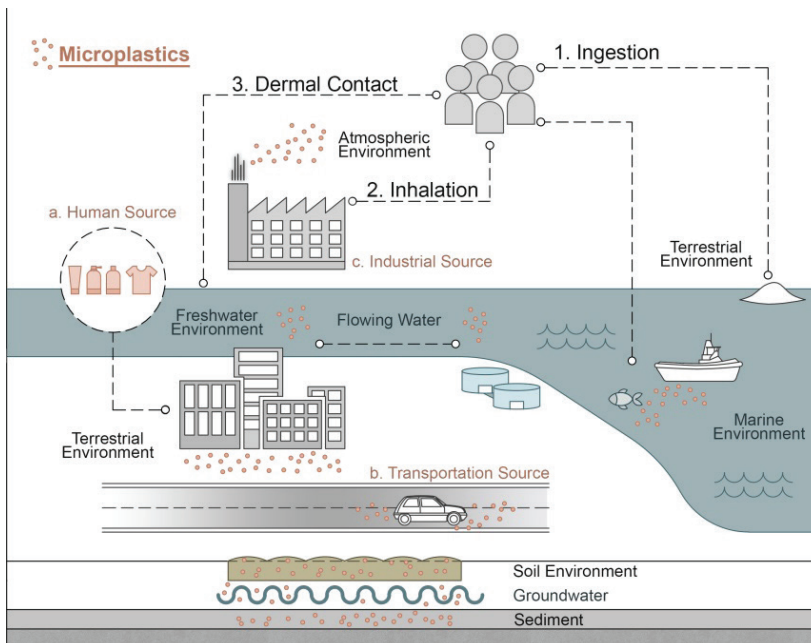

Figure 1 Ways in which microplastics reach the environment

Growing scientific evidence on the hazards of the uncontrolled, irreversible, and long-term ecological risks due to microplastics do exist for some coastal waters and sediments. Scientists predict that, if emissions to the environment continue at the current rate or increase, ecological risks could be widespread within a century. Since most laboratory studies to date have been conducted for conditions that do not reflect real-world exposure, a better understanding is needed of the effects of different concentrations, compositions, sizes, and shapes of microplastic on ecosystems and humans before robust conclusions can be drawn about real risks.

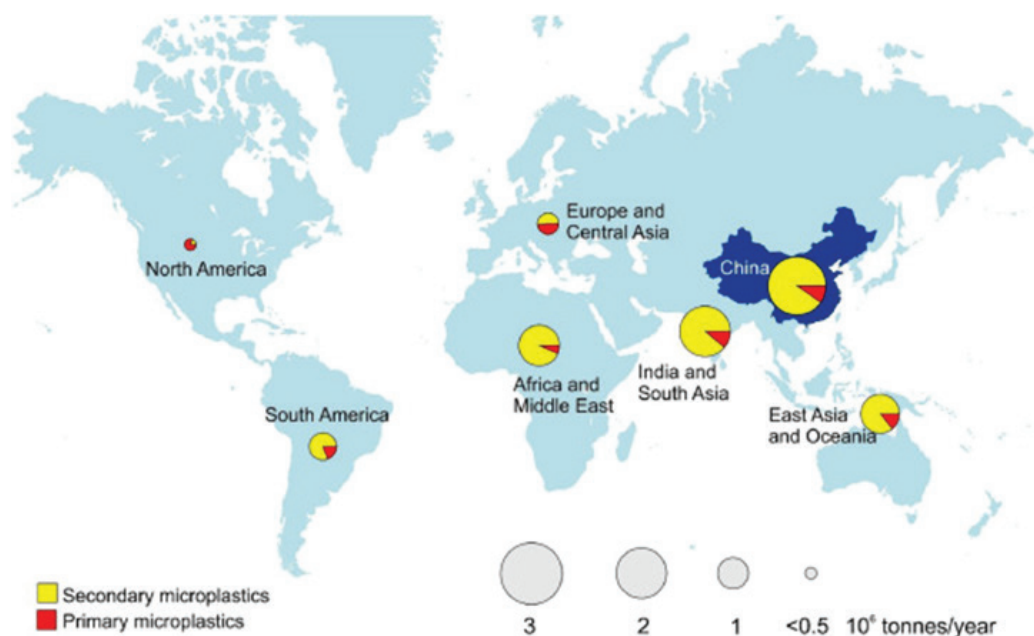

Figure 2. Global shares of major regions in the release of microplastics into the environment, according to data from Boucher and Friot (2017).

Detection of microplastics in water

Microplastics that are not fully retained in sewage sludge or that have not been filtered out during the sewage treatment process will eventually be released into freshwater (Horton et al., 2017). Freshwater bodies are the main drinking water sources for human consumption, which are thus suspected as potential exposure sources of microplastics to humans (Novotna et al., 2019). For primary

microplastics, the main sources in freshwater are the ones with industrial origins in plastic resin powder, pellet spillage from air blasting machines, microbeads present in personal care products, as well as raw materials used to produce plastic products (Eerkes-Medrano et al., 2015; Horton et al., 2017). In addition, secondary microplastics, which originate from the breakdown of large plastic debris, can also settle in freshwater. Many factors affect the migration or transport of microplastics in freshwater, including the water body size, wind, currents, and particle density (Eriksen et al., 2013; Fischer et al., 2016; Free et al., 2014). Moreover, urbanization, proximity to a dense human population, water retention time, proximity to urban centers, type of waste management, and sewage spillage could also influence the number of microplastics present in aquatic systems (Horton et al., 2017; Moore et al., 2011; Zbyszewski and Corcoran, (2011). Additionally, the waste water treatment plants (WWTPs) could potentially release microplastics to the environment (Browne et al., 2011). It was reported that the typical removal percentage of microplastics in a WWTP without tertiary treatment was around 88%, which increased to over 97% with the assistance of tertiary treatment (Sun et al., 2019). Although WWTPs could trap plastic fragments in oxidation ponds or sewage sludge, a very large number of microplastics are still released into aquatic water bodies (Okoffo et al., 2019; Sun et al., 2019).

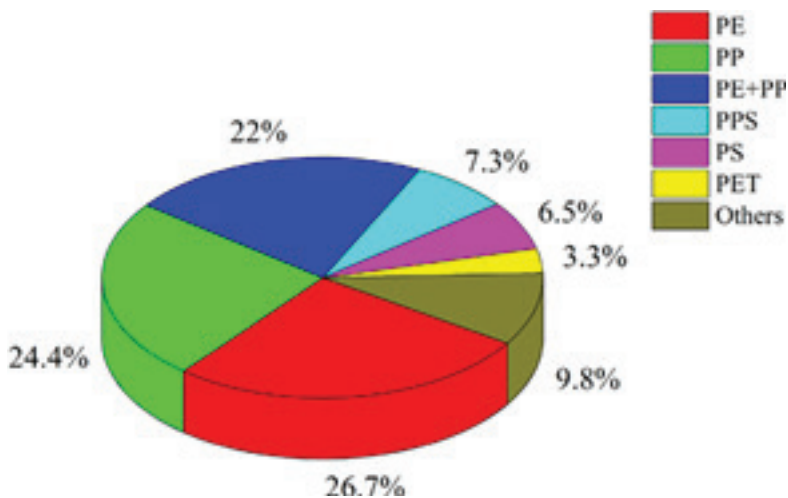

Figure 3 Occurrence and identification of microplastics in tap water from China

When plastic fragments enter an aquatic environment, these fragments will be quickly colonized by a microbial biofilm composed of bacteria, fungi and algae (Hoellein et al., 2014). The formed biofilm could significantly change the

physical and chemical properties of microplastics (e.g., buoyant density, surface charge) and could play an important role in the transport and fate of microplastics in aquatic environments. For example, biofilm is an important food source for higher trophic organisms (e.g., fish) (Hall and Meyer, 1998). After colonization by microbes to form biofilms, these plastic fragments may be swallowed by fish, and their fate in freshwater will be thus changed. Microplastics were detected in freshwater and the sediment of different lakes and rivers all over the world. The occurrence of microplastics in freshwater and sediment varied among different regions. In the freshwater systems of China, the concentration of microplastics ranged from 1597 to 12,611 particles m^{-3} in surface waters, and from 25 to 300 particles m^{-3} in sediments (Three Gorges Reservoir, China) (Di and Wang, 2018); the abundance of microplastics of Dongting, China was between 617 and 2316 particles m^{-3} in surface water, and between 200 and 1150 particles m^{-3} in sediment (Jiang et al., 2018). In the Carpathian basin of Europe, the concentrations of microplastics ranged from 3.52 to 32.05 particles m^{-3} in surface water, and from 0.46 to 1.62 particles m^{-3} in sediment (Bordos et al., 2019). Generally, the microplastics concentrations in freshwater and sediment in China are higher than in other countries, which is associated with China's rapid economic development in recent decades. In addition, the microplastics concentrations in sediment are much higher than that in water, as microplastics settle in freshwater systems, and sediments are the major sink of microplastics in rivers (Wang et al., 2017a). Moreover, in some areas (e.g., Three Gorges Reservoir, China; Antua ~River, Portugal), the microplastics concentrations in freshwater even exceed the concentrations in marine environments (Di and Wang, 2018; Rodrigues et al., 2018). These studies also show that there is a certain spatial relationship between the microplastics concentration and the levels of human activity, as shown in the surface water concentration difference between Lake Ulansuhai of China and Lake Kallavesi of Finland as well as in sediment concentration difference between the Carpathian basin of Europe and Lake Ontario of Canada (Ballent et al., 2016; Bordos ´ et al., 2019; Uurasj¨arvi et al., 2019; Wang et al., 2019c). It is noted that separation methods (e.g., pore size of meshes, types of filters) and analytical instruments (e.g., micro-Fourier Transform Infrared spectroscopy, micro-Roman spectroscopy) used can highly influence the obtained results.

Methods and results of microplastic detection

MP particles were reported to be present in different environmental systems including aquatic ecosystems (marine and limnic) as well as in the food web (Klein S et al., 2015; Rummel CD et al., 2016). Employing different sam-

pling, sample preparation, and detection methods, the most frequently detected polymer types are PE, PP, and PS. The frequency of findings correlates well with the production volumes of the detected polymers. PE (30%), PP (19%), PVC (10%), and PS (7%) account for almost two thirds of the European polymer production in 2016.

The extraction and detection methods of Liebezeit and Liebezeit 2014, were used for particle categorization; unidentified particles termed 'anthropogenic debris' occurred in 81% of the 159 globally sourced samples. The term 'anthropogenic debris' was applied because particle composition was not tested by infrared spectroscopy. Samples collected on a cellulose filter were stained with Rose Bengal, and non-stained materials were counted under a dissecting microscope. The highest and lowest mean concentrations occurred in tap water samples from the US (9.24 ± 11.8 particles/L) and Germany (0.91 ± 1.29 particles/L). Developed nations had higher average particle densities than less-developed nations ($p < 0.05$). Most particles were fibres (98%) with size range 0.10-5.00 μm .

Microplastic have conclusively been identified in bottled water (Schymanski et al 2018, Oßmann et al 2018) and in samples collected at drinking water treatment plants (DWTPs) (Pivokonski et al 2018). Two studies investigating the presence of microplastics in bottled mineral water detected size ranges unattainable by previous methodology (micro-Fourier transform infrared spectroscopy, m-FT-IR). Their use of micro-Raman spectroscopy conclusively identified polymers down to 5 μm (Schymanski et al 2018) and 1 μm size (Oßmann et al 2018). Both studies tested DW from multiple types of packaging (e.g. glass, single use plastic bottles, returnable plastic bottles and average cartons) and found microplastics in DW from all container types, with highest average particle counts in samples from reusable plastic bottles. The respective counts were 118 ± 88 particles/L (Schymanski et al 2018) and 4889 ± 5432 particles/L (discounting an outlying particle count from a glass bottle (Oßmann et al 2018)). Small particle size fractions dominated in both studies: 80% of particles 5-20 μm and over 90% of particles $< 5 \mu\text{m}$.

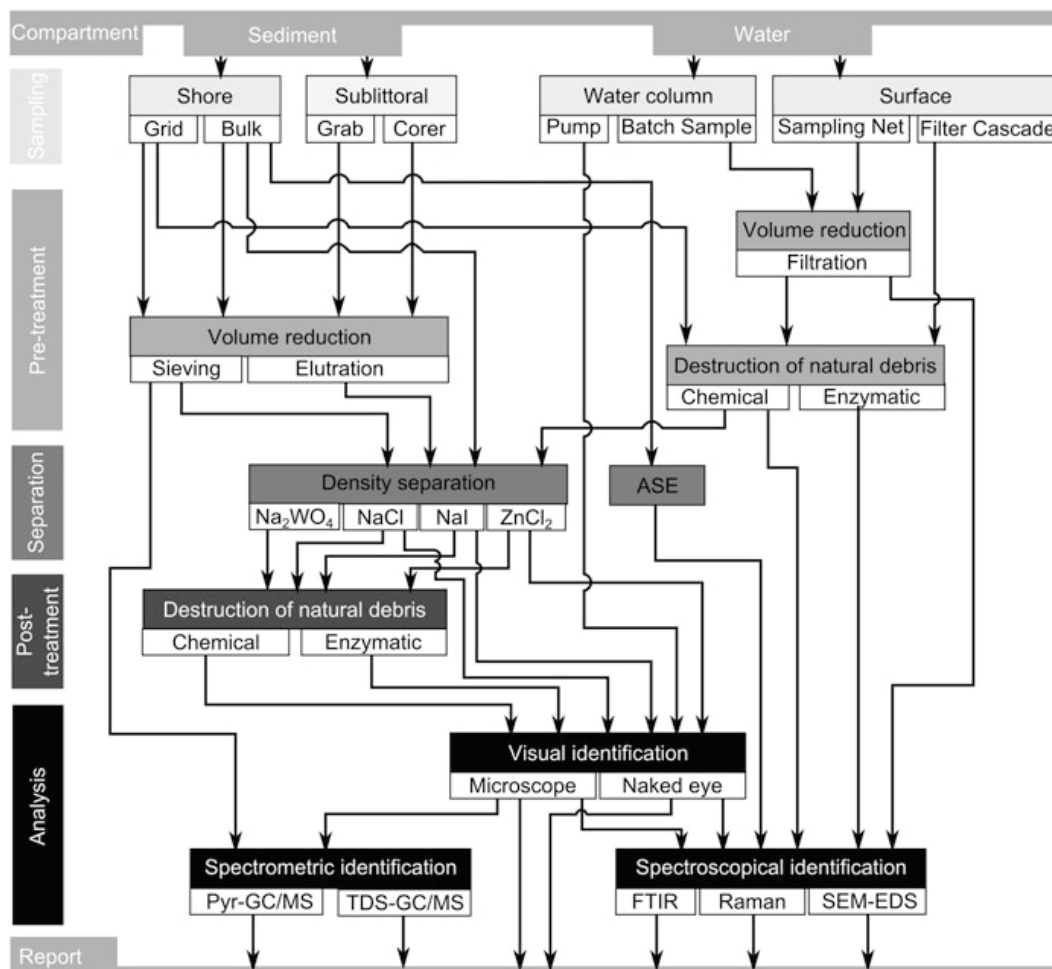

Fig. 4 Possible strategies described in literature for the analysis of microplastics in sediment and water samples starting with the sampling to the report of the results. The sample preparation is split in pretreatment, the density separation, and the posttreatment of the separated microplastics. Fourier transform infrared spectroscopy (FTIR), scanning electron microscopy energy-dispersive X-ray spectroscopy (SEM-EDS), pyrolysis- or thermal desorption-gas chromatography/mass spectrometry (Pyr-GC/MS, TDS-GC/MS) are deployed for the analysis (Klein S, et al, 2018)

Potential human health risks of microplastics

Plastic is considered an inert material; however, there are pathways through which microplastics could cause harm, such as the deposition of PVC granules causing embolization of small vessels in animals following long-term oral administration (Volkheimer, 1975). Size, shape, solubility, and surface charge all

influence the cytotoxicity of particles to cells and tissues in vivo (Nel, 2006). Regarding physical effects, the biopersistence of microplastics

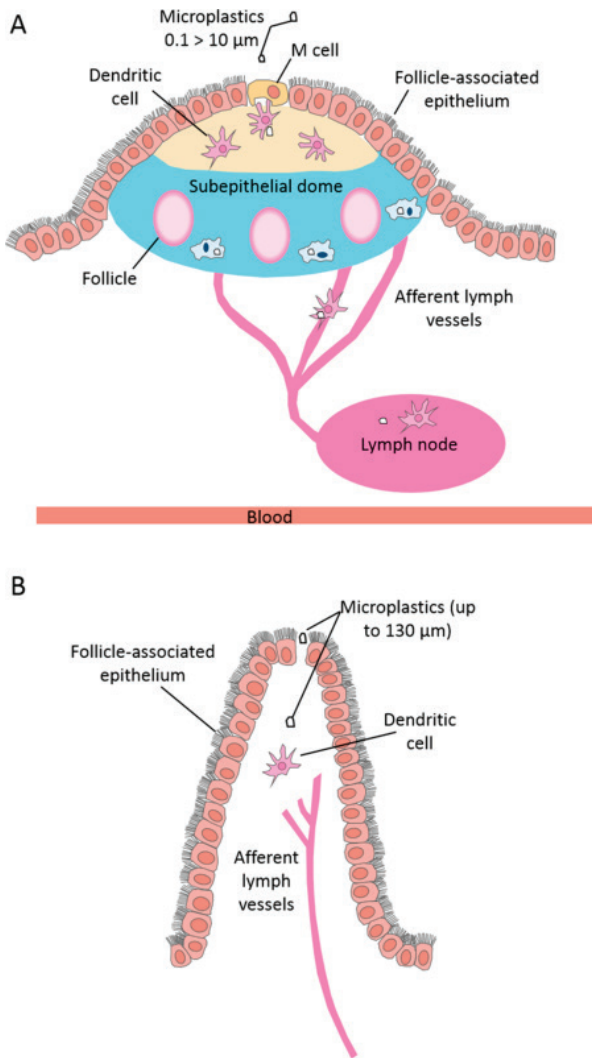

Figure 5 Predicted pathways of microplastic uptake from the gastrointestinal tract (GIT). (A) Microplastic (0.1 > 10 μm) uptake from the GIT lumen via endocytosis by the M cells of the Peyer's patches. M cells sample and transport particles from the intestinal lumen to the mucosal lymphoid tissues (8). Microplastic uptake from the GIT lumen via paracellular persorption. Reprinted from Mowat, A.M.I. Anatomical basis of tolerance and immunity to intestinal antigens. *Nat. Rev. Immunol.* 2003, 3 (4), 331-341.163 Copyright 2003 Macmillan Publishers Ltd.

could lead to a suite of biological responses including inflammation, genotoxicity, oxidative stress, apoptosis, and necrosis. If these conditions are sustained, a range of outcomes can ensue including tissue damage, fibrosis and carcinogenesis. Chemical effects could establish due to the composition of the polymer itself; the leaching of unbound chemicals and unreacted residual monomers; or the desorption of associated hydrophobic organic contaminants (HOCs). These are often priority pollutants with known human health effects.

The cellular uptake of microplastics would allow adhered or endogenous contaminants cellular entry (Khan et al 2015). Inhalation exposure studies have previously demonstrated that oxidative stress and subsequent inflammation presents the best paradigm for particle toxicity.

Oxidative stress due to challenge with nanoparticles including PM, quartz, and TiO₂ results in airway inflammation and intestinal fibrosis (Nel, 2006). A similar mechanism of toxicity may be observed for micro- and nanoplastics due to their small size and therefore large surface area for functional sites.

All plastics contain reactive oxygen species (ROS) due to their polymerization and processing history. However, the concentration of free radicals can significantly increase following interaction with light or the presence of transition metals. The weathering of plastics and microplastics leads to free radical formation by the dissociation of the C–H bonds. The free radicals continue to react and therefore may pose danger. Termination of these free radical reactions is achieved through the reaction of pairs of ROS or oxidation of a target substrate, such as tissues (White et al 1994).

Conclusion

Firstly, toxicity is expected to increase with decreasing plastic particle size (Jeong et al., 2018) because of the increase in surface-to-volume ratio, in terms of releasing toxic additives from the plastic matrix and potential adsorption and concentration of toxic substances from the surrounding environment (Rios Mendoza, Karapanagioti, & Álvarez, 2018).

Secondly, the ease with which plastic particles can be absorbed by biota also increases with decreasing size. For example, for mammalian bodies, 150 µm³ marks an approximate threshold below which limited systemic absorption (≤0.3%) into the body occurs with progressive ease via inhalation and ingestion (Wright & Kelly, 2017), with the sub 1.5 µm size fraction possibly penetrating deeply into organs and those ≤ 250 nm potentially translocating across blood-brain and placental barriers (EFSA Panel on Contaminants in the Food Chain (CONTAM), 2016).

Thirdly, it may mean that effect threshold concentrations used in quantitative risk characterisation may already have been reached or surpassed in different environmental compartments, though analytical techniques are not yet available to prove or disprove this.

References

- Barnes D. K. A., Galgani F., Thompson R. C., Barlaz M., (2009). Accumulation and fragmentation of plastic debris in global environments. *Philos. Trans. R. Soc. B* 364, 1985–1998
- Boucher J. and Friot D., (2017), Primary microplastics in the oceans: A global evaluation of sources, IUCN, Gland, Switzerland 10.2305/IUCN.CH.2017.01.en
- European Commission, Directorate-General for Research and Innovation Environmental and Health, Risks of Microplastic Pollution Group of Chief Scientific Advisors 6/2019.
- Geyer R., R J., Jambeck and Kara Lavender Law, 2017 Production, use, and fate of all plastics ever made *Science Advances* 19 Jul: Vol. 3, no. 7.
- Iyare P.U., Ouki S.K. and Bond T., (2020) Microplastics removal in wastewater treatment plants: a critical review, *Environ. Sci.: Water Res. Technol.*, 6, 2664
- Jeong ChB., Kang H-M., Lee YH., Min-Sub Kim M-S., Jin-Sol Lee J-S., Seo JS., Wang M., and Jae-Seong Lee JS., (2018) Nanoplastic Ingestion Enhances Toxicity of Persistent Organic Pollutants (POPs) in the Monogonont Rotifer *Brachionus koreanus* via Multixenobiotic Resistance (MXR) Disruption, *Environmental Science & Technology* 52 (19), 11411-11418
- Khan, F. R.; Syberg, K.; Shashoua, Y.; Bury, N. R. Influence of polyethylene microplastic beads on the uptake and localization of silver in zebrafish (*Danio rerio*). *Environ. Pollut.* 2015, 206, 73–79.
- Klein S, Dimzon IK, Eubeler J, Knepper TP. Analysis, occurrence, and degradation of microplastics in the aqueous environment. In: Wagner M, Lambert S, editors. *Freshwater Microplastics: Emerging Environmental Contaminants?* Cham: Springer International Publishing; 2018. p. 51–67.
- Klein S, Worch E, Knepper TP. Occurrence and spatial distribution of microplastics in river shore sediments of the Rhine-main area in Germany. *Environ. Sci. Technol.* 2015;49(10):6070.
- Liebezeit G, Liebezeit E. 2014 Synthetic particles as contaminants in German beers. *Food Addit Contam Part A Chem Anal Control Expo Risk Assess.*;31(9):1574-8.
- Nel, A.; Xia, T.; Mädler, L.; Li, N. Toxic Potential of Materials at the Nanolevel. *Science* 2006, 311 (5761), 622–627

Oßmann BE, Sarau G, Holtmannspötter H, Pischetsrieder M, Christiansen SH, Dicke W: Small-sized microplastics and pigmented particles in bottled mineral water. *Water Res* 2018, 141:307–316.

Pivokonski M, Cermakova L, Novotna K, Peer P, Cajthaml T, Janda V: 2018 Occurrence of microplastics in raw and treated drinking water. *Sci Total Environ*, 643:1644–1651.

Plastics – the Facts (2018) An analysis of European plastics , production, demand and waste data, *PlasticsEurope*, Association of Plastics Manufactures

Rios Mendoza L, Karapanagioti H., Álvarez NR. (2018) Micro(nanoplastics) in the marine environment: Current knowledge and gaps, *Current Opinion in Environmental Science & Health* Volume 1, Pages 47-51

Rummel CD, LöderMGJ, Fricke NF, Lang T, Griebeler E-M, Janke M, et al. Plastic ingestion by pelagic and demersal fish from the North Sea and Baltic Sea. *Mar Pollut Bull.* 2016;102(1):134–41.

Schymanski D, Goldbeck C, Humpf HU, Fürst P: Analysis of microplastics in water by micro-Raman spectroscopy: release of plastic particles from different packaging into mineral water. *Water Res* 2018, 129:154–162.

Volkheimer, G. Hematogenous dissemination of ingested polyvinyl chloride particles. *Ann. N. Y. Acad. Sci.* 1975, 246 (1),164–171.

White, J.; Turnbull, A. Weathering of polymers: mechanisms of degradation and stabilization, testing strategies and modelling. *J. Mater. Sci.* 1994, 29 (3), 584–613.

Huiyan Tong , Qianyi Jiang , Xingshuai Hu , Xiaocong Zhong, (2020) Occurrence and identification of microplastics in tap water from China, *Chemosphere*, 252.

Mowat, A. M. I. Anatomical basis of tolerance and immunity to intestinal antigens. *Nat. Rev. Immunol.* 2003, 3 (4), 331–341.

PlasticsEurope –Plastics-the Facts 2017

https://www.plasticseurope.org/application/files/5715/1717/4180/Plastics_the_facts_2017_FINAL_for_website_one_page.pdf

Study to support the development of measures to combat a range of marine litter sources <http://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD%20Measures%20to%20Combat%20Marine%20Litter.pdf>.

ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE U PRISUSTVU MIKROPLASTIKE

Rezime

Plastika ima negativan uticaj na životnu sredinu tokom proizvodnje plastike i plastičnih proizvoda, a posebno negativno utiče na zdravlje ljudi kada postane otpad. Posebno je značajan problem mikroplastike (veličine čestica ispod 5 mm), koja je prisutna u raznim proizvodima, od kozmetike, sintetičke odeće, do plastičnih kesa i flaša za vodu. Može biti primarna, kada se mikroplastika dodaje raznim proizvodima, a može biti sekundarna kada se različitim metodama usitnjavanja formira od većih komada plastike. Mikroplastika se prenosi vazдушnim strujama, a kroz otpadne vode završava u vodotocima, morima i okeanima, odnosno ulazi u lanac ishrane vodenog sveta i zbog svoje postojanosti ostaje zauvek u živim organizmima. U radu se razmatraju pitanja identifikacije prisustva plastike u životnoj sredini kao i potencijalni putevi kojima mikroplastika dospeva u okolinu. Dostupni dokazi o potencijalnom uticaju mikroplastike na ljude su takođe dati.

Ključne reči: mikroplastika, voda, zdravlje ljudi, toksičnost

¹Sanja Mrazovac Kurilić ^{2a}

Selena Anđelković^b

Ružica Micić^c

MODERN WAYS OF SPRING WATER MONITORING

^aFaculty of Ecology and Environmental Protection
University “Union-Nikola Tesla”, Belgrade

^bFaculty of Ecology and Environmental Protection
University “Union-Nikola Tesla”, Belgrade

^cFaculty of Science and Mathematics
University in Priština-Kosovska Mitrovica

Abstract:

Modern methods of environmental monitoring are based on the development and application of IoT devices. Unlike air quality monitoring, where for measuring the most important quality parameters there are a large number of real-time monitoring options using sensors, for water this approach is at the beginning of development and does not offer good enough final solutions. This paper presents the current market opportunities and offers of modern equipment for monitoring certain water quality parameters. Ten significant parameters have been singled out that are used in the assessment of drinking water quality.

Key words: water, monitoring, sensors

Introduction

Water scarceness affects more than 40% of the world's population. More than 11% of the European population, with possibility to rise, is also feasible to suffer from identified scarcity. 60% of European water bodies are of insufficient quality. According to the Global Burden of Disease study, in 2015 about 1.8 million deaths resulted from water pollution. Due to the fact that governments worldwide are challenged to provide sufficient quantities of potable water to the growing population, the drinking water resources are a highly important issue. Therefore, it is necessary to implement a multidisciplinary way of working in several basic directions, combining preventive and protective activities, as well as detailed mapping and managing with all known water resources. Monitoring of waters with a low-cost IoT system gives an easy opportunity to manage them in the future. Currently, there are developed sensors for monitoring a number of water quality parameters.

Temperature sensors for real time monitoring system

The two basic types of water temperature measurement sensors are thermocouples and resistive temperature devices. Thermocouples are voltage devices that indicate temperature measurement with a change in voltage. As temperature goes up, the output voltage of the thermocouple rises - not necessarily linearly.

Often the thermocouple is located inside a plastic, metal or ceramic shield that protects it from exposure to a variety of environments. Metal-sheathed thermocouples also are available with many types of outer coatings, such as Teflon, for trouble-free use in acids and strong caustic solutions (Yasuda, 2021). Resistive temperature measuring devices also are electrical. Rather than using a voltage as the thermocouple does, they take advantage of another characteristic of matter which changes with temperature - its resistance. The two most common types of resistive devices are: metallic RTDs and thermistors. RTDs are more linear than are thermocouples. They increase in a positive direction, with resistance going up as temperature rises. On the other hand, the thermistor has an entirely different type of construction. It is an extremely nonlinear semiconductive device that will decrease in resistance as temperature rises (Lee, 2019).

As mentioned above, thermistors are very often used in remote and un-supervised applications. Thermistors offers longtime stability and high reliability. Basic working principle is based on the fact that when temperature increases, the resistance decreases non-linearly. The best-fit approximation to this nonlinear characteristic is the Steinhart-Hart equation. At 25°C, the resistance changes approximately 4.3% per °C. The most commonly used methodology includes interface that measures the resistance value of the NTC thermistor, R, at a particular water temperature, and converts the resistance using the Steinhart-Hart equation (Cong, 2011):

$$T = [K_0 + K_1(\ln 1000R) + K_2(\ln 1000R)^3]^{-1} - 273.15$$

where T is temperature (°C), R is the measured resistance in kΩ, while K₀, K₁ and K₂ are conducted.

pH sensors for real time monitoring system

The methods for measuring pH fall roughly into the following four categories: (1) indicator methods, (2) Metal-electrode methods (including the hydrogen-electrode method, quinhydrone-electrode method and antimony-electrode method), (3) Glass-electrode methods, and (4) Semiconductor sensor methods.

Measuring pH using an indicator includes two methods: One involves comparing the standard color corresponding to a known pH with the color of an indicator immersed in the test liquid using buffer solution. The other method involves preparing pH test paper which is soaked in the indicator, then immersing the paper in the test liquid and comparing its color with the standard color.

This method is simple, but prone to error and unsuitable for remote monitoring (Cheng, 1998).

Hydrogen-electrode is made by adding platinum black to platinum wire or a platinum plate. It is immersed in the test solution and an electric charge is applied to the solution and the solution is saturated with hydrogen gas. The electrode potential is measured between platinum black electrode and silver chloride electrode. This potential is inversely proportional to pH of the solution. This method is not appropriate for daily use because of the effort and expense involved, with the inconvenience of handling hydrogen gas and great influence of highly oxidizing or reducing substances in the test solution (Hitchcock and Taylor, 1937).

Quinhydrone-electrode is based on the fact that when quinhydrone is added to a solution, it separates into hydroquinone and quinone. Because quinone's solubility varies depending on the pH value of the solution, pH can be determined from the voltage between a platinum and reference electrode. Although this method is simple, it is seldom used today, because it does not work when oxidizing or reducing substances are involved, or when the test solution has a pH above 8 or 9 (Scholz et al., 2005).

Antimony-electrode method involves immersing the tip of a polished antimony rod into a test solution, also immersing a reference electrode, and measuring pH from the difference in potential between them. This method was once widely used because the apparatus is sturdy and easy to handle. However, its application is now quite limited because results vary depending on the degree of polish of the electrode, and reproducibility is low. This method is now used only in cases where a high degree of accuracy is not required and the test solution contains F⁻ (Thompson and Brudevold, 1954).

The glass electrode method uses two electrodes, a glass electrode and reference electrode, to determine the pH of a solution by measuring the voltage (potential) between them. This method is the one most commonly used for pH measurement, since the potential quickly reaches equilibrium and shows good reproducibility, and because the method can be used on various types of solutions, with oxidizing or reducing substances having very little impact on the result. The glass electrode method is widely used, not only in industry but also in many other fields (Salis et al., 2006).

The semiconductor pH sensor replaces a glass electrode with a semiconductor chip. This sensor, known as an ion sensitive field effect transistor (ISFET), is not only resistant to damage but also easily miniaturized. Miniaturization allo-

ws the use of smaller amounts of sample for measurement, and makes it possible to perform measurements in very small spaces and on solid state surfaces (Her et al., 2013).

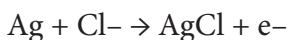
As it is described above, the glass electrode is one most commonly used for pH measurement.

Dissolved Oxygen sensors for real time monitoring system

The classical method for Dissolved Oxygen (DO) measurement is a Clark-type polarographic electrode that senses the oxygen concentration in water and aqueous solutions. A platinum cathode and a silver/silver chloride reference anode in KCl electrolyte are separated from the sample by a gas-permeable plastic membrane. A fixed voltage is applied to the platinum electrode. As oxygen diffuses through the membrane to the cathode, it is reduced

The oxidation taking place at the reference electrode (anode) is

Accordingly, a current will flow that is proportional to the rate of diffusion of oxygen, and in turn to the concentration of dissolved oxygen in the sample. This current is converted to a proportional voltage (Nei and Compton, 1996).

The optical method for DO operates on the principle of reversible luminescence quenching of a luminophore by oxygen as it passes through the cap. The cap is coated with a luminescent compound encased in a matrix for protection. Blue light from an LED is transmitted to the cap and excites the luminophore. A collision of an oxygen molecule with the luminophore in its electronic excited state results in energy transfer from the luminophore to oxygen. As the luminophore relaxes it emits red light. The time from when the blue light is transmitted and the red light is emitted is measured by a photodiode. The more oxygen that is present, the shorter the time it takes for the red light to be emitted. This time is measured and correlated to the oxygen concentration. Between the flashes of blue light, a red LED is flashed onto the sensor and used as an internal reference to help validate each measurement. This process is described by the

Stern-Volmer equation

$$\tau_0/\tau = 1 + K_{sv}[DO]$$

where τ_0 and τ are the luminescence lifetimes in the absence and presence of oxygen, respectively, $[DO]$ is the dissolved oxygen concentration, and K_{sv} is the Stern-Volmer quenching constant.

The Stern-Volmer constant (K_{sv}) depends directly upon the rate constant for the diffusion of oxygen, the solubility of oxygen, and the natural lifetime of the electronic excited state of the luminophore. Lifetime measurements have an advantage over intensity measurements since they are not usually affected by processes which result in loss of the complex, such as bleaching or photodegradation.

Turbidity sensors for real time monitoring system

Turbidity is a measure of water's lack of clarity and is an important indicator of water quality. Water with high turbidity is cloudy, while water with low turbidity is clear. The cloudiness is produced by light reflecting off particles in the water; therefore, the more particles in the water, the higher the turbidity.

Method for measure of the turbidity is based on the scattering or absorption of light by solid or colloidal particles suspended in solution. This style of turbidity sensor is called a nephelometer. When light is passed through the suspension, part of incident radiant energy is dissipated by absorption, reflection, and reaction while remainder is transmitted. More precisely, an infrared light is directed at a cuvette containing the sample water. This light is scattered in all directions off the particles in the water. A detector, consisting of a photodiode, is placed at a 90° angle to the light source. The amount of light being scattered directly into the detector is measured in volts and translated into turbidity units (Davies-Colley and Smith, 2001).

Electrical Conductivity sensors for real time monitoring system

Electrical conductivity measures ability of a solution to conduct electric current between two electrodes. In solutions, the current flows by ion transport. Therefore, an increasing concentration of ions in the solution will result in higher conductivity values. However, when measuring low conductivity samples, such as pure water, semiconductor cleaning water, boiler water, tap water, groundwater, river water, or rainwater, the value indicated by the meter indication is unstable, since these types of water contain only small amounts of impurity, resulting in measurements being easily affected by stains on the sample container or carbon dioxide in the air (Gao et al., 2016).

The proposed method is based on actually measuring conductance, defined as the reciprocal of resistance. A potential difference is applied to the two probe electrodes. The resulting current is proportional to the conductivity of the solution. This current is then converted into a voltage. Alternating current should be supplied to prevent the complete ion migration to the two electrodes. Therefore, conductivity can be found using the following formula:

$$C=G \cdot kc$$

where G is the conductance, and kc is the cell constant. The cell constant is determined for a probe using the following formula:

$$kc = d / A$$

where d is the distance between the two electrodes, and A is the area of the electrode surface.

TSS (Total Suspended solids) sensors for real time monitoring system

Total suspended solids are a total quantity measurement of solid material per volume of water. However, to reduce number of used sensors we propose to use the relationship of total suspended solids (g/L) and turbidity (NTU) in water which was determined in relevant literature (Sendra et al., 2015; Hakim et al., 2019; Hakim and Jamil, 2021):

$$\text{Turbidity of water (NTU)} = 1.873 + (0.518 \times \text{Total Suspended Solids (mg/L)})$$

NH₄ sensors for real time monitoring system

Sensing of the ammonium ion concentration is usually done with the Ion-Selective Electrode (ISE). ISE is a membrane-based electrode that measures a specific ion (NH₄⁺) in an aqueous solution. When the membrane of the electrode is in contact with a solution containing the specific ion, a voltage, dependent on the level of that ion in solution, develops at the membrane. The ISE is a combination style electrode. The voltage develops in relation to an internal Ag/AgCl reference electrode (Bada and Miller, 1967; Genfa and Dasgupta, 1989).

The ISE measures for the specific ion concentration directly. Samples need to be aqueous to avoid contaminating or dissolving the membrane. A solid polymer membrane is considered as very reliable for NH₄ sensing. The membrane is a porous plastic disk, permeable to the ion exchanger, but impermeable to water.

It allows the sensing cell to contact the sample solution and separates the internal filling solution from the sample. The voltage developed between the sensing and reference electrodes is a measure of the concentration of the reactive ion being measured. As the concentration of the ion reacting at the sensing electrode varies, so does the voltage measured between the two electrodes.

As described in the Nernst Equation (Feiner and McEvoy, 1994), ISE response is a linear equation:

$$E = E_0 + m(\ln a)$$

where E is the measured voltage, E_0 is the standard potential for the combination of the two half cells, m is the slope, \ln is the natural logarithm, and a is the activity of the measured ion species.

Assuming the ionic strength is fairly constant, the Nernst equation may be rewritten to describe the electrode response to the concentration, C , of the measured ion species:

$$E = E_0 + m(\ln C).$$

Nitrate sensors for real time monitoring system

Nitrate ions may be found in freshwater samples from a variety of sources. Sewage is often the primary source. Sometimes nitrates are present due to runoff from fertilized fields. Nitrates can also result from the runoff from cattle feedlots and barnyards. In all of these cases, as plant and animal organisms die, bacterial action breaks down the protein into ammonia, NH_3 . Some ammonia is converted into ammonium ions, NH_4^+ . Other bacterial action converts some of the ammonia and ammonium ions into nitrite ions, and then into nitrate ions, NO_3^- (Navarro-Gonzalez, 1998).

Nitrate sensing is usually done with the Ion-Selective Electrode (ISE). ISE is a membrane-based electrode that measures a specific ion (NO_3^-) in an aqueous solution. When the membrane of the electrode is in contact with a solution containing the specific ion, a voltage, dependent on the level of that ion in solution, develops at the membrane. The ISE is a combination style electrode. The voltage develops in relation to an internal Ag/AgCl reference electrode.

A solid polymer membrane is considered as very reliable for NO_3^- sensing. The voltage developed between the sensing and reference electrodes is a measure of the concentration of the reactive ion being measured. As the concentration

of the ion reacting at the sensing electrode varies, so does the voltage measured between the two electrodes.

As described in the Nernst Equation (Feiner and McEvoy, 1994), ISE response is a linear equation:

$$E = E_0 + m(\ln a)$$

where E is the measured voltage, E_0 is the standard potential for the combination of the two half cells, m is the slope, \ln is the natural logarithm, and a is the activity of the measured ion species.

Assuming the ionic strength is fairly constant, the Nernst equation may be rewritten to describe the electrode response to the concentration, C , of the measured ion species:

$$E = E_0 + m(\ln C)$$

Chloride sensors for real time monitoring system

Chloride ions are found in freshwater samples as a result of water flowing over salt containing minerals. These salts might include either sodium chloride (NaCl) or potassium chloride (KCl). The EPA maximum contamination level for chloride concentration in drinking water is 250 mg/L. The chloride ion concentration in sea water is approximately 19,400 mg/L—well below the upper limit of the Chloride ISE of 35,500 mg/L.

Chloride sensing is usually done with the combination Ion-Selective Electrode (ISE) (Zhang et al., 2020). Combination ISE consist of an ion-specific (sensing) half-cell and a reference half-cell. The ion-specific half-cell produces a potential which is measured against the reference half-cell depending on the activity of the target ion in the measured sample. The ion activity and the potential reading change as the target ion concentration of the sample changes. The relationship between the potential measured with the ISE and the ion activity, and thereby the ion concentration in the sample, is described by the Nernst equation (Feiner and McEvoy, 1994):

$$E = E_0 - 2.303RT/nF \log(C + C_0)$$

E = measured potential (mV) between the ion-selective and the reference electrode

E_0 = standard potential (mV) between the ion-selective and reference electrodes

R = Universal gas constant ($R = 8.314 \text{ J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$)

T = Temperature in K (Kelvin), with $T (\text{K}) = 273.15 + t \text{ } ^\circ\text{C}$ where t is the temperature of the measured solution in $^\circ\text{C}$.

F = Faraday constant (96485 C mol^{-1})

n = valence of the ion

C = concentration of ion to be measured

C_0 = detection limit

Since R and F are constant, they will not change. The electrical charge of the ion (valence) to be measured is also known. Therefore, this equation can be simplified

as:

$$E = E_0 - S \log(C + C_0)$$

where $S = -2.303 RT$ is the ideal slope of the ISE. Assuming C_0 is near zero, the equation can be rewritten as:

$$C = 10^{[(E - E_0) / S]}$$

allowing for the calculation of the ion concentration

Calcium Ca^{2+} sensors for real time monitoring system

Selective Ion electrodes are considered as reliable method for detection of a specific ion (Ca^{2+}) in an aqueous solution. Therefore, proposed method is based on use of Solid Polymer Membrane. The membrane is usually a porous plastic disk, permeable to the ion exchanger, but impermeable to water. It should allow the sensing cell to contact the sample solution and separates the internal filling solution from the sample (Rylander et al., 1991).

The voltage developed between the sensing and reference electrodes is a measure of the concentration of the reactive ion being measured. As the concentration of the ion reacting at the sensing electrode varies, so does the voltage measured between the two electrodes.

ISE response is a linear equation also called Nerst equation:

$$E = E_0 + m(\ln a)$$

where E is the measured voltage, E_0 is the standard potential for the combination of the two half cells, m is the slope, \ln is natural log, and a is the activity of the measured ion species (Liu et al., 2017).

Assuming the ionic strength is fairly constant, the Nernst equation may be rewritten to describe the electrode response to the concentration, C , of the measured ionic species:

$$E = E_0 + m(\ln C).$$

Conclusion

Based on the market analysis, it can be concluded that there are developed sensors for monitoring certain water quality parameters. The paper presents ten parameters and sensor solutions for their monitoring. Although there are such products, their use is not sufficiently represented. The laboratory approach of parameter monitoring, which is based on sampling, is still predominantly present, even it is not performed in real time. The reason for such a state lies in the problems with combining a large number of sensors in one multisensor system, the power requirements of such a system and the data transmission requirements.

References

- Bada, Jeffrey L.; Miller, Stanley L. Ammonium ion concentration in the primitive ocean. *Science*, 1968, 159.3813: 423-425.
- Cheng, Dong-sheng, et al. Comparison of pleural fluid pH values obtained using blood gas machine, pH meter, and pH indicator strip. *Chest*, 1998, 114.5: 1368-1372.
- Cong, Yu, et al. Study on NTC thermistor characteristic curve fitting methods. In: Proceedings of 2011 International Conference on Computer Science and Network Technology. IEEE, 2011. p. 2209-2213
- Davies-Colley, R. J.; Smith, D. G. Turbidity suspeni) ed sediment, and water clarity: a review 1. *JAWRA Journal of the American Water Resources Association*, 2001, 37.5: 1085-1101
- Feiner, A.-S.; McEvoy, A. J. The nernst equation. *Journal of chemical education*, 1994, 71.6: 493
- Gao, Zhongke, et al. A four-sector conductance method for measuring and characterizing low-velocity oil–water two-phase flows. *IEEE Transactions on instrumentation and measurement*, 2016, 65.7: 1690-1697

- Genfa, Zhang; Dasgupta, Purnendu K. Fluorometric measurement of aqueous ammonium ion in a flow injection system. *Analytical Chemistry*, 1989, 61.5: 408-412.
- Hakimi, I. M.; Jamil, Z. Development of Water Quality Monitoring Device Using Arduino UNO. In: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. IOP Publishing, 2021. p. 012064
- Hakim, W. L., et al. Characterization of turbidity water sensor SEN0189 on the changes of total suspended solids in the water. In: *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2019. p. 022064.
- Her, Jim-Long, et al. High performance GdTi_xO_y electrolyte-insulator-semiconductor pH Sensor and biosensor. *Int. J. Electrochem. Sci*, 2013, 8: 606-620
- Hitchcock, David I.; Taylor, Alice C. The standardization of hydrogen ion determinations. I. Hydrogen electrode measurements with a liquid junction. *Journal of the American Chemical Society*, 1937, 59.10: 1812-1818.
- Lee, Youngjun; Lee, Young Sam. A new submersion detection sensor using two resistance temperature detectors operating on the thermal equilibrium principle. *Sensors*, 2019, 19.19: 4310.
- Liu, Xiaoning, et al. Effect of water quality improvement on the remediation of river sediment due to the addition of calcium nitrate. *Science of the Total Environment*, 2017, 575: 887-894
- Navarro-Gonzalvez, Jose A.; Garcia-Benayas, Cristina; Arenas, Joaquin. Semiautomated measurement of nitrate in biological fluids. *Clinical chemistry*, 1998, 44.3: 679-681.
- Nei, Lembit; Compton, Richard G. An improved Clark-type galvanic sensor for dissolved oxygen. *Sensors and Actuators B: Chemical*, 1996, 30.2: 83-87
- Rylander, Ragnar; Bonevik, Håkan; Rubenowitz, Eva. Magnesium and calcium in drinking water and cardiovascular mortality. *Scandinavian journal of work, environment & health*, 1991, 91-94.
- Salis, Andrea, et al. Specific anion effects on glass electrode pH measurements of buffer solutions: bulk and surface phenomena. *The Journal of Physical Chemistry B*, 2006, 110.6: 2949-2956.
- Scholz, Fritz, et al. Teaching pH measurements with a student-assembled combination quinhydrone electrode. *Journal of chemical education*, 2005, 82.5: 782.
- Sendra, Sandra, et al. Oceanographic multisensor buoy based on low cost sensors for Posidonia meadows monitoring in Mediterranean Sea. *Journal of Sensors*, 2015, 2015.
- Thompson, F. Clarence; Brudevold, Finn. A micro-antimony electrode designed for intraoral pH measurements in man and small experimental animals. *Journal of dental research*, 1954, 33.6: 849-853.
- Zhang, Zhangmin, et al. A state-of-the-art review on Ag/AgCl ion-selective electrode used for non-destructive chloride detection in concrete. *Composites Part B: Engineer-*

ing, 2020, 200: 108289.

Yasuda, Ichiro, et al. Estimate of turbulent energy dissipation rate using free-fall and CTD-attached fast-response thermistors in weak ocean turbulence. *Journal of Oceanography*, 2021, 77.1: 17-28.

SAVREMENI NAČINI MONITORINGA IZVORSKIH VODA

Rezime

Savremene metode monitoringa životne sredine zasnivaju se na razvoju i primeni IoT uređaja. Za razliku od monitoringa kvaliteta vazduha, gde za merenje najvažnijih parametara kvaliteta postoji veliki broj opcija praćenja u realnom vremenu pomoću senzora, za vodu je ovaj pristup na početku razvoja i ne nudi dovoljno dobra konačna rešenja. U radu su prikazane aktuelne tržišne mogućnosti i ponude savremene opreme za praćenje pojedinih parametara kvaliteta vode. Izdvojeno je deset značajnih parametara koji se koriste u proceni kvaliteta vode za piće.

Ključne reči: voda, monitoring, senzori

dr Vladanka Presburger Ulniković, vanr.prof. ^{1a}

dr Hadi Waisi, docent ^{a,b}

**EMISIJE TEŠKIH METALA
REPUBLIKE SRBIJE I SUSEDNIH
ZEMALJA U PERIODU
2008-2018. GODINE**

^a Fakultet za ekologiju i zaštitu životne sredine, Univerzitet Union-Nikola Tesla,
Cara Dušana 62-64, 11000 Beograd

^b Institut za opštu i fizičku hemiju, Univerzitet u Beogradu,
Studentski trg 12/5, 11000 Beograd, Srbija

Rezime

Zagađenje vazduha i pored postignutih izvesnih smanjenja ostaje veliki izazov u Evropi, jer čini ogromne štete ljudskom zdravlju i životnoj sredini: dovodi do mnogih bolesti, pa čak i do prevremenih smrti, izaziva eutrofikaciju ekosistema, smanjuje poljoprivredne prinose, doprinosi pokretanju klimatskih promena. Rad obuhvata statističku analizu podataka o emisijama devet teških metala u vazduh (arsen, kadmijum, hrom, bakar, živa, nikl, olovo, selen, cink) u Republici Srbiji i susednim zemaljama, u periodu od 2008. do 2018. godine. Cilj rada je da se proceni emisija teških metala tih država u odnosu na Srbiju. Poređenje emisija teških metala je neophodno u cilju sagledavanja potencijalnih crnih tačaka iz kojih preti opasnost od prekograničnog zagađenja vazduha i ugrožavanja njegovog kvaliteta u posmatranom regionu. To je neophodno radi preduzimanja adekvatnih mera za smanjenje zagađivanja vazduha pre svega, a samim tim i u cilju očuvanja i poboljšanja kvaliteta celokupne životne sredine. Utvrđeno je da se Srbija nalazi u "crnoj trojci" sa Bugarskom i Rumunijom, koje zajedno čine glavne nosioce emisija teških metala.

Ključne reči: teški metali, zagađenje vazduha, arsen, kadmijum, hrom, bakar, živa, nikl, olovo, cink

UVOD

Zagađenje vazduha ostaje veliki izazov u Evropi, jer čini ogromne štete ljudskom zdravlju i životnoj sredini. Zagađenje vazduha doprinosi respiratornim problemima, skraćuje živote i povećava medicinske troškove, a takođe izaziva i eutrofikaciju ekosistema i smanjuje poljoprivredne prinose. Pored toga, određene zagađujuće materije u vazduhu deluju kao gasovi staklene bašte i na taj način doprinose pokretanju klimatskih promena. Zagađenje vazduha je nevidljivi ubica i moramo da pojačamo napore, pre svega na otkrivanju i suzbijanju njegovih uzroka. U pogledu zagađenja vazduha, emisije iz drumskog saobraćaja su često štetnije od onih iz drugih izvora, jer se dešavaju u prizemnim slojevima atmosfere, na nivou zemlje i obično se javljaju u gradovima, u neposrednoj blizini ljudi. Zato je toliko važno da se povećaju napori na smanjenju emisija izazvanih trans-

portom, energijom i poljoprivredom i da se investira u čistiju i održivu proizvodnju (EEA, 2018).

Direktiva o nacionalnim granicama emisija (NEC) (EUR-Lex, 2016) osigurava da gornje granice emisije koje su bile na snazi za 2010. godinu (utvrđene prema NEC direktivi iz 2001.) ostaju na snazi do kraja 2019. godine. Nakon ovog datuma, nove obaveze smanjenja emisija primenjuju se od 2020. do 2029. godine, a kasnije od 2030. godine.

Teški metali su prirodne komponente Zemljine kore, ali su koncentracije nekih od njih, u mnogim ekosistemima, dostigle toksične nivoe, pre svega kao posledica antropogenih aktivnosti. Do današnjih dana, ukupno 53 elementa je svrstano u kategoriju teških metala. Novija definicija u ovu kategoriju svrstava metale sa relativno visokom gustinom, atomskom težinom ili atomskim brojevima. Odnosno, teški metali se sve više izučavaju u okviru viših naučnih disciplina, a posebno u toksikologiji i epidemiologiji, budući da se nalaze u životnoj sredini i imaju značajan uticaj, mada još uvek nedovoljno izučeni, na živi svet. Metali imaju visoku termalnu kondukciju, visoku gustinu i mogućnost kovanja. Povećan interes za uticaj teških metala na zdravlje ljudi kao i na ekosistem, posledica je brojnih slučajeva trovanja teškim metalima koji su zabeleženi u poslednjih nekoliko dekada. Svaki prirodni element ima specifičan biohemijski ciklus koji određuje njegovo kretanje u prirodi, od atmosfere, hidrosfere do geosfere. Teški metali se razlikuju po kretanju u životnoj sredini i toksikološkom uticaju na biljke, životinje i čoveka, što zavisi od tipa metala i njegovih hemijskih karakteristika. Iako pojedini teški metali imaju različite hemijske osobine, velike međusobne razlike su rezultat veze metal-ugljenik, odnosno mogućnosti stvaranja ogranometalnih jedinjenja (Järup, 2003). Upotrebljeni kriterijumi i uključivanje metaloida variraju u zavisnosti od autora i konteksta (Pourret, & Bollinger, 2018).

Većina teških metala, kao što su arsen (As), živa (Hg), olovo (Pb), kadmijum (Cd) i drugi, spadaju u štetne i opasne materije koje zagađuju životnu sredinu delujući veoma toksično u većim koncentracijama, kako na biljke i životinje, tako i na čoveka, i široko su rasprostranjeni u životnoj sredini. Njihova toksičnost zavisi od faktora kao što su doza i način izlaganja.

Teški metali

Teški metali, kao polutanti u radnoj i životnoj sredini, predstavljaju ozbiljan zdravstveni i ekološki problem. Oni se prirodno nalaze u zemlji, ali se u većim količinama, koncentrisanjem, javljaju i u vodi i vazduhu, kao rezultat ljudskih aktivnosti. Uobičajeni izvor teških metala je otpad iz rudarstva i industrije. Drugi izvori su saobraćaj, primena đubriva, korišćenje boja itd. Arsen, kadmijum i olovo mogu biti prisutni čak i u dečjim igračkama, na nivoima koji premašuju regulatorne standarde. Olovo se može koristiti u igračkama kao stabilizator polimera ili antikorozivni aditiv. Kadmijum se ponekad koristi kao stabilizator ili kao sredstvo za povećanje mase i sjaja igračaka ili nakita. Arsen se koristi za povećanje intenziteta boja. Otrov za pacove može biti još jedan izvor arsena.

Toksično dejstvo teških ispoljava se tako što stimulišu formiranje slobodnih radikala i reaktivnih kiseoničnih vrsta i biomolekula u organizmu, što uzrokuje oksidativni stres i dovodi do lipidne peroksidacije membrane, čime se dalje narušava njena funkcionalnost i selektivnost pri transportu materija. Na taj način mogu da izazovu oštećenje ćelija, funkcije enzima ili genetičkog materijala (David, 2001). Smatra se da su teški metali karcinogeni po ljude (Mohammadi i sar., 2019; Sun i sar., 2015; Ilić i sar., 2007; Kokilavani i sar., 2005). Jedna od osnova kadmijumske toksičnosti je i njegov uticaj na enzimske sisteme ćelija, zbog zamene njihovih metalnih jona (uglavnom Zn^{2+} i Cu^{2+}) u metaloenzimima i veoma jak afinitet prema biološkim strukturama koje sadrže -SH grupe. Sem toga, on dovodi do oštećenja jetre i testisa, dok hronično izlaganje dovodi do oštećenja bubrega, anemije, poremećaja imuniteta i oštećenja kostiju (Krsmanović, 2013, p. 21-24).

Arsen je rasprostranjen u biosferi u organskoj i neorganskoj formi. U maloj količini je u elementarnom stanju, a većim delom u vidu neorganskih jedinjenja (As_2O_3 , Na_3AsO_3 , $AsCl_3$, As_2O_5 , Na_3AsO_4). Javlja se kao As^{3+} i As^{5+} , s tim da su jedinjenja u kojima je As^{3+} znatno toksičnija. U zemljištu je prisutan oko 2 mg/kg; u uglju 45 mg/kg, dok sediment morskih priobalnih područja sadrži čak 100 mg/kg arsena. (Meija i sar., 2016, p. 276, 282). Dobija se kao nus proizvod pri topljenju ruda bakra (Cu), kobalta (Co), cinka (Zn) i drugih metala, tako da je rudarska industrija jedan od izvora njegove emisije. Osnovni izvori arsena su različite industrije (metalna industrija, industrija nafte, elektronske opreme, kože, boje, keramike, stakla i druge).

U organizam čoveka arsen može dospeti iz vazduha, udisanjem čestica koje sadrže neorganska jedinjenja arsena, preko kontaminirane vode za piće, gde se takođe nalazi u obliku neorganskih jedinjenja, ili kontaminirane hrane. Neor-

ganska jedinjenja arsena su toksičnija od organskih, kao i jedinjenja u kojima je valenca arsena III u odnosu na ona u kojima je V. Toksični efekat As obuhvata poremećaj u funkciji i morfološkoj strukturi tkiva i smatra se protoplazmatičnim otrovom. Arsen prolazi kroz posteljicu i negativno deluje na reprodukciju.

Arsen je antagonist selenu (Se) u organizmu. Neurološke posledice hroničnog trovanja arsenom su mnogobrojne, uključujući slabost, letargiju, povremene vrtoglavice, umor, emocionalnu nestabilnost, nesanicu, depresiju i u ozbiljnim slučajevima teže oblike psihoze. Putevi unosa Cd i Pb su od vazduha zagađenog produktima sagorevanja fosilnih goriva i dima cigareta, do ambalaže za hranu koja je u nekoj fazi izrade bila u kontaktu sa ovim metalima. Iz atmosfere, zemljišta, voda (površinskih i podzemnih), Cd i Pb se unose i zadržavaju u biljkama, a dalje preko lanca ishrane i vode za piće dospevaju i u ljudski organizam. To nisu esencijalni metali, ali uneti u organizam mogu se naći u gotovo svim tkivima i organima sisara. Kao metal sa kumulativnim dejstvom Pb je konkurentno esencijalnim metalima (Ca, Cu, Zn) za njihove brojne funkcije u organizmu. Olovo cirkuliše, najvećim delom, vezano za eritrocite, zatim za albumine plazme, a daleko manje vezano za niskomolekularne proteine i u jonskom obliku. Iz organizma se izlučuje preko urina, manje preko digestivnog trakta, a delom preko noktiju i kose.

Heksovalentni hrom, Cr(VI), se široko koristi u brojnim industrijskim procesima; uključujući proizvodnju hromiranih pigmenta, hromiranje, proizvodnju nerđajućeg čelika i štavljenje kože (Langard & Costa, 2015, p. 717). Brojne epidemiološke studije su pokazale visoku incidencu raka pluća među radnicima koji su profesionalno izloženi Cr(VI) inhalacijom (Sun i sar., 2015, p. 295). Međunarodna agencija za istraživanje raka (IARC) je klasifikovala Cr(VI) kao kancerogen za ljude putem inhalacije. Cr spada u grupu toksičnih metala, dok stepen toksičnosti zavisi od njegove valentnosti (Vukadinović i Lončarić, 1997, p. 100, 111). Najstabilnije oksidaciono stanje Cr u biološkim sistemima ima trovalentni Cr, koji formira relativno inertne komplekse sa proteinima i nukleinskim kiselinama. Smatra se da je toksičnost trovalentnog Cr nakon oralnog unosa niska, jer se uneseni Cr slabo apsorbuje, a većina apsorbovanog Cr brzo se izlučuje mokraćom. Drugi uobičajeni i stabilni oblik Cr je šestovalentni Cr.

Forma šestovalentnog Cr je kancerogena i klasifikovana je kao vrlo otrovna zbog visokog oksidacionog potencijala i sposobnosti prodiranja u ljudsko telo. Svoj toksični efekat na ljude Cr ostvaruje samo ukoliko se nalazi u pitkoj vodi ili zemljištu u izuzetno visokoj koncentraciji. Trovalentna forma Cr spada u nutritivne elemente i nalazi se u mnogim namirnicama, kao što su praziluk, melasa, pivski kvasac i orasi. Fiziološka uloga Cr u organizmu ogleda se u pomoći pri

razgradnji šećera, koju ostvaruje tako što deluje na sam hormon insulin. U atmosferu, zemljište i vodu dospeva prvenstveno iz industrijske proizvodnje (Vukadinović i Lončarić, 1998).

Cu je esencijalni biometal za ljude, životinje i neke biljne vrste. Bakar ima mnoga odlična svojstva (dobra duktilnost, visoka toplotna i električna provodljivost, čak je i jak antimikrobni materijal), a kao element savremenih materijala, igra vitalnu ulogu u globalnim informacijama, energetici i elektronici (Presburger Ulniković i sar., 2020, p. 3). Njegova upotreba je veoma široka: koristi se u legurama, kao što su bronza i mesing, u obliku bakarne žice, oplata, u kovanicama novca, u baterijama električnih automobila, bakarnim cevima, u raznim vrstama đubriva, u zaštitnim sredstvima za tkanine, u zaštitnim kremama, u hemijskim testovima za detekciju šećera u Felingovom rastvoru, kao algicid u prečišćavanju vode, za lečenje plesni u poljoprivredi.

Organizam odraslog čoveka sadrži 100-150 mg Cu, dok u većim količinama on postaje toksičan za organizam. Raznovrsne funkcije u organizmu vezane su za njegovu polivalentnost i sposobnost da gradi stabilne kompleksne fragmente preko O-, N- ili S- donor atoma bioliganada delova biomolekula, kao što su proteini, enzimi i nukleinske kiseline. Toksični efekti Cu na ljude mogu da budu različiti: hepatocelularna degeneracija, nekroza, citotoksičnost za eritrocite koja dovodi do hemolize, oboljenja jetre i bubrega, nesаница, anksioznost, uznemirenost, Vilsonova bolest (bakar se nakuplja u organima umesto da se izlučuje putem žuči): nedostatak apetita, umor, žutica, Kaiser-Fleisherovi prstenovi, oštećenje govora, poteškoće pri gutanju, oštećenje mozga, demijelinizacija (Briffa i sar. 2020, p. 11).

Živa poseduje veliku isparljivost - pri temperaturi od 20°C u vazduhu se nalazi 14 mg/m³ u stanju dinamičke ravnoteže. Prag bezbednosti žive u vazduhu iznosi 0,05 mg/m³, zbog čega prosuta živa predstavlja potencijalnu opasnost od trovanja (Živanović, 2010). Živa se koristi u elektro industriji, rasveti (kompaktne ili cevaste fluorescentne lampe), naučno-istraživačkim laboratorijama i instrumentima. Svi oblici žive (neorganski i organski) su toksični. Tečna živa je 1000 puta manje nestabilna na sobnoj temperaturi od vode, ali i dalje može generisati dovoljno otrovnih gasova ako se promeša ili postavi blizu izvora toplote. Kad god je moguće, kao zamenu za živu treba koristiti manje opasne materijale.

Živa i živina isparenja su vrlo toksična. Efekti izloženosti ne mogu se uočiti dugo nakon što je pričinjena ozbiljna šteta. Svi oblici žive su toksični. Do trovanja živom može doći prilikom udisanja, gutanja, ili apsorpcije preko kože. Hronična izloženost može dovesti do teratogenih i sistemskih efekata.

Tečna živa predstavlja opasnost za zdravlje jer je nestabilna i može se apsorbovati kroz kožu. Kao isparenje, ona prodire u centralni nervni sistem, gde se jonizuje i zarobi, izazivajući ekstremno toksične efekte. Ne apsorbuje se dobro u probavnom traktu pa zbog toga, kad se proguta, samo je blago toksična. Svi oblici žive (neorganska i organska jedinjenja) veoma su opasni ako se udišu ili ako ostanu na koži duži vremenski period. Svi oblici žive prodiru kroz placentu pa treba uzeti u obzir teratogeni i reproduktivni efekat. Neorganska živa se sjedinjava sa česticama u vazduhu, prilikom čega kiša i sneg talože ove čestice na zemlji. Čak i nakon što se živa taloži na kopnu, ona se često vraća u atmosferu, kao gas ili povezana sa česticama, a zatim ponovo odlaže na drugo mesto.

Dok kruži kroz atmosferu, zemlju i vodu, živa prolazi kroz niz složenih hemijskih i fizičkih transformacija, od kojih mnoge nisu u potpunosti istražene. Mikroskopski organizmi mogu kombinovati živu sa ugljenikom, pretvarajući je iz neorganskog u organski oblik – metil-živu, koja je e najtoksičniji oblik organskog jedinjenja žive. Do izlaganja metil-živi najčešće dolazi kada ljudi jedu ribu i školjke koje u svojim tkivima imaju visok nivo ovog jedinjenja. Skoro svi ljudi imaju akumulirane male količine metil-žive u svojim telima, što dovodi do raširenog prisustva metil-žive u okruženju.

2013. godine globalna zajednica pod pokroviteljstvom UNEP-a usvojila je novi ugovor, Minamatska konvencija o živi. Konvencija je nazvana po zalivu Minamata u Japanu radi sećanja na tragične zdravstvene posledice prouzrokovane zagađenjem industrijskom živom od 1950. do 1960. godine. Cilj ugovora je da zaštiti životnu sredinu i zdravlje ljudi od antropogenih emisija i ispuštanja otrovnih teških metala. On reguliše ceo životni ciklus žive - njegovo snabdevanje, trgovinu, upotrebu, emisije, ispuštanje, skladištenje i upravljanje otpadom i kontaminiranim mestima. Novi deo međunarodnog prava stupio je na snagu 16. avgusta 2017. godine i već ima zemlje 123 potpisnice, i nove zemlje se stalno pridružuju. Istraživanje će i dalje biti ključna stavka za osiguravanje efikasne i ekonomične primene konvencije od strane njenih država učesnica. Na primer, znamo da je zanatska i mala eksploatacija zlata (ASGM) razlog najčešćeg korišćenja i emitovanja žive u životnu sredinu na globalnom nivou, čineći 37% ukupne potrošnje i 38% ukupne antropogene emisije 2015. godine (UNEP, 2013). Države potpisnice Minamatske Konvencije rade na smanjenju, i gde je to moguće eliminisanju, upotrebe žive u zanatskim i malim rudnicima zlata, a da pritom često neformalni sektor ne zapostavljaju.

Ljudska izloženost niklu (Ni) je najčešća preko inhalacije i ingestije i naročito je visoka kod radnika u metalurgiji koji se bave preradom nikla. Respiratorni trakt, bubrezi i jetra, najizloženiji su promenama pri ekspoziciji niklom. Najbolje

opisane promene na ovim organima su pneumokonize sa niklom, hronični rinitisi i tumori nosnih šupljina i tranzitorna bubrežna nefropatija. Nespecifična simptomatologija se sreće kod oštećenja centralnog nervnog sistema niklom u vidu glavobolja, mučnine i povraćanja. Pojedina niklova jedinjenja i sam nikl, pored izrazite toksičnosti, ispoljavaju i kancerogene efekte na čoveka (Ilić i sar., 2007, p. 42).

U razvijenim sredinama i velikim gradovima, koncentracije atmosferskog nikla su povezane sa prašinom koja nastaje sagorevanjem fosilnih goriva u elektranama i automobilima, i može da dostigne 120-170 ng/m³ u poređenju sa 6-17 ng/m³ u manje industrijski razvijenim oblastima. Duvanski dim povećava unos nikla inhalatornim putem, tako da postoji i značajno povećanje koncentracije nikla i u krvi i u urinu kod pušača u odnosu na nepušače. Takođe, ugradnja endoproteza koje sadrže nikl i korišćenje medikamenata sa niklom (albumin, radiokontrastna sredstva, tečnosti za hemodijalizu) znatno vode povećanju parenteralne izloženosti, kao i nošenje ili rad sa nakitom, novcem, ili alat koji je napravljen od nikla ili njegovih ruda ili je poniklovan dovodi do kožne apsorpcije nikla.

Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima

Nakon što je nizom istraživanja utvrđeno da se teški metali prenose atmosferom na velike udaljenosti i da atmosfersko taloženje na nekim područjima čini značajan, ako ne i dominantan udeo u zagađivanju tla i voda, emisija teških metala iz antropogenih izvora postaje interes UNECE/LRTAP Konvencije o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima.

Teški metali su veoma postojani, tako da gotovo sva emitovana količina pre ili kasnije dospeva u tlo ili vode. Zbog svoje postojanosti, značajne toksičnosti i sklonosti da se akumuliraju u ekosistemima, teški metali su opasni i za žive organizme. Uočena opasnost od prekomerne emisije teških metala ubrzala je donošenje Protokola o teškim metalima u okviru LRTAP Konvencije.

Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima (engl. *Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution*) ili skraćeno, CLRTAP, ima za cilj zaštitu ljudskog okruženja od zagađenja vazduha i postepeno smanjivanje i sprečavanje zagađenja vazduha, uključujući prekogranično zagađenje vazduha na velikim udaljenostima. Sprovodi ga Evropski program za

praćenje i evaluaciju (EMEP), kojim upravlja Ekonomska komisija Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE).

Konvencija otvorena za potpisivanje 13. novembra 1979. Stupila je na snagu 16. marta 1983. godine. Konvencija, koja sada ima 51 državu učesnicu, identifikuje izvršnog sekretara Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE). Konvenciju sprovodi Evropski program za praćenje i evaluaciju (EMEP) (skraćena za kooperativni program za nadgledanje i ocenu dugotrajnog prenosa zagađujućih materija u Evropi). Konvencija omogućava pristup podacima o emisiji, merenju i modelovanju i informacijama o efektima zagađenja vazduha na ekosisteme, zdravlje, useve i materijale (UNECE, 2021). Konvencija o dalekosežnom prekograničnom zagađivanju vazduha od 1979. godine bavila se nekim od glavnih ekoloških problema UNECE regije putem naučne saradnje i pregovora o politici. Konvenciju je proširilo osam protokola koji identifikuju konkretne mere koje će preduzeti stranke da smanje svoje emisije zagađujućih materija u vazduhu:

1. Protokol o dugoročnom finansiranju kooperativnog programa za praćenje i procenu dugoročnog prenosa zagađujućih materija u Evropi (EMEP) (1984),
2. Helsinški protokol o smanjenju emisija sumpora (1985),
3. Protokol o azot-oksidu (1988),
4. Protokol o isparljivim organskim jedinjenjima (1991),
5. Oslo protokol iz 1994. godine o daljem smanjenju emisija sumpora,
6. Protokol o teškim metalima (1998),
7. Arhuski protokol o trajnim organskim polutantima (1998)
8. Protokol iz Geteborga o smanjenju zakiseljavanja, eutrofikacije i prizemnog ozona (1999).

Cilj Konvencije je da se države učesnice potrudu da ograniče i, koliko je to moguće, postepeno smanjuju i sprečavaju zagađenje vazduha, uključujući prekogranično zagađenje vazduha na veće udaljenosti. Države razvijaju političke ideje i strategije za borbu protiv ispuštanja zagađujućih materija u vazduh razmenom informacija, konsultacijama, istraživanjem i nadgledanjem.

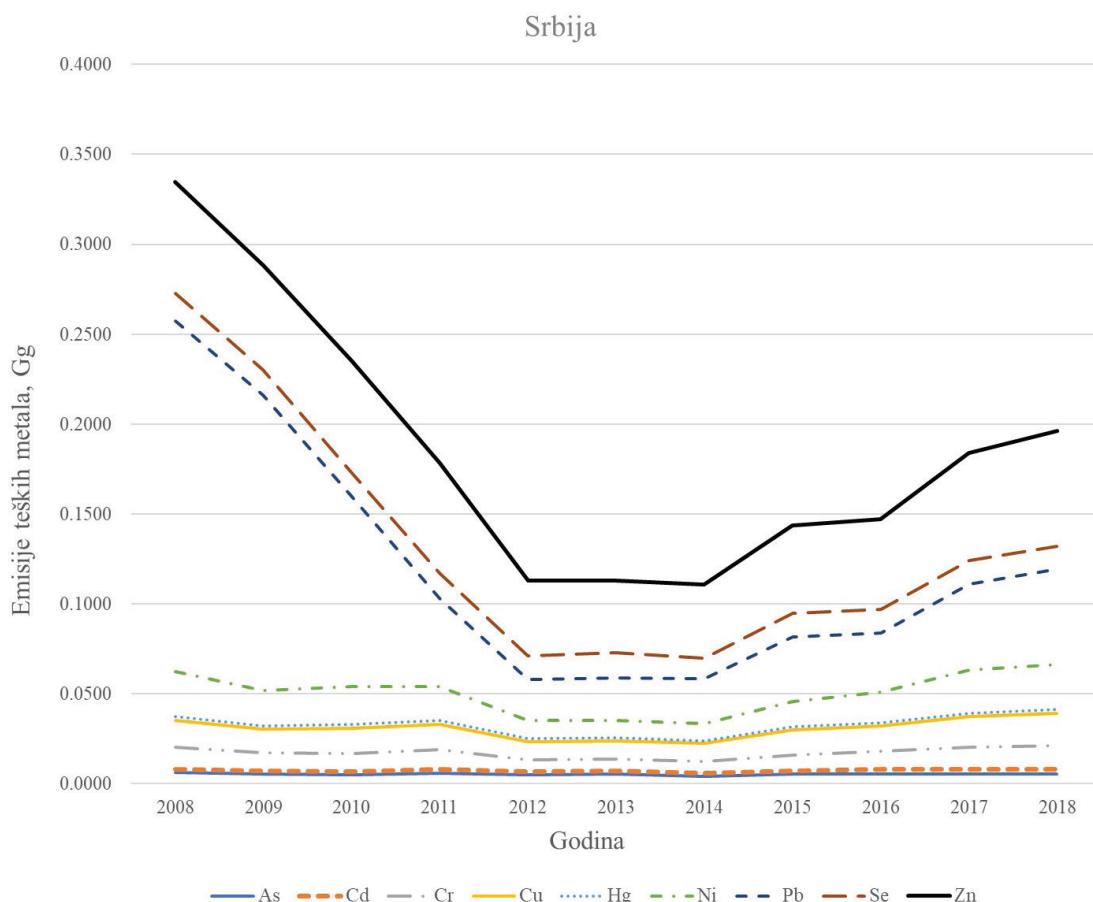
EMISIJE TEŠKIH METALA U VAZDUH

Istorijski posmatrano, od kako se redovno prate emisije teških metala u Srbiji, trend ukupnih antropogenih emisija teških metala (Cd, Hg, As, Cr, Cu, Ni, Se i Zn) pokazuje pad od 1990. do 1996. godine, a zatim beleži rast. Pri tome, konkretno emisija olova beleži pad od 1992. do 1993. godine, zatim beleži rast, da bi u periodu od 1998. do 1999. godine emisija olova ponovo bila u opadanju. U periodu od 2000. do 2008. godine emisija je konstantna, a zatim se beleži pad, jer je prestala proizvodnja goriva koji sadrže olovo (Agencija za zaštitu životne sredine, 2019).

Rezultati i diskusija

Iako kratak istorijski pregled emisija nagoveštava poboljšanje stanja u Srbiji koje se odnosi na smanjenje emisija teških metala, statističkom analizom podataka o emisijama teških metala pokazuje ponovni rast poslednjih godina. Podaci o emisijama teških metala su preuzeti sa sajta Meteorološkog centra za sintezu - Istok (MSC-E), koji je jedan od međunarodnih istraživačkih centara EMEP programa koji rade u skladu sa LRTAP konvencijom UNECE (MSC-E, 2021). Ovaj centar svoje napore usmerava na procenu zagađenja životne sredine različitim toksičnim materijama na osnovu naročito kreiranih modela. Takođe je deo podataka preuzet sa pregledača podataka o emisiji zagađujućih materija vazduha (EEA, 2021). Ovaj pregledač podataka pruža pristup najnovijem inventaru emisija zagađujućih materija u vazduh, koji su EEA prijavile države članice EU u skladu sa Direktivom o nacionalnim obavezama o smanjenju emisija (NEC).

Na slici 1 dat je grafik na kome su prikazane emisije teških metala u Republici Srbiji u periodu 2008-2018. godine.

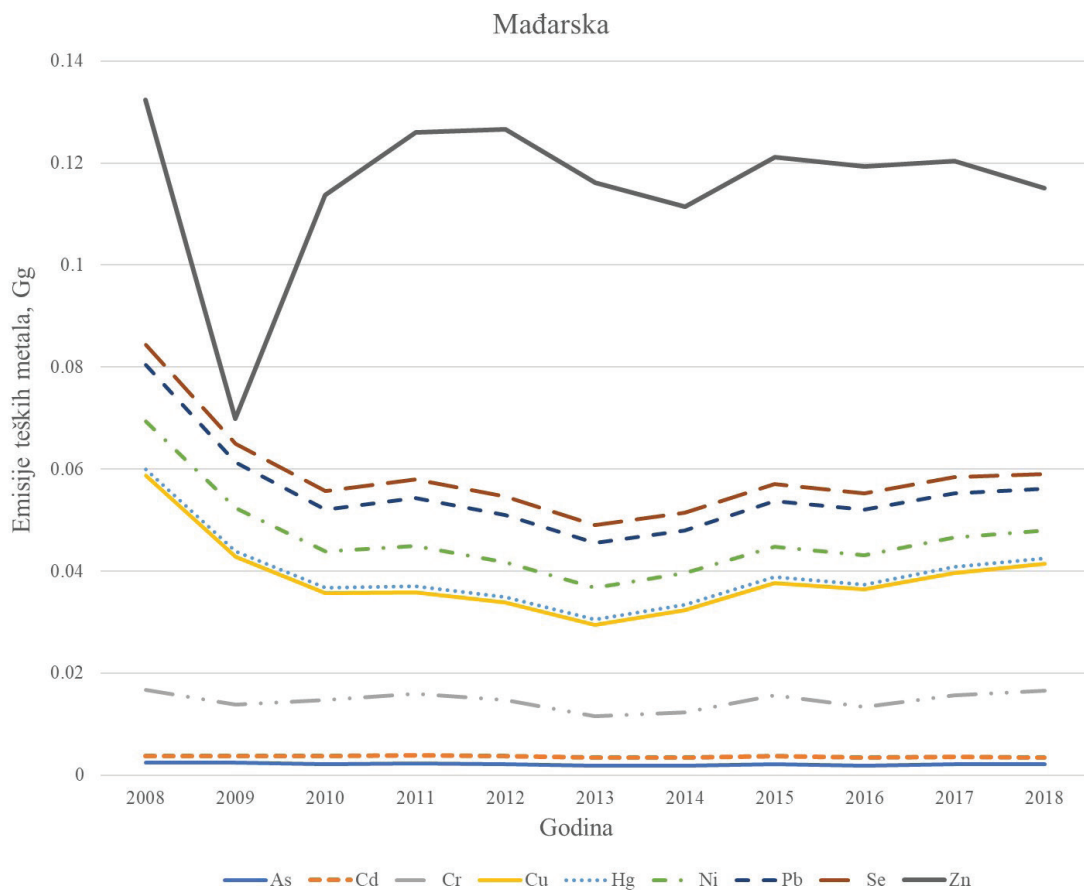
Slika br. 1: Emisije teških metala u Republici Srbiji u periodu 2008-2018. godine

Detaljnijom analizom grafika na slici 1, može se primetiti sledeće:

- Emisija arsena u Republici Srbiji smanjila za 0,002 Gg 2014. godine, kada je zabeležena najmanja vrednost emisije u posmatranom periodu, u odnosu na prvu godinu vršenja istraživanja, odnosno 2008. godinu, nakon čega je ponovo zabeležen porast emisije za 0,15% 2015. godine. 2018. godine emisija As je nepromenjena u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Emisija kadmijuma se 2018. godine povećala za 0,9% od poslednje zabeležene minimalne vrednosti emisije 2014. godine. 2018. godine emisija Cd je nepromenjena u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Vrednost emisije Cr povećana je za 0,56% 2018. godine u odnosu na poslednju zabeleženu minimalnu vrednost emisije 2012. godine. 2018. godine emisija Cr je povećana za 0,001 Gg u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.

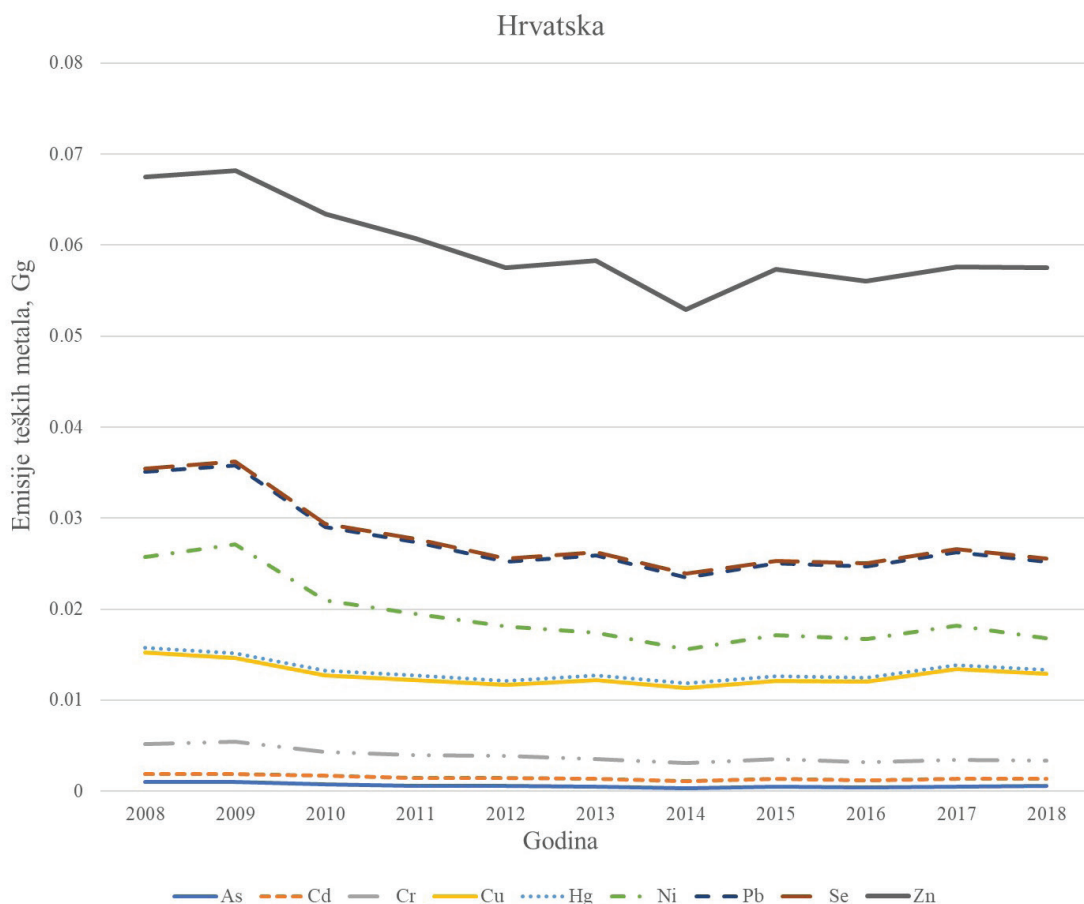
- Vrednost emisije Cu povećala se 0,2% 2018. godine u odnosu na poslednju minimalnu vrednost emisije zabeleženu 2014. godine. 2018. godine emisija Cu je povećana za 0,001 Gg u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Zabeležene su smanjene vrednosti emisije žive za 0,11% 2014. godine u odnosu na maksimalnu vrednost emisije zabeleženu 2008. godine. 2018. godine emisija Hg je nepromenjena u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Republika Srbija beleži smanjenje vrednosti emisije nikla 2013. godine 1,5% u odnosu na 2008. godinu. 2018. godine emisija Ni je povećana za 0,001 Gg u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Uočava se smanjenje vrednosti emisije olova 2012. godine 17,2% u odnosu na maksimalnu zabeleženu vrednost 2008. godine. 2018. godine emisija Pb je povećana za 0,005 Gg u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Beleži se smanjenje vrednosti emisije selena 2014. godine 0,4% u odnosu na maksimalnu vrednost emisije zabeleženu 2008. godine. 2018. godine emisija Se je nepromenjena u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.
- Vrednost emisije cinka beleži smanjenje 2013. godine 2,2% u odnosu na poslednju minimalnu vrednost emisije zabeleženu 2010. godine. 2018. godine emisija Zn je povećana za 0,004 Gg u odnosu na prethodnu, 2017. godinu.

Na slici 2 je dat grafik na kome su prikazane emisije teških metala u Mađarskoj u periodu 2008-2018. godine.

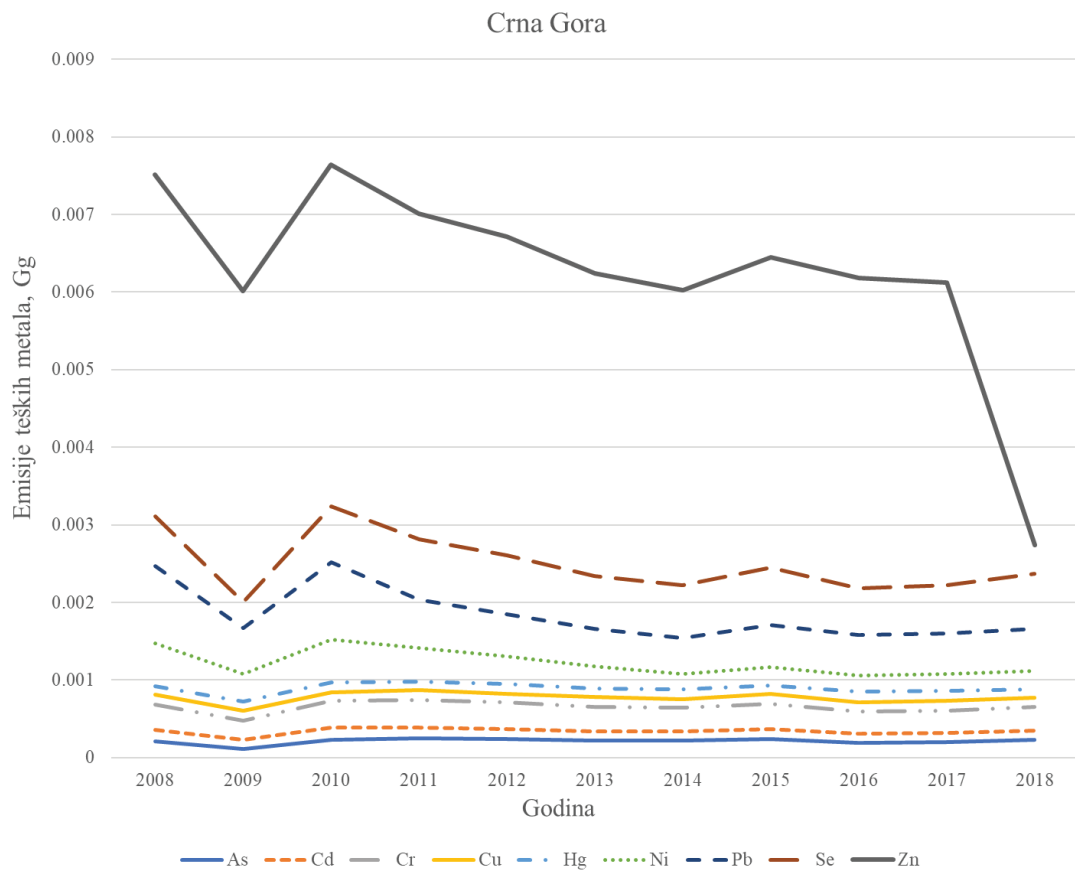
Slika br. 2: Emisije teških metala u Mađarskoj u periodu 2008-2018. godine

Na slici 3 dat je grafik na kome su prikazane emisije teških metala u Hrvatskoj u periodu 2008-2018. godine.

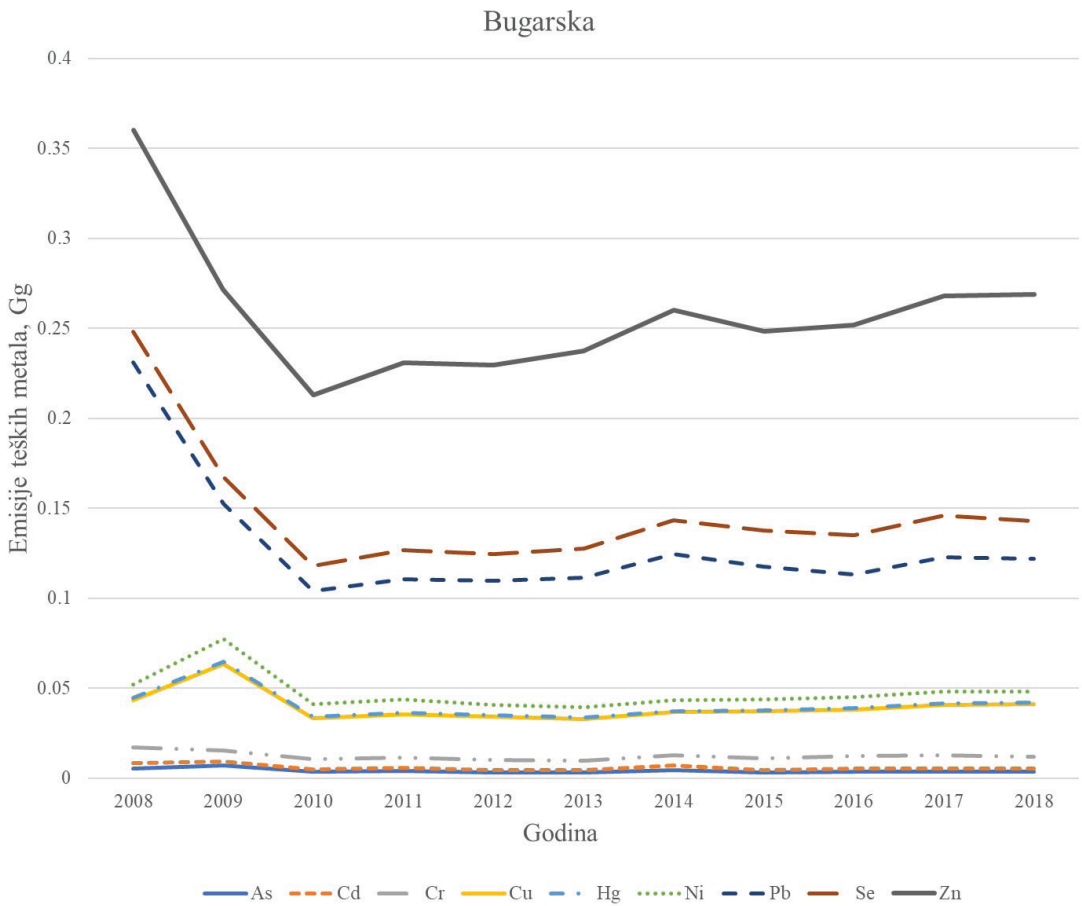
Slika br. 3: Emisije teških metala u Hrvatskoj u periodu 2008-2018. godine

Na slici 4 je dat grafikon na kome su prikazane emisije teških metala u Crnoj Gori u periodu 2008-2018. godine.

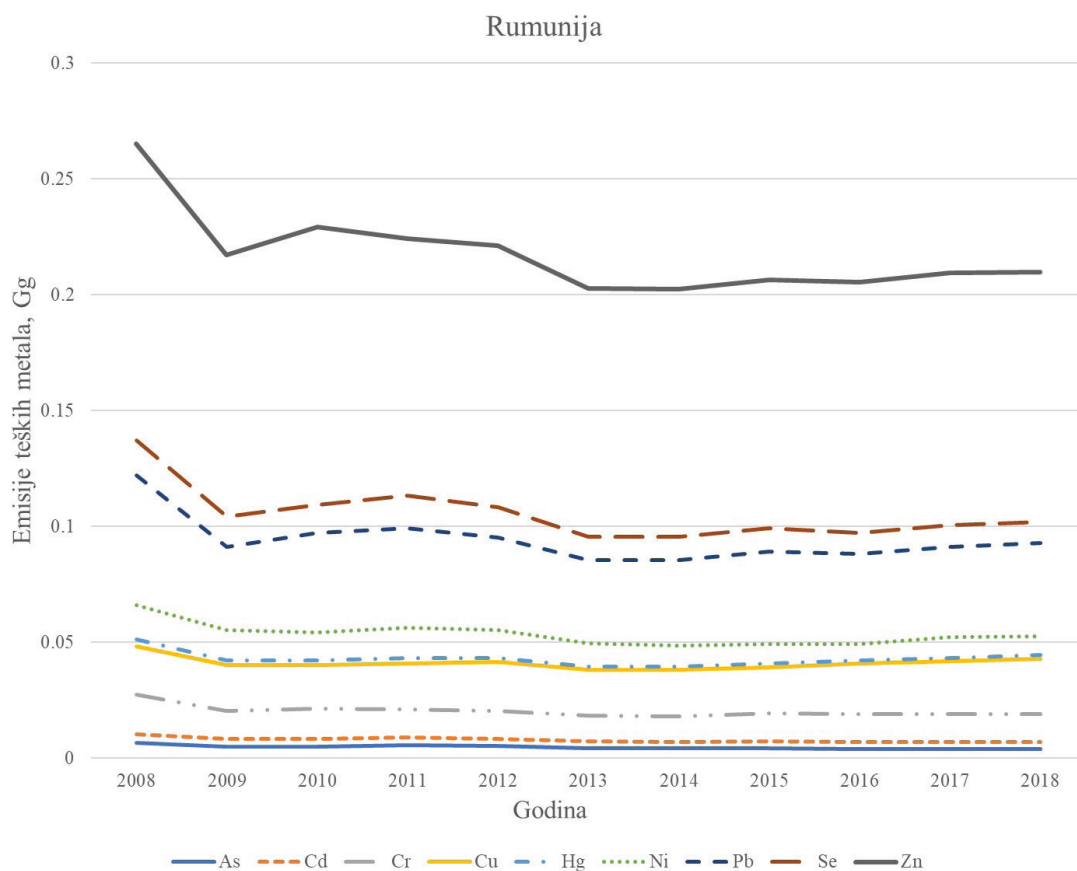
Slika br. 4: Emisije teških metala u Crnoj Gori u periodu 2008-2018. godine

Na slici 5 dat je grafikon na kome su prikazane emisije teških metala u Bugarskoj u periodu 2008-2018. godine.

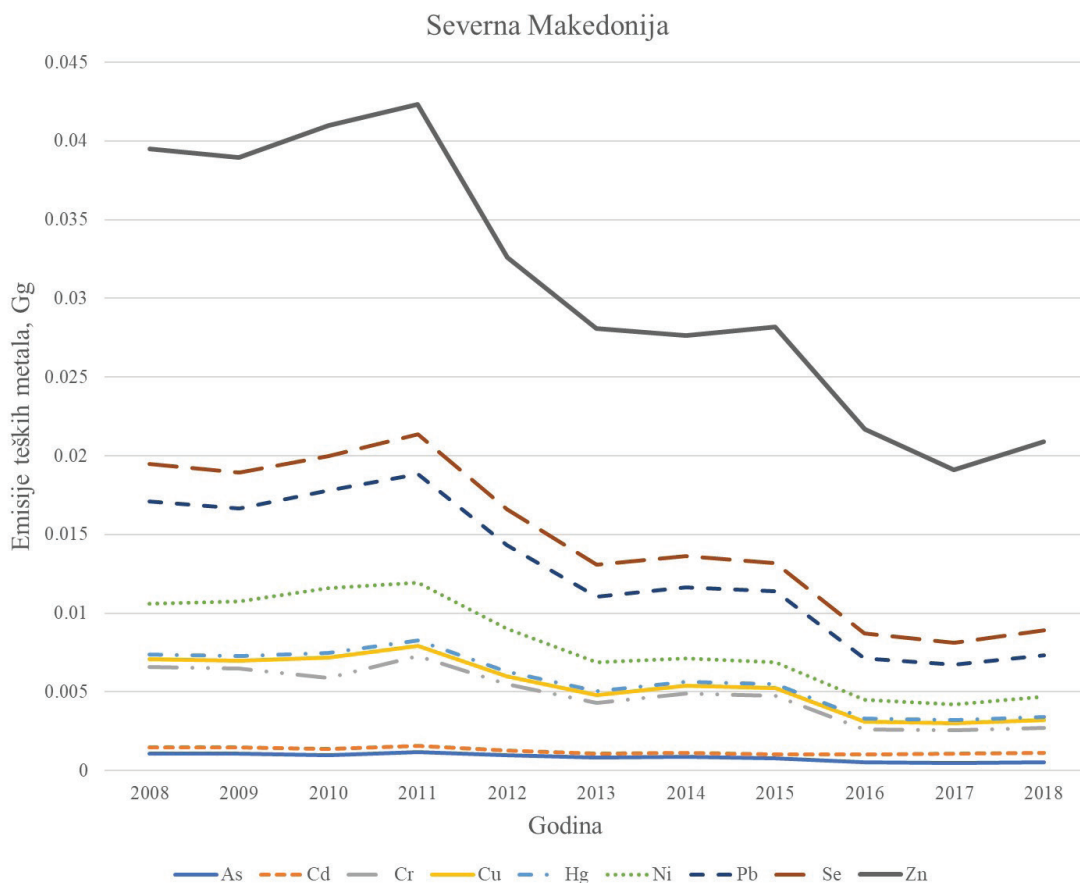
Slika br. 5: Emisije teških metala u Bugarskoj u periodu 2008-2018. godine

Na slici 6 dat je grafikon na kome su prikazane emisije teških metala u Rumuniji u periodu 2008-2018. godine.

Slika br. 6: Emisije teških metala u Rumuniji u periodu 2008-2018. godine

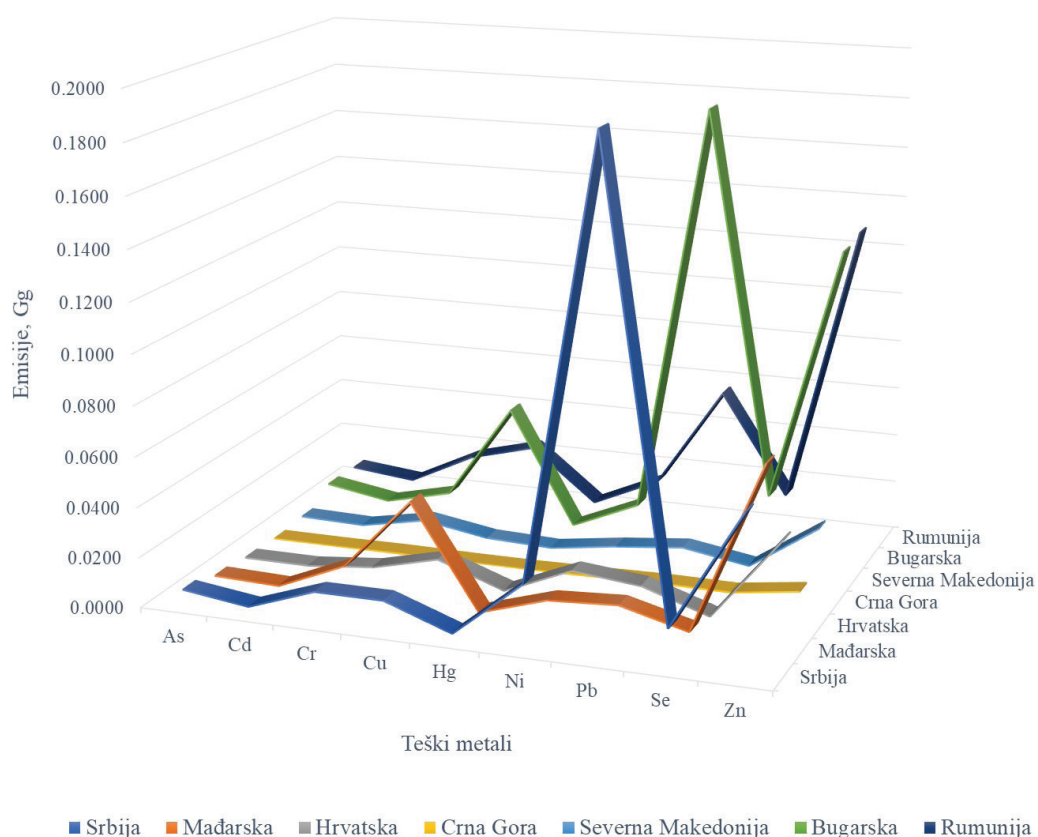
Na slici 7 dat je grafik na kome su prikazane emisije teških metala u Severnoj Makedoniji u periodu 2008-2018. godine.

Slika br. 7: Emisije teških metala u Severnoj Makedoniji u periodu 2008-2018. godine

Na slikama 8-10 prikazani su grafici sa maksimalnim, srednjim i medijalnim vrednostima emisija teških metala za period 2008-2018. godine u Srbiji i svim razmatranim susednim zemljama, respektivno.

Maksimalne vrednosti emisija za period 2008-2018

Slika br. 8: Maksimalne vrednosti emisija teških metala za period 2008-2018. godine

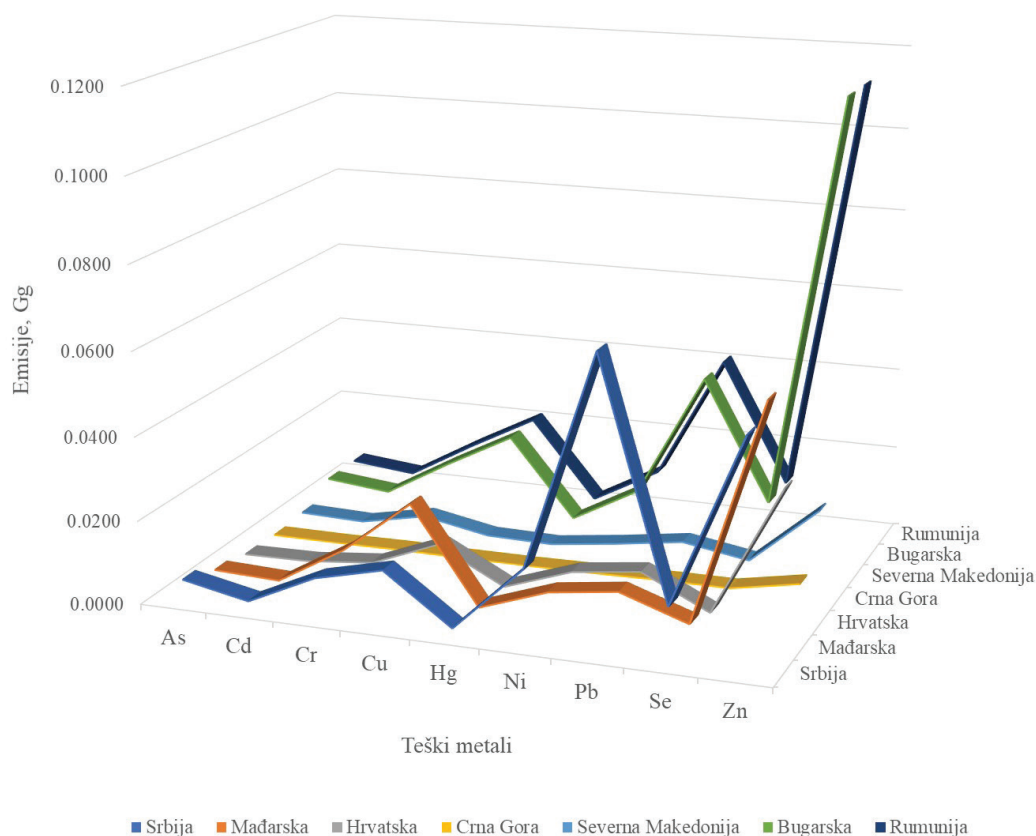
Analizom grafika koji prikazuje maksimalne vrednosti emisija za period 2008-2018. godine i za sve razmatrane zemlje, uočava se sledeće:

- Slične maksimalne vrednosti emisije As pokazuju Bugarska, Rumunija i Srbija i one višestruko prevazilaze maksimalne emisije As u ostalim državama regiona.
- Maksimalnu vrednost emisije Cd pokazuje Bugarska, za kojom slede sa sličnom maksimalnom vrednošću emisija Bugarska i Srbija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Cd znatno niža.
- Maksimalnu vrednost emisije Cr pokazuje Rumunija, za kojom slede sa sličnom maksimalnom vrednošću emisija Mađarska i Srbija, dok je u

ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Cr znatno niža.

- Maksimalnu vrednost emisije Cu pokazuje Bugarska, za kojom sledi sa sličnom maksimalnom vrednošću emisija Mađarska, sa dvostruko manjom maksimalnom vrednošću je Rumunija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Cu višestruko niža.
- Maksimalnu vrednost emisije Hg pokazuje Rumunija, za kojom sledi sa sličnom maksimalnom vrednošću emisija Srbija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Hg značajno niža.
- Maksimalnu vrednost emisije Ni pokazuje Srbija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Ni značajno niža.
- Maksimalnu vrednost emisija olova u regionu ima Srbija i to 8,94 % veću nego prva sledeća - Bugarska, a u odnosu na Mađarsku i Crnu Goru više od 19 puta, dok je razlika u odnosu na ostale zemlje regiona i veća.
- Maksimalnu vrednost emisije Se pokazuje Bugarska, za kojom slede sa dvostruko manjom maksimalnom vrednošću emisija Rumunija i Srbija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Se znatno niža.
- Maksimalnu vrednost emisije Zn pokazuju Rumunija, za kojom sa neznatno manjom vrednošću sledi Bugarska, a potom sa dvostruko nižom maksimalnom vrednošću emisija Mađarska i Srbija, dok je u ostalim državama regiona maksimalna vrednost emisija Zn značajno niža.

Srednje vrednosti emisija za period 2008-2018

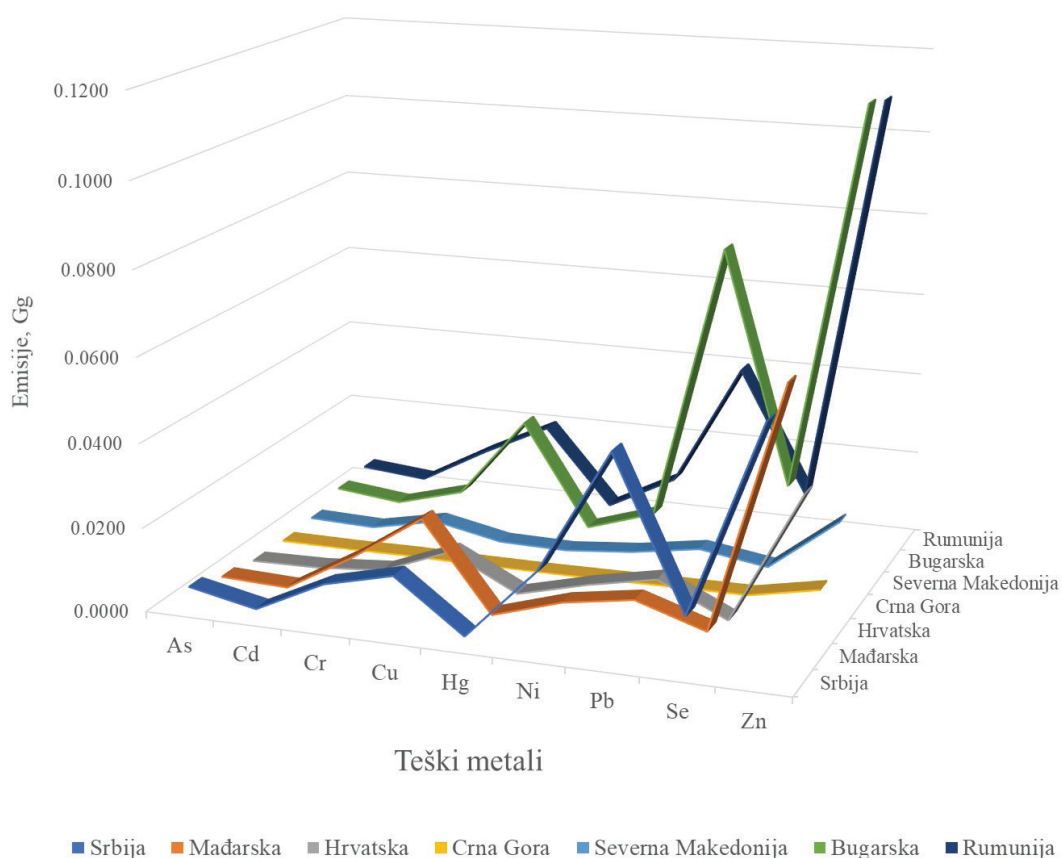
Slika br. 9: Srednje vrednosti emisija teških metala za period 2008-2018. godine

Analizom grafika koji prikazuje srednje vrednosti emisija za period 2008-2018. godine i za sve razmatrane zemlje, uočava se sledeće:

- Najveću srednju vrednost emisija As pokazuje Srbija, a neznatno manje vrednosti pokazuju Rumunija i Bugarska. Mađarska ima dvostruko nižu srednju vrednost emisije, dok ostale zemlje regiona imaju višestruko niže srednje vrednosti emisije As.
- Najveću srednju vrednost emisije Cd pokazuje Bugarska, zatim Srbija sa oko 30 % nižom srednjom vrednošću, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Cd znatno niža.

- Najveću srednju vrednost emisije Cr pokazuje Bugarska, potom Rumunija i Mađarska, i nešto manje Srbija, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Cr znatno niža.
- Najveću srednju vrednost emisije Cu imaju Mađarska, Rumunija i Bugarska, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Cu daleko niža.
- Najveću srednju vrednost emisije Hg Srbija, za kojom slede sa Bugarska i Mađarska, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Hg značajno niža.
- Najveću srednju vrednost emisije Ni pokazuje Srbija, slede sa oko 36-40 % nižim vrednostima Rumunija i Bugarska, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Ni značajno niža.
- Najveću srednju vrednost emisije Pb u regionu ima Srbija, slede sa oko 35 % manjim srednjim vrednostima Rumunija i Bugarska, dok je razlika u odnosu na ostale zemlje regiona značajno veća.
- Najveću srednju vrednost emisije Se pokazuju Srbija i Bugarska, za kojom sledi sa neznatno nižom vrednošću Rumunija, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Se znatno niža.
- Najveću srednju vrednost emisije Zn pokazuju Rumunija i Bugarska, dok je u ostalim državama regiona srednja vrednost emisija Zn značajno niža.

Medijalne vrednosti emisija za period 2008-2018

Slika br. 10: Medijalne vrednosti emisija teških metala za period 2008-2018. godine

Prednost medijalne vrednosti kao statističkog pokazatelja, u poređenju sa srednjom vrednošću, jeste što nije osetljiva na ekstremne vrednosti. Analizom grafika koji prikazuje medijalne vrednosti emisija za period 2008-2018. godine za sve razmatrane zemlje, uočava se sledeće:

- U poređenju sa srednjim vrednostima emisija postoje preklapanja kod sledećih teških metala: As, Hg, Ni i Zn.
- Najveću medijalnu vrednost emisije Cd pokazuje Rumunija, zatim sledi Srbija sa oko 30 % nižom srednjom vrednošću, dok je u ostalim državama regiona medijalna vrednost emisija Cd znatno niža.

- Najveću medijalnu vrednost emisije Cr pokazuje Rumunija, potom Mađarska i nešto manju Srbija, dok je u ostalim državama regiona medijalna vrednost emisija Cr znatno niža.
- Najveću medijalnu vrednost emisije Cu ima Bugarska, potom Mađarska i Rumunija, dok je u ostalim državama regiona medijalna vrednost emisija Cu daleko niža.
- Najveću medijalnu vrednost emisije Pb u regionu ima Bugarska, slede sa oko 35 % manjom medijalnom vrednošću Srbija i sa oko 57% manjom Rumunija, dok je razlika u odnosu na ostale zemlje regiona značajno veća.
- Najveću medijalnu vrednost emisije Se pokazuje Bugarska, za kojom slede sa neznatno nižom vrednošću Srbija i Rumunija, dok je u ostalim državama regiona medijalna vrednost emisija Se znatno niža.

ZAKLJUČAK

Zbog postojanosti, značajne toksičnosti i sklonosti da se akumuliraju u ekosistemima, uočena je opasnost od prekomerne emisije teških metala, što je ubrzalo donošenje Protokola o teškim metalima u okviru LRTAP Konvencije 1998. godine.

Na osnovnu statističke analize rezultata emisije devet teških metala u vazduhu (As, Cd, Cr, Cu, Hg, Ni, Pb, Se, Zn) u Srbiji i susednim zemaljama, u periodu od 2008. do 2018. godine, određivanjem maksimalne, srednje i medijalne vrednosti, omogućena je procena emisija teških metala država regiona u odnosu na Republiku Srbiju. To dalje omogućava da se preduzmu adekvatne mere radi smanjenja zagađivanja vazduha pre svega, ali i celokupne životne sredine.

Kada su u pitanju maksimalne vrednosti emisija teških metala Srbija je vodeća u regionu i to po emisijama Hg, Ni i Pb. Kada su u pitanju srednje vrednosti emisije teških metala u posmatranom periodu, Srbija se nalazi na vodećem mestu po emisijama As, Hg, Ni, Pb i Se. Na osnovu analize medijalne vrednosti emisije teških metala u posmatranom periodu, sagledana situacija je nešto povoljnija i Srbija se nalazi na vodećem mestu po emisijama As, Hg i Ni, što znači da emisije Pb i Se nisu, uslovno rečeno, konstantan problem, kao što je to slučaj sa As, Hg i Ni, koji predstavljaju problem koji se provlači takoreći kroz čitav posmatrani period.

Što se tiče ostalih zemalja u regionu, najveće medijalne vrednosti emisija za posmatrani period imale su Bugarska za Cu, Se, Pb i Zn i Rumunija za Cd i Cr. Od ostalih susednih zemalja, za koje je postojao pristup podacima o emisijama, a to su: Mađarska, Hrvatska, Crna Gora i Severna Makedonija, beleže veće emisije u odnosu na druge samo Severna Makedonija u slučaju maksimalne vrednosti za Se i Mađarska u slučaju srednje vrednosti za Cu.

Dakle, nasuprot "crnoj trojci" koja predstavlja glavnog nosioca emisija teških metala, a koju čini Srbija sa Bugarskom i Rumunijom, Hrvatska i Crna Gora ne beleže najveće srednje ni maksimalne vrednosti emisija ni jednog od analiziranih metala u posmatranom periodu.

Ovakve analize su značajne, jer predstavljaju osnovu za otkrivanje izvora prekomernih emisija, koja je prvi korak u borbi za poboljšanje kvaliteta vazduha. Odmah zatim sledi suzbijanje uzroka prekomernih emisija. Osim aktivnosti na identifikaciji uzroka prekomernih emisija i njihovog suzbijanja, koje svaka zemlja ponaosob treba da sprovodi, izuzetno je bitna i saradnja između zemalja regiona po pitanju ove problematike, da bi se na taj način izbegli efekti prekograničnog zagađivanja vazduha.

Literatura

- Agencija za zaštitu životne sredine. (2019). Životna sredina u Srbiji 2004-2019, Republika Srbija, Ministarstvo zaštite životne sredine, Agencija za zaštitu životne sredine, Beograd
- Briffa, J., Sinagra, E. & Blundell, R. (2020). „Heavy metal pollution in the environment and their toxicological effects on humans“ *Heliyon*, 6(9), e04691–. <https://doi:10.1016/j.heliyon.2020.e04691>
- David, J.F. (2001). „Symptoms toxicity of heavy metals“ *Journal of the American Medical Association*. 260: 1523 – 1533.
- EEA. (2021). Air pollutant emissions data viewer (Gothenburg Protocol, LRTAP Convention) 1990-2019. European Environmental Agency. Preuzeto 29.09.2021. sa <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/dashboards/air-pollutant-emissions-data-viewer-4>
- EEA. (2019). Directive reporting status 2019 Preuzeto 19.10.2021. Objavljeno 28. juna 2019. Preuzeto 29.09.2021. sa <https://www.eea.europa.eu/themes/air/air-pollution-sources-1/national-emission-ceilings/nec-directive-reporting-status-2019>
- EEA. (2018) Air pollution still too high across Europe. Objavljeno 29.10.2018. Preuzeto 13.10.2021. sa <https://www.eea.europa.eu/highlights/air-pollution-still-too-high>
- EUR-Lex. (2016). Directive (EU) 2016/2284 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the reduction of national emissions of certain atmospheric pollutants, EUR-Lex - official website of the European Union. Preuzeto 10.10.2021. sa

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2016.344.01.0001.01.ENG

Ilić, V., Bojanić, V. & Jović, B. (2007) “Epidemiološki i patogenetski aspekti trovanja niklom”. *Acta Medica Medicinae*, 46, 37-44.

Järup, L. (2003). “Hazards of heavy metal contamination”, *British Medical Bulletin*, Volume 68, Issue 1, pp. 167–182, <https://doi.org/10.1093/bmb/ldg032>

Kokilavani, V., Devi, M. A. Sivarajan, K. & Panneerselvam, C. (2005). “Combined efficacies of dl-lipoic acid and meso 2,3 dimercaptosuccinic acid against arsenic induced toxicity in antioxidant systems of rats”. *Toxicology Letters*, 2005; 160, 1 - 7. doi: 10.1016/j.toxlet.2005.05.018

Krsmanović, M.M. (2013). Uticaj intoksikacije teškim metalima (Cu, Cd, Pb) na aktivnost oksidoreduktaza sa Mo kao mikroelementom, Doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu. pp. 21-24. Preuzeto 7.11.2021. sa <https://www.pmf.ni.ac.rs/download/doktorati/dokumenta/disertacije/2013/2013-11-07-km.pdf>

Langard, S. & Costa, M. (2015). Chapter 33: Chromium. In: Nordberg, G.F., Fowler, B.A., and Nordberg, M., editors. *Handbook on the toxicology of metals*. Academic Press, San Diego; pp. 717-742

Meija, J., Coplen, T.B., Berglund, M., Brand, W.A., De Bièvre, P., Gröning, M. et al. (2016). “Atomic weights of the elements 2013 (IUPAC Technical Report)” *Pure and Applied Chemistry*, vol. 88, no. 3, pp. 265-291. <https://doi.org/10.1515/pac-2015-0305>

Mohammadi, A.A., Zarei, A., Majidi, S., Ghaderpoury, A., Hashempour, Y., Saghi, M.H. et al. (2019). „Carcinogenic and non-carcinogenic health risk assessment of heavy metals in drinking water of Khorramabad, Iran”, *MethodsX* Volume 6, 2019, pp 1642-1651. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2019.07.017>

MSC-E. (2021). Pollution assessment of EMEP countries. Meteorological Synthesizing Centre - East (MSC-E). Preuzeto 28.09.2021. sa <https://www.msceast.org/index.php/pollution-assessment/emep-countries-menu>

Pourret, O. & Bollinger, J.C. (2018). „Heavy Metals’ - What to do now: To use or not to use?(Letter to the Editor)”; *Science of the Total Environment* 610–611:419–420. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2017.08.043

Presburger Ulniković, V., Mrazovac Kurilić, S. & Staletović, N. (2020). „Air Quality Benefits From Implementing Best Available Techniques in Copper Mining and Smelting Complex Bor (Serbia)“ *Water, Air & Soil Pollution*, 231(4):160 <https://doi.org/10.1007/s11270-020-04520-2>

Sun, H., Brocato, J. & Costa, M. (2015). “Oral Chromium Exposure and Toxicity”. *Current Environmental Health Reports*, 2(3), 295–303. doi:10.1007/s40572-015-0054-z

UNECE (2021). Air. The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Preuzeto 30.10.2021. sa <https://unece.org/environment-policy/air>

UNEP. (2013). Minamata Convention on Mercury. UN Environment Programme. Preuzeto 12.10.2021. sa https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8458/-Minamata%20Convention%20on%20Mercury-2013Minamata%20Convention%20on%20Mercury_en.pdf?sequence=8&BisAllowed=y%2C%20Chinese%7C%7Chttps%3A//wedocs.

unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8458/-Minamata%20Convention%20on%20Me

Vukadinović, V. & Lončarić, Z. (1997). Mikroelementi. Ishrana bilja. Poljoprivredni fakultet Osijek, 100111.

Živanović, M. (2010) „Teški metali u zemljištu i njihov uticaj na biljke“, Build, 14: 1-6

HEAVY METAL EMISSIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND NEIGHBORING COUNTRIES IN THE PERIOD 2008-2018

Resume

Air pollution, despite certain reductions, remains a great challenge in Europe, because it causes enormous damage to human health and the environment: it leads to many diseases and even premature deaths, causes eutrophication of ecosystems, reduces agricultural yields, contributes to climate change. The paper includes a statistical analysis of data on emissions of nine heavy metals into the air (arsenic, cadmium, chromium, copper, mercury, nickel, lead, selenium, zinc), in Serbia and neighboring countries, in the period from 2008 to 2018. The aim of this paper is to estimate the emissions of heavy metals of these countries in relation to the Republic of Serbia. The comparison of heavy metal emissions is necessary in order to see the potential black spots from which there is a danger of transboundary air pollution and endangering its quality in the observed region. This is necessary in order to take adequate measures to reduce air pollution in the first place, and thus in order to preserve and improve the quality of the entire environment. It has been determined that Serbia is in the "black trio" with Bulgaria and Romania, which together are the main carriers of heavy metal emissions.

Key words: heavy metals, emissions, air pollution, arsenic, cadmium, chromium, copper, mercury, nickel, lead, zinc

Prof. dr Aleksandar Gračanac^a
Msr. Dragana Djokić¹, (doktorant)^b,
Msr. Vladimir Djokić^c

**IDENTIFIKOVANJE MLADIH
LIDERA U FUNKCIJI
AFIRMISANJA LJUDSKIH
RESURSA DANAS (NA PRIMERU
GELF-A Global Education &
Leadership Fondation)**

^aFakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina
Univerzitet Union Nikola Tesla Beograd

^bUniverzitet Union Nikola Tesla Beograd

^cUniverzitet Union Nikola Tesla Beograd

Rezime

Globalizacija kao treća faza procesa internacionalizacije kapitala, tehnoloških inovacija i ljudskih resursa, otpočela je drugu dekadu tranzicionih promena budućih poslovnih aktivnosti.

U takvom ambijentu različitih nivoa razvoja i uticaja (kapital, inovacije i ljudski resursi), karakteristično je da se poslednjih godina na svetskom nivou, postavljaju izazovi predvidljivosti rizika poslovanja, u stvaranju novih generacija biznis lidera, u kompleksnim internacionalnim poslovnim alijansama, ne samo između multinacionalnih kompanija već i kontinenata. (2)

Brzina u tehnološkim inovacijama sa jedne strane, otvorila je mogućnosti povećanja nivoa konformnijeg stila života i blagostanja, a sa druge nagovestila moguću nesklad, i odgovora ljudskih resursa na nova zanimanja, oslonjena na preduzetništvo kao način života, u svim formama, od socijalnog, ženskog do preduzetništva mladih.

Takav rasplet događanja, implicira i spremnost da se metodologijom star up preduzetništva-novog biznisa, uključi ogroman broj obrazovanih mladih budućih preduzetnika u svetu.

Ovaj trend posvećenosti budućim mladim liderima novih biznisa, institucionalno, kompanijski i strateškim pristupima država i pojedinačno i u alijansama, u narednoj dekadi globalizovane privrede, otvorio je neminovno, pitanja humanijeg i altruističkog pristupa u načinu vođenja biznisa u 21 veku.

Istovremeno otvorila su se polja aktivnosti neprofitnih institucija, kao što su Fondacije sa ciljem očuvanja, negovanja i uvećanja visokomoralnih i altruističkih vrednosti u biznisu, a u skladu sa očuvanjem planete i maksimalne zaštite svetskog eko sistema.

Ključne reči: Globalizacija, Globalna privreda, Globalni mladi lideri, Tehnološke inovacije, Ljudski resursi, Liderstvo, Konformnost stila života i blagostanja, Preduzetništvo, Start-up biznis, Visokomoralne i altruističke vrednosti, Fondacije, Eko sistem.

Uvod

Zaposlenost u mikro,malim i srednjim firmama u globalnoj privredi je 98%, u EU 99,9%, i prati trendove u resursima, u onoj meri u kojoj su pojedine zemlje posvećene preduzetništvu kao načinu života.

Različitosti u razvijenosti PREDUZETNIČKOG biznisa su posledica ne-standardnih procesa, koji nisu praćeni iz mnogostrukih razloga; tehničko-tehnoloških, finansijskih i performansi u ljudskim resursima i koje su se neminovno odražavale na zaposlenost.

Preduzetničkim biznisom mladi lideri, mogu pokazati svoje kreativnosti i znanja, i time uticati na brže ostvarivanje ciljeva...

Ljudski resursi su u današnjem ambijentu globalne privrede, presudan faktor u realizaciji poslovnih inovacija i investicionih poduhvata... Globalna privreda danas, suočava sa velikim izazovima, među kojima je i nedostatak adekvatnih biznis lidera.

Mnoge naučno istraživačke institucije i fondacije kreirane za unapređenje ljudski resursa primenjuju različita metodološka iskustva i doprinose eliminisanju kadrovskih rizika u praksi.

Globalne promene biznisa su nametnule novu razvojnu politiku,koja se u preduzetništvu manifestuje novim profesijama, a prema procenama Svetskog ekonomskog foruma, 97% novih poslova kreiranih iz potreba zahteva tržišta, distribuiraće se iz sektora mikro,malih i srednjih firmi, tj.preduzetništva , pri čemu se trasira put za buduće mlade lidere. Posledice takvih događanja, u svojim analizama, predvidja i svetska konsultantska kuća Ernst&Young, tvrdeći da će sa novim preduzetničkim zanimanjima,u okviru samih velikih i mali kompanija, stabilnost poslovanja biti povećana za tri puta. I konsultantska kuća McKinsy je u svojim istraživanjima došla do sledećih podataka. Naime, za posmatranih 10 zemalja u periodu od dve prošle godine, uvećanje broja pokrenutih start-up biznisa doneo je 3 trilion dolara ili rast ekonomskih aktivnosti od 20%.

Raspoloživost mladih lidera, predvodnika nove generacije u budućnosti,koja je počela u biznisima i novim zanimanjima,koje će voditi, je imperativ globalizovane privrede danas

Jedna od vodećih svetskih Fondacija za preduzetništvo mladih- (Global Education&Leadership Gondation-GELF USA),u svojoj misiji, afirmisanja mladih budućih svetskih biznis lidera, ima primarni cilj, identifikovanja i finansij-

skog osnaživanja mladih budućih lidera širom sveta, negovanjem i uvećanjem visokomoralnih i altruističkih vrednosti kod budućih lidera, promocijom organizovanja u kontinuitetu takmičenja za mlade lidere, kao sportskim događajima, brendiranom digitalnom platformom ESG.

Fondacija promovise edukaciju mladih lidera i promovise razmenu znanja i iskustava. Godinama je prisutna i uspešna u biznisu, promovisanjem preduzetništva u preko 200 zemalja sveta. U dosadašnjim aktivnostima, Fondacija je promovisala i osnaživala više od 175 000 mladih preduzetnika širom sveta, posebno u osnivanju start-upova, i preko Entrepreneurship World Cup-a.

Mandžment Fondacije je u primeni novih tehnoloških inovacija, veoma ispred sličnih Fondacija, a izuzetnost ogleda u primeni digitalnog marketinga.

Digitalni marketing je danas neizostavni deo poslovanja u celom svetu, njegova uloga u poslu značajno utiče i na celokupan rezultat. Bez primene ili upotrebe taktika i veština digitalnog marketinga vrlo brzo gubite konkurentnost i vidljivost na tržištu.

Digitalni marketing definitivno daje dodatnu vrednost svakom poslu na dosta različitih načina.

U oblasti liderstva, akcenat globalnih preduzeća se stavlja na rano uočavanje kandidata sa liderskim karakteristikama i, putem organizovanja različitih programa, njihovo usmeravanje ka razvijanju liderskih sposobnosti. U radu su, kao najčešće korišćene i zastupljene, identifikovane tri poslovne prakse: putovanja i transferi, timski rad u heterogenim timovima i programi obuke.

Liderstvo nije isto što i puko upravljanje organizacijom, iako se dovodi u vezu sa njim i važno je za svaku kompaniju. U većini kompanija (dodato) postoji previše upravljanja, a premalo liderstva. Uspešan menadžer je najčešće dobar planer, organizovan upravnik ali bez motivacionih sposobnosti lidera. Uspešni lideri su sposobni da stimulišu raspoloženje i privrženost svojih zaposleni. (4)

Ono što ljudi neke organizacije u kompaniji žele od svog lidera su odgovori na sledeće: "Gde idemo?" "Kako ćemo stići tamo?" "Koja je moja uloga?" i bez menadžerskih sposobnosti. Pravilno korišćenje liderskih sposobnosti i njihovo usavršavanje pomaže timu da razume odgovornost posla kojim se bavi u nepredvidivom poslovnom svetu. (dodajemo)...Ovim principima se rukovodi I GELF na Balkanu, I proširuje svoju misiju na svim kontinentima.

U decembru 2020 godine Global Education&Leadership Foundation(GELF),preko osnovane ESG Serbia,(u medjunardonom žiriju je ispred Srbije

Univerzitet Union Nikola Tesla, započinje svoju misiju na Balkanu, i nastavlja svoju dugogodišnju misiju, organizovanjem prema dinamici, takmičenja za buduće mlade lidere, tokom sledeće godine.

WWW.ESGX.GLOBAL, ESG@TGELF.ORG

Platformom ESG, Fondacija animira, prati i poziva potencijalne buduće mlade lidere biznisa, u krugovima diplomiranih menadžera, inženjera, arhitekata... sa Fakulteta, iz institucija, kompanija... da apliciraju sa svojim inovativnim idejama u širokom spektru oblasti. Organizovana takmičenja podrazumevaju proces prijavljivanja, edukativnog treninga, učešća u takmičenju sve do finalnih selektivnih grupacija i osvajanja nagrada, u više nivoa i kriterijuma... Poslovnim aktivnostima iz poslovne karijere, PROFESORI,

shodno ulozi Fakulteta za preduzetnički biznis i menadžment nekretna u obrazovanju budućih menadžera, IZVODE NASTAVU I PRIMERIMA DOBRE PRAKSE SPREMAJU BUDUĆE PREDUZETNIČKE LIDERE., U ORGANIZACIONOJ MISIJI u ESG Serbia.

U skladu sa ovim pristupom, fakultet je sproveo israživanje na Univerzitetu Union Nikola Tesla, u periodu od 15 decembra 2020 do 1 februara 2021 god., među studentima 3 i 4 godine fakulteta shodno aktivnostima GELF SERBIA, pokazalo je da je neophodno u kontinuitetu obrazovnim procesom u saradnji sa kompanijama, pripremati buduće kadndidate za takmičenja, sa jedne strane, i edukativnim trenažnim procesima, podsticati mlade buduće mendžere, da sa svojim znanjim budu spremni da preuzimaju rizike koje ima nameće današnja privreda.

Cilj ovog istraživanj se odnosio na sagledavanje potencijalnih kapaciteta budućih diplomiranih menadžera preduzetništva, njihova informisanost o stanju ,zahtevima i uslovima tržišta .u sprovedenoj anketi, identifikovani su oni potencijalni kandidati, sa odgovorima, koji bi u budućem periodu, bili kompatibilni sa kriterijumima esg takmičenja. za njihovo potencijalno učešće. i edukaciji u skladu sa prioritetima.i potrebama tržišta

ANKETA:

Pitanje: Kada završite Fakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina Univerziteta Union Nikola Tesla, po Vama, koji su Vam potrebni uslovi da bi ostvarili svoje ideje i otpočeli svoj biznis?

Od ukupnog broja anketiranih (100), -odgovorilo je 91 ispitanih. Na osnovu primljenih odgovora, došlo se do sledećih podataka:

- Finansijska podrška (roditelja, institucija države, Fondacija...) 43%
- Ambijent za preduzetništvo i pokretanje sopstvenog biznisa 32%
- Tehnička podrška institucija 25%

Pitanje: Da li ste upoznati sa insitucijama u zemlji koje povoljnim finansijskim sredstvima podstiču diplomirane menadžere, za pokretanje biznisa?

- Ne poznajem ni jednu instituciju (83%)
- Preko prijatelja I kolega dobili informaciju da postoji Fond za razvoj ali ne finansira samo početnike(11%)
- Čuli su da neke insitucije postoje ali ne znaju kako se zovu (5%)
- Saznali su preko kolega za Fond za inovacionu delatnost (1%)

Pitanje: Da li ste razmišljali o pokretanju sopstvenog biznisa?

- Nisam razmišljao (12%)
 - Imam ideju (31%)
 - Razmišljam da zaposlim u preduzetništvu (39%)
 - Razmišljao sam o tome ali je ambijent za početnike sa velikim rizikom(18%)
-

Anketa je pokazala da je potrebno unaprediti institucionalno razvijanje preduzetništva, stvaranjem preduzetničkog ambijenta na višem nivou, kontinuiranim aktivnostima na uspostavljanju mnogih finansijskih I alternativnih institucija, koje će imati motiv da finansiranju pokretanje biznisa, posebno primecima dobre prakse.

Istovremeno, budućim mladim preduzetnicima omogućiti učešće u novim pristupima, projektnih aktivnosti Fakulteta u poslovnoj saradnji sa preduzetnicima, kako bi se svest o preduzetništvu I duh preduzetništva razvijao u cilju osamostavljanja I formiranja mladih preduzetnika u narednom periodu.

ZAKLJUČAK

Prema procenama Svetskog ekonomskog foruma, sledeća treća dekada Globalizacije, biće obeležena još sofisticiranijim tehnologijama i preduzetništvom na najvišem nivou do tada, što će do 2030 godine, doneti oko 1 bilion novih poslova i zanimanja. Nova tehnološka dostignuća u preduzetništvu, pozicioniraće digitalni marketing na lestvicu neophodnog uslova razvoja od pojedinca, kompanije, do institucija države, što će budućim globalnim mladim liderima, otvoriti nove perspektive u očuvanju i razvijanju visokomoralnih standarda u poslovanju, uskladjениh sa očuvanjem eko sistema čime bi se obezbedio opstanak planete.(2)

Isto tako, nastaviće se neophodne aktivnosti u praćenju i finansijskom osnaživanju mladih lidera, zasnovanom na obrazovanju i iskustvima, uz podršku mnogostrukih institucija od obrazovnih, državnih do neprofitnih kao što su Fondacije za stimulisanje preduzetništva mladih.

Lider je kreator misije i vizionar organizacije. Lider mora da uživa apsolutni profesionalni autoritet među zaposlenima, mora da ume da se nametne grupi kao vođa, treba da uživa poverenje i da je maksimalno posvećen svom poslu.

U globalnim preduzećima postoji velika potreba za globalnim liderima i da je ona mahom nezadovoljena a mišljenja su da njihovi postojeći lideri treba

da rade na unapređenju svojih veština i znanja pre nego što se uhvate u koštac sa liderstvom u globalnim okvirima.

Sve češće se preduzeća nalaze u situaciji da shvate svu težinu poruke da je najvažniji kapital za XXI vek ljudski kapital i da su finansijskim i materijalni resursi potrebni, ali nedovoljni za dostizanje liderske pozicije u globalnim okvirima.

LITERATURA:

1. GELF, www.gelf.org
2. -A.Gračanac, Svetsko tržište u uslovima globalizacije, PKJ, 2001. Beograd
3. -A.Gračanac, Small Business Act, EU factor of successful management in small and medium-sized enterprises in Serbia, Univerzitet Union Beograd., 2012. International Scientific Conference-MANAGEMENT 2012 Belgrade.
4. -A.Gračanac, Technical specialism of human resources as condition for development of SME-s in Serbia, Chamber of Commerce of Serbia, 2019. Belgrade, FBIM Transactions Vol 7 No. 1 pp 61-66.
5. Preduzetništvo I Menadžment: Lekcije koje se ne uče u školi, (urednici Zoran Kojanović, Marko Veibl), Beograd-Limes press, 2015, ISBN 978-86 87 239-06-7
6. Nova Evropa I njena periferija Univerzitet u Beogradu-Zbornik radova, urednici: Ilija Vujačić, Nikola Beljinac, 2015, ISBN 978-86-84031

Resume

Globalization, as the third phase of the process of internationalization of capital, technological innovations and human resources, has started the second decade of transitional changes in future business activities.

In such an environment of different levels of development and influence (capital, innovation and human resources), the main characteristic in recent years at the global level are numerous challenges of business risk predictability in creating new generations of business leaders in complex international business alliances, not only between multinationals companies but also continents.

Speed in technological innovation, on the one hand, has opened up opportunities to increase the level of more comfortable lifestyles and well-being, and on the other, hinted at possible disparities and human resources responses to

new occupations, relying on entrepreneurship as a way of life, in all forms, from social to women's and youth entrepreneurship.

Such an unfolding of events implies a willingness to include a huge number of educated young future entrepreneurs in the world with the methodology of startup entrepreneurship – new business.

This trend of commitment to future young leaders of new businesses, institutionally, company and strategic approaches of states and individually and in alliances, in the next decade of globalized economy, inevitably opened questions of a more humane and altruistic approach in doing business in the 21st century.

At the same time, the fields of activity of non-profit institutions, such as foundations, were opened with the aim of preserving, nurturing and increasing high moral and altruistic values in business, and in accordance with preserving the planet and maximum protection of the world ecosystem.

Keywords: Globalization, Global economy, Global young leaders, Technological innovations, Human resources, Leadership, Lifestyle and well-being comfort, Entrepreneurship, Startup companies, High moral and altruistic values, Foundations, Eco system.

Mihajlo Đ. Mihajlović¹

**ZLOUPOTREBA MOĆI I
NEOIMPERIJALNA PRAKSA
VELIKIH SILA U SAVREMENOM
DRUŠTVU**

1 mihajlokg112@gmail.com

Rezime

Problem ovog istraživačkog rada se odnosi na formiranje novog svetskog poretka u modernom svetu, nastalog usled procesa globalizacije. Vodeće svetske sile nastoje da učvrste svoj uticaj i moć u drugim krajevima sveta, jačajući istovremeno svoju ekonomiju, politiku i kulturu. Zloupotreba moći i neoimperijalna praksa velikih sila u savremenom društvu istraživana je kroz širi pristup političkih nauka i nauka o bezbednosti, gde je težište bilo na utvrđivanju savremenih tokova međunarodnih odnosa. Istraživanje je bilo zasnovano na generalnoj hipotezi da je neoimperijalizam razvojni koncept ponašanja velikih sila u savremenim međunarodnim odnosima, kojim se posredstvom različitih aktivnosti samih država nastoji unaprediti nacionalna i međunarodna bezbednost, ali se nastoje ispuniti i sopstveni interesi. Ovaj rad se pre svega fokusira na Sjedinjene Američke Države, kao vodeću svetsku silu i osnivača novog svetskog poretka, sa osvrtom na njihov uticaj na Bliskom istoku.

Ključne reči: savremeno društvo, globalizacija, neoimperijalizam, demokratija, kapitalizam, agresija i rat, moć.

Uvod

“Živimo u svetu u kojem se transformiše svaki aspekt onoga što činimo, bilo to dobro ili loše, upadamo u jedan globalni poredak koji niko u potpunosti ne razume, ali čije posledice osećamo svi“ (Gidens, 2005, str. 33).

Savremeni međunarodni odnosi se razvijaju na temeljima prihvatanja ideja liberalizma, demokratije i slobodnog tržišta. U jeziku akademske zajednice, često se koristi pojam globalizacije. Ovaj pojam se značajnije pojavljuje šezdesetih godina prošlog veka. Pad Berlinskog zida 1989. godine i dezintegracija Sovjetskog Saveza tokom 1991. godine uzimaju se kao značajni događaji za masovnu međunarodnu integraciju proizvodnih, trgovačkih i finansijskih elemenata i aktivnosti, kada se svet našao pred izazovom oblikovanja novog poretka.

Globalizacija je mnogo više od ekonomske integracije, to je proces prevazilaženja istorijski stvorenih granica – erozija državnih granica (Jotanović, 2006, str. 136). U okviru globalizacije, izražena su transnacionalna i interregionalna

kretanja kapitala i radne snage, ali i moći. Tehnološke inovacije, posebno vezane za razmenu informacija, odigrale su jednu od najznačajnijih uloga u samom nastanku globalizacije.

Inicijalna raspodela globalne moći je bila najvažnija karakteristika međunarodnih odnosa posle Hladnog rata, a ova raspodela je odredila dalji tok u međunarodnom poretku. Dakle, Amerika je izašla iz rata kao pobednik i prisvojila najveći deo globalne moći, što je predstavljalo pobjedu američkih liberalnih vrednosti nad komunizmom i trijumf kapitalizma. Od tog trenutka su Sjedinjene Države postale učesnik svih značajnijih događaja u svetu.

Uspostavljanjem globalnog slobodnog tržišta prema Vašingtonskom konsenzusu, većina zemalja postaje nemoćna da se odupre invaziji i dominaciji proizvoda iz razvijenih zemalja. Iz supersile SAD, koja ima velike transnacionalne kompanije, nameću se pravni i drugi društveni standardi te zemlje. Na taj način ova sila svim narodima, a posebno manje razvijenim i slabim, nameće svoj jezik, način razmišljanja, shvatanja, verovanja... Drugim rečima, narušava identitet drugih naroda.

Mada pristalice globalizacije ističu da je ujedinjenje čitavog sveta od velikog značaja, kako bi se prevazišle različitosti, postavlja se pitanje nije li globalizacija sinonim za neoimperijalizam, odnosno amerikanizaciju celog sveta, jer sputava nacionalne interese i utiče na gubitak raznolikosti. Izgleda da globalizacija donosi korist isključivo ekonomski razvijenim zemljama koje raspolažu najvećom političkom moći. Međunarodne finansijske institucije svojim zahtevima kočje ekonomski razvoj zemalja u razvoju, dok se još više povećava jaz između bogatih i siromašnih.

Na osnovu svega pomenutog, postavlja se pitanje da li prednosti koje donosi savremeni razvoj mogu nadjačati njegove negativne posledice, tj. da li je cena koja se plaća za ubrzan ekonomski razvoj previsoka. Da li je pošteno da svuda postoje dvostruki standardi?

Kako Čomski navodi, svet se nakon Hladnog rata suštinski nije mnogo promenio, jer je i dalje podeljen između bogatih i moćnih država i država iz tzv. Trećeg sveta, koje zavise od njih u svakom pogledu. Za Žana Bodrijara, globalizacija predstavlja proces koji vodi rušenju autentičnosti i heterogenosti (Baudrillard, 2002). Posledica toga je da se širom sveta nameće jednostrani obrazac razvoja i zanemaruju varijeteti mnogobrojnih kultura, kao i njihove potrebe.

Moć predstavlja aspekt društvenih odnosa. Društvena stratifikacija i postoji zbog nejednake raspodele moći u ekonomskom i političkom smislu. Ali,

definicija Maksa Webera podrazumeva da oni koji poseduju moć, čine to na štetu drugih. Postoji fiksna količina moći, zato ako neki imaju moć, drugi je nemaju. Takođe, Veber kaže da su oni koji drže moć, skloni da je upotrebe za postizanje vlastitih interesa (Weber, 1978, str. 212). Najpoznatije isticanje moći kao motiva koji okuplja ljudske snage je ono koje dugujemo Fridrihu Ničeju: „Svet pokreće volja koja je po karakteru iskonska i slepa, i to je volja za moć!“

Neoimperijalna strana globalizacije

Dok se imperijalizam obično karakteriše osvajanjem i vladavinom, a kolonijalizam migracijom i boravkom na osvojenoj teritoriji, neoimperijalizam je dominacija, pa čak i hegemonija nad drugima, prvenstveno putem pravnih sporazuma, ekonomske moći i kulturnog uticaja. SAD nisu jedina neoimperijalistička sila istorije, a neoimperijalizam nije isključivo fenomen 20-og i 21-og veka. Međutim, Sjedinjene Države su najdominantniji i najkreativniji pokretač neoimperijalnih strategija moći, za razliku od, do tada poznatih, direktno kolonijalnih ili imperijalnih strategija. Da bi se razumeo američki neoimperijalizam, potrebno je preispitati temelje samih Sjedinjenih Država, kao republike u svetu u kom sve više dominiraju evropska carstva.

Naime, kada je pobuna započeta 1776. godine oslobodila britanske atlantske kolonije od kraljevske vlasti, nove Sjedinjene Države su imale vojni aparat namenjen više za intervenciju nego za osvajanje. Sjedinjene Države su insistirale na političkoj nezavisnosti Novog sveta i na distanciranosti od Evrope, razvijajući politiku u kojoj su isticale da ne žele da osvoje i kolonizuju društva, podrugljivo nazvana „banana republikama.“

Međutim, krajem 19-og veka, Sjedinjene Države su izazvale rat sa Španijom, koji im je omogućio da osvoje Filipine, Guam, Kubu i Portoriko i izgrade pomorske baze u zalivima. Iako Sjedinjene Države nisu sledile kolonizaciju na holandskom, francuskom ili britanskom nivou, odričući se na primer prilika za osvajanje Kine i Meksika, nestrpljivo su nastavile da prikupljaju pomorske baze koje će održavati kontinuiranu globalnu projekciju vojne moći. Tu je spadao i strateški presudni Perl Harbor.

Na taj način su do kraja Drugog svetskog rata (1939-1945), Sjedinjene Države postigle globalnu vojnu dominaciju, dok se Sovjetski Savez opirao i osporavao novi svetski poredak planiran i upostavljen pod američkim vođstvom, nazvan još i Pax Americana. Čarls Krauthamer, najtrijumfalniji poklonik pobedničke teorije, ubeden je da „Amerika nije obični građanin sveta. Ona je domi-

nantna sila na svetu, moćnija od bilo koje u istoriji, još od Rima. Amerika može da preoblikuje norme, promeni iščekivanja i stvori nove realnosti“ (Rachman, 2007).

Počevši od Ruzvelta, vodeći ljudi SAD-a su želeli da razviju međunarodni poredak u kojem će Sjedinjene Države imati ključnu hegemonističku ulogu. Iza napora da se uspostavi autoritativnija međunarodna organizacija od Lige narode – Ujedinjene nacije, Ruzvelt je nastojao da Sjedinjene Države imaju ključnu moć.

Atlantska povelja je postala osnova za razvoj Povelje UN, u kojoj se poseban naglasak stavlja na zaštitu ljudskih prava, odnosno prava pojedinaca. Sjedinjene Države tada još nisu ušle u rat protiv nacističke Nemačke, ali Povelja koja je već gledala u svet nakon Hitlerovog poraza, obećavala je međunarodnu saradnju i slobodu naroda da izabere sopstveni oblik vladavine. Ruzvelt se nadao da čak i sile, poput Sovjetskog Saveza, koje su zastupale suprotnu ideologiju, s vremenom mogu da prihvate ono što je on smatrao privlačnijim američkim modelom. Čvrsto je verovao da će američki principi liberalnog, ali uređenog političkog poretka i kapitalizma zameniti komunističku ideologiju.

Međunarodne institucije koje su osnovane ubrzo nakon rata, kao što su Ujedinjene nacije, NATO, Međunarodni monetarni fond i Svetska banka, zasigurno su osnovane zbog američkih interesa. Međutim, izvorni duh internacionalizma iz Atlantske povelje trebalo je da onemogući još jedan globalni sukob. San o globalnom miru koji promovišu Ujedinjene nacije uskoro je srušen izbijanjem Hladnog rata, koji je svet podelio na neprijateljske logore.

Ruzveltovi naslednici su takođe radili na usvajanju dugoročnih koncepcija, sa ciljem da uspostave temelje sistema u kojem su zemlje međusobno povezane, ali pod američkim pokroviteljstvom. Ovome je dosta doprinela Trumanova doktrina iz 1947. godine po kojoj su Sjedinjene Države bile spremne da pruže ekonomsku i vojnu pomoć Grčkoj i Turskoj, kako bi sprečile da ove države potpadnu pod sovjetski uticaj. Ograničavanje širenja sovjetskog uticaja postalo je centralna misija SAD-a. Sovjetska pretnja je iskorišćena za ubrzanje procesa transatlantske integracije. Britanski i francuski interesi u povezivanju SAD-a sa Evropom ležali su u težnji da se Britanci i Francuzi zaštite od sovjetske pretnje i da revitalizaciju Zapadne Nemačke učine kompatibilnom sa svojim bezbednosnim potrebama.

Pax Americana se i dalje najčešće koristi za opisivanje nadmoći američke velesile nakon 1945. godine, kao i za opisivanje relativnog mira, stabilnosti i prosperiteta koje je naizgled nekima doneo. Od Drugog svetskog rata, Pax Americana, kako na Istoku tako i na Zapadu, od početka se zasniva na podeli rada,

dogovoru između SAD i njenih saveznika. Saveznici bi se mogli osloniti na vojnu zaštitu SAD i tako se koncentrisati na obnovu svojih ratom razorenih ekonomija. Ovaj sporazum omogućio je bivšim američkim neprijateljima, Zapadnoj Nemačkoj i Japanu, obnovu snažnijih liberalnih demokratija nego što su imali. Zapadnoevropljani su, kao i Japanci, rasli sve uspješnije u utešnom saznanju da će im SAD uvek čuvati leđa.

Međunarodne finansijske organizacije, pre svega Međunarodni monetarni fond i Svetska banka, preuzele su odgovornost postepene transformacije starih ekonomskih sistema u funkcionalne i liberalne tržišne ekonomije. Međutim, ova transformacija je često podrazumevala ne tako prijatne procese poput: privatizacije javnih preduzeća, deregulacije ekonomskih aktivnosti, ohrabriranja konkurencije, balansiranja budžeta država, kontrole sredstava javne potrošnje i konačno, nadgledanja integracije u svetski ekonomski sistem. Ove aktivnosti su 90-ih godina nazvane Vašingtonski konsenzus. U praksi, primena Vašingtonskog konsenzusa sadržala je u sebi oblike novog kolonijalizma.

Bogate i moćne države zakonski mogu da obuzdaju pa čak i unište korporacije čija moć pretil državnom suverenitetu, ali slični sistem nije dozvoljen u manjim i ekonomski slabijim zemljama, na koje se vrši pritisak da iskoriste sve što nudi globalno tržište. Takođe, siromašne države ne mogu da spreče SAD, Evropu i Japan da upišu nejednaka carinska pravila u globalne trgovinske sporazume. Stoga nije iznenađenje da su se u eri Pax Americana bogate države obogatile, dok se razlike u bogatstvu još više povećavaju bez obzira na unutrašnju ekonomsku politiku i situaciju siromašnih zemalja.

Od Drugog svetskog rata, Amerika je svojim ekonomskim, diplomatskim i vojnim angažmanom širom sveta promovisala demokratiju i prosperitet, suprotstavljajući se diktaturama i kršenju ljudskih prava. SAD su prihvatile svoju ulogu promovisanja univerzalne slobode i ljudskih prava, postajući stub međunarodne bezbednosti i poretka i odvrćajući od agresije odmetničke režime. Međutim, američke težnje da prošire Pax Americana van prvobitnih granica često su dobijale neoimperijalni karakter.

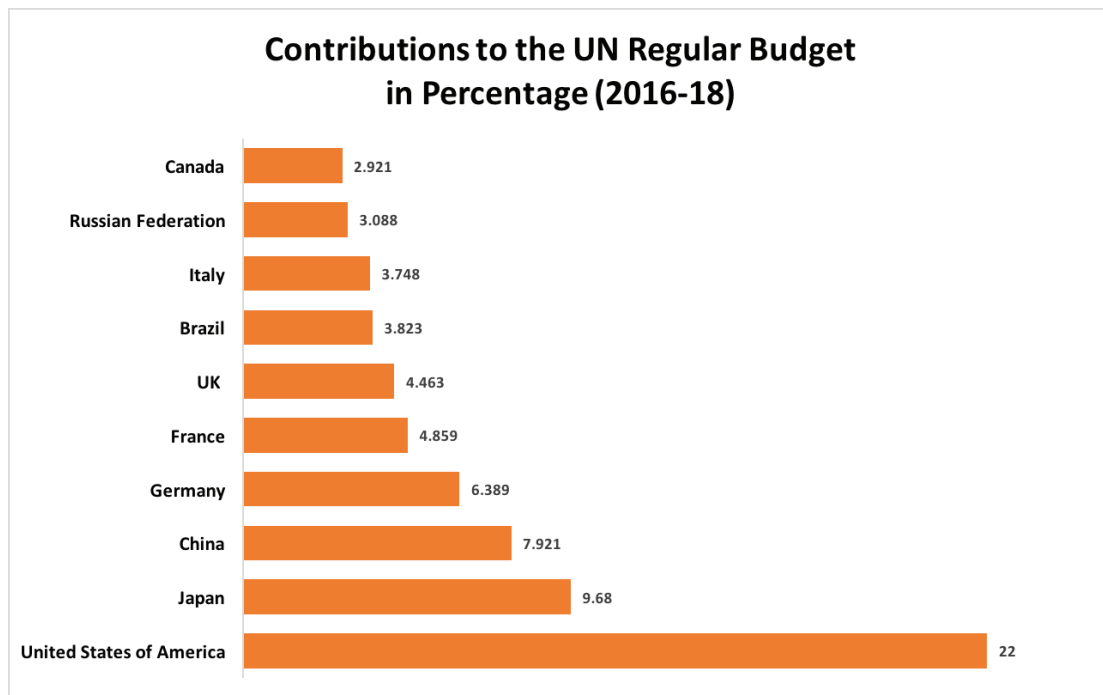
Centralna premisa bila je da Sjedinjene Države mogu ponuditi ne samo Evropi i istočnoj Aziji, već i širem svetu, pristup trajnijem miru, stabilnosti i prosperitetu – pristup novom svetskom poretku sazdanom od kolektivne bezbednosti, liberalne demokratije i kapitalizma. Ovaj novi poredak trebalo je da se zasniva na američkim, ali globalno primenjivim pravilima, principima i vrednostima. Iako su SAD s jedne strane želele da nametnu svoj uticaj i Pax Americana svakoj zemlji sveta, one su takođe bile posvećene i održavanju veze sa Evropom i formi-

ranju tzv. Pax Atlantica. Ovo je bilo od izuzetnog značaja na početku pojavljivanja SAD na svetskoj sceni, kada je još trebalo učvrstiti američku poziciju i pripremiti se za sam vrh. Sjedinjene Države su stekle političke, strateške i ekonomske mogućnosti koje su od njih stvorile supersilu posle Drugog svetskog rata.

Američki uticaj na proces globalizacije krajem 20-og veka ogleda se u intenziviranju globalne međusobne povezanosti u političkoj i ekonomskoj sferi, podrazumevajući još i transnacionalni promet ne samo kapitala i političkih praksi, već i kulturnih propisa i ideja društvenog uređenja. Po sociologu Zoranu Vidojeviću, sliku savremenog doba obeležavaju globalizacija, modernizacija, preraspodela svetske moći i tranzicija, odnosno postkomunistička transformacija (Vidojević, 2001, str. 101).

SAD prema zvanično usvojenoj politici danas ne ratuju već su uključene u „humanitarne intervencije,“ „pravedni rat,“ „borbu za demokratiju,“ „preventivni rat,“ „zaštitu ljudskih prava,“ „borbu protiv terorizma“ (Stojadinović, 2014, str. 59). To pravo na „humanitarne intervencije“ u zemljama i protiv zemalja i naroda koji se procene kao „nekooperativni“ ili „remetilački“ u osnovi nema nikakve povezanosti sa zaštitom ugroženih ljudskih prava, već više sa prikrivenim neoimperijalističkim ambicijama. Glavni razlozi za većinu ovih vojnih intervencija jesu nezasićeni geoekonomski i geopolitički interesi i neprekidna borba za resurse i globalnu dominaciju. Prema Noamu Čomskom, Hladni rat je za Ameriku samo opravdanje njihove neoimperijalne prakse.

Za uticaj u međunarodnim odnosima, presudno je ko definiše prioritete u rešavanju međunarodnih pitanja. U novom svetskom poretku, ta sila koja odlučuje su SAD, što potvrđuju i činjenice da SAD doniraju 22% budžeta UN, određuju pravila prijema novih država u Svetsku trgovinsku organizaciju i ključne su za formiranje koncepta NATO-a.

Grafikon 1: Doprinosi budžetu UN u procentima (Izvor: R. Dubbudu, *How much do various countries contribute to the UN budget?*, preuzeto 02.05.2021. sa: <https://factly.in/united-nations-budget-contributions-by-member-countries/>)

Svakako da je vojna moć SAD-a njihov najbitniji adut, koji im obezbeđuje globalni domašaj i obezbeđuje uticaj u drugim udaljenim delovima sveta. Američka vojska danas ima prevlast na moru, u vazduhu, svemiru, a naravno i mogućnost angažovanja bilo gde na kopnu. Ekonomska snaga i superiornost stavlja hiperrazvijenu zemlju poput SAD-a u povlašćeni položaj na svetskom tržištu, pa ekonomski slabe države ne mogu da se izbore za svoj opstanak na istom. Osim svega navedenog, uticaj američke masovne kulture je ogroman.

Uticaj medija

Ukoliko postoji neodobravanje javnosti u vezi sa vojnim ili drugim pohodima Sjedinjenih Država, reaguje posebna grupa formirana pri Ministarstvu odbrane SAD-a, odnosno pri NATO, čiji je posao da suzbije neželjene informacije delujući na novine i druge medije sa kojima ima dogovor (Stojadinović, 2014, str. 39; Stojadinović 2018; Stojadinović, 2019; Stojadinović, Talović, 2019; Stojadinović, 2020; Stojadinović, 2021). Cilj je da smanje bilo kakav sadržaj u kome su

američke akcije na meti osude, što dovodi do povećanja američke popularnosti, mada neistinite.

Najnovije i najsveobuhvatnije objašnjenje političkih gledanja na ulogu mas-medija u SAD dato je u knjizi *Proizvodnja pristanka* (2002), autora Edvarda Hermana i Noama Čomskog u kojoj oni razvijaju propagandni model masovnih medija zasnovan na tvrdnji da mediji služe za mobilisanje za podršku posebnih interesa koji dominiraju u državi i privatnim aktivnostima. Prema njihovom mišljenju, vesti proizvodi relativno koncentrisana industrija od nekoliko desetina profitno orijentisanih korporacija, u kojima profit zavisi od reklame i vladinih zvaničnika, kao izvora informacija. Oni koji su im podanici i koji ih prihvate postaju „napredne demokrate,“ a oni koji se suprotstave – rušiocu civilizacije, varvari, ubice, itd. Sam cilj ovakvog pristupa jeste da se država, narod, pojedinci podvrgnu totalnoj kontroli i tada će biti pohvaljeni, a oni nad kojima se nije uspostavila kontrola biće osuđeni od strane javnosti.

Mediji se još služe i tzv. "očuvanjem demokratije" kada treba, bez obzira na stavove ili glasove javnosti, sačuvati postojeću vlast, a neretko su mediji skloni izazivanju nereda i nezadovoljstva građana, čime najčešće prikriveno sopstvene interese prikazuju kao interese naroda. Medijski rat je takođe jedno od sredstava koje velike i moćne sile primenjuju u „demontranju“ malih i nezavisnih država.

U razvijenim demokratijama, objašnjava Čomski, narod se najefikasnije može kontrolisati kontrolisanjem misli, a misli se lako mogu realizovati u dela (Čomski, 2003, str.9). Čomski smatra da mediji imaju presudnu ulogu u sistemu indoktrinacije, zajedno sa obrazovnim ustanovama.

Međunarodno pravo

Međunarodno pravo u pojedinim državama smatra se veoma značajnim pokazateljem njihove spoljne politike. Sila je krajnje sredstvo u međunarodnim odnosima, a njen najgrublji vid je rat. Pokušaji da se ograniči pravo na rat su veoma stari, a prve izvore ratnog prava čine međunarodna običajna prava i međunarodni ugovori (Avramov, 1973, str. 306). Međutim, sve do Prvog svetskog rata vođene su debate i sklapani dogovori o pravilima vođenja rata, a da se pritom nije aktivno radilo na tome da se rat stavi van upotrebe i zakona.

Problem ograničenja prava država na vođenje rata stavljen je na dnevni red tek posle katastrofalnih posledica Prvog svetskog rata, da bi najzad svoj puni smisao dobio u Povelji Ujedinjenih nacija. Istoričar Arnold Tojnbi ističe da je Prvi svetski rat doveo do kraja perioda od 5000 godina tokom kojih je „rat

bio jedna od glavnih institucija čovečanstva“ (Toynbee, 1969, str. 214). Luard se slaže: „Prvi svetski rat preobrazio je tradicionalne stavove prema ratu. Prvi put je postojao gotovo univerzalan osećaj da namerno pokretanje rata ne može biti opravdano“ (Luard, 1987, str. 365).

Poveljom UN zabranjuje se ne samo rat, nego i svaka pretnja i upotreba sile „na način koji nije u skladu sa ciljevima UN“ (*Povelja Organizacije Ujedinjenih nacija*, 1945). Na samom početku povelje ističe se da su narodi UN rešeni da spasu „buduća pokolenja užasa rata, koji je dvaput u toku naših života naneo čovečanstvu neopisive patnje.“ Dalje, prema stavu 4, član 2, u Povelji je istaknuto da se države članice UN „odriču u svojim međunarodnim odnosima pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države.“

Međutim, pravna zabrana rata ne znači i stvarnu nemogućnost otpočinjanja rata od strane jedne ili više država. U to nas ubeđuje i svakodnevna praksa – ratovi koji su vođeni od donošenja Povelje UN i koji se i danas vode. Tvorci Povelje su verovatno predvideli mogućnost njenog kršenja, pa su zbog toga predvideli i mogućnost zakonite upotrebe oružja – u samoodbrani, u kolektivnoj odbrani, kao i u akcijama svetske organizacije protiv eventualnog prekršioca Povelje.

Prema članu 51 „ova Povelja ne dira ni u kom pogledu u prirodno pravo na individualnu i kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada ma kog člana Organizacije Ujedinjenih nacija, dok Savet bezbednosti ne preduzme potrebne mere da bi se održao međunarodni mir i bezbednost“ (*Povelja Organizacije Ujedinjenih nacija*, 1945). Poznavaoi međunarodnog prava i pravnici se nisu slagali oko pojma samoodbrane člana 51. Bouvet smatra da država ima pravo da se brani od svakog napada o kom Savet bezbednosti još nije obavešten (Bowett, 1958, str. 116). On dodaje da je preventivna samoodbrana dopuštena u cilju odbijanja budućeg napada, tako da je član 51 izuzetak od ostatka Povelje.

Prema drugima, član 51 kao ni sama Povelja UN nigde ne spominje preventivnu samoodbranu. Dakle, preventivna samoodbrana se smatra ilegalnom. Neophodno je da agresor napravi prvi korak, odnosno prvi napadne, da bi ovo pravo samoodbrane postojalo. Ukoliko je država ugrožena pretnjama i potencijalnim vojnim pripremama od strane druge države, ona ima obavezu da o svemu obavesti Savet bezbednosti, kao nadležno telu zaduženo za očuvanje mira i bezbednosti, a ne da preventivno primenjuje silu. Tekst člana 51 se ne odnosi na pretnju, već na oružani napad.

Nažalost, praksa pokazuje da se većina država oslanja upravo na argumente koji ističu kako član 51 ne ograničava opseg prava na samoodbranu. Na

primer, tokom Kubanske raketne krize 1962. godine, SAD su uvele pomorske sankcije Kubi, a tadašnji američki predsednik Džon Kenedi je ove sankcije objasnio kao pravo na samoodbranu, dodajući da je cilj izbegavanje buduće pretnje od sovjetskog oružja na Kubi koje se može upotrebiti protiv SAD-a, pozivajući se sve vreme na član 51 Povelje. Zatim, Izrael je 1967. godine sproveo vojnu akciju protiv Ujedinjene Arapske Republike, kasnije objasnivši ovaj postupak kao reakciju na pretnju od napada arapskih država.

Iako postoje ograničenja u vođenju rata stara koliko i čovek, poput primene otrova, podmuklih načina borbe i sl., interesantno je spomenuti da nuklearno oružje nije izričito zabranjeno ni u jednom međunarodnom aktu. I pošto nema izričitih pravila koja ga zabranjuju, jedan broj pravnika međunarodnog prava, političara i vojnih teoretičara pokušavaju da dokažu kako njegova upotreba u ograničenim količinama ne bi bila protivpravna. Tako se u priručniku Ministarstva kopnene vojske SAD iz 1956. godine kaže: „U nedostatku običajnog pravila međunarodnog prava ili međunarodne konvencije, koja bi ograničila njegovu upotrebu, upotreba eksplozivnog atomskog oružja od strane vazduhoplovnih, pomorskih ili kopnenih snaga ne može se smatrati protivna međunarodnom pravu“ (Perazić, 1968, str. 27).

Poznato je, međutim, da eksplozije nuklearnog oružja prouzrokuju uništenja koja se mogu podvesti pod mnogobrojne ugovore i običajna pravila međunarodnog prava jer je isto otrovno – dejstvo radijacije i nečovečno – jer prouzrokuje masovna uništenja. Proliferacija oružja za masovno uništenje, nuklearnog i biološko-hemijskog oružja, čija je destruktivnost najveća, podrazumeva globalnu pretnju po bezbednost.

Ne treba zaboraviti ni protivraketnu odbranu koja je ustvari samo delić stvarne militarizacije svemira, odnosno „trojanski konj“ koji će skrenuti pažnju sa pravog problema. Naoružanje svemira verovatno predstavlja stvaranje mnogo ozbiljnijeg i destruktivnijeg ofanzivnog oružja (Stojadinović, 2014, str. 78). Američki protivnici, pa čak i manje sile, imaju pristup određenoj količini oružja i vojnim snagama, ali formiranje ovakvih svemirskih sistema su korak dalje na putu održavanja američke dominacije u svetu i sticanja monopola nad još jednim područjem ratovanja, jer bi SAD mogle mnogo lakše da kontrolišu kaos ili bilo koju situaciju koja remeti njihove interese.

Abraham Sofaer, savetnik Stejt Departmenta, izneo je da su SAD na samom početku osnivanja UN mogle da računaju na snažnu podršku zemalja članica. Ali kako su se UN proširile, smanjivala se poslušnost (Stojadinović, 2014, str. 65), pa je održavanje zavisnosti demokratskih saveznika od Sjedinjenih Država

va počelo da izaziva veće napore. Evropski partneri SAD-a, nakon sopstvene ekonomske obnove, počeli su da slede sopstvene prioritete i da razvijaju nezavisnost od Sjedinjenih Država. Iako postaje jasno da nacije treba odviknuti od zaštite hegemonije, tranzicija je neretko neuredna, a ponekad i krvava. Argument neoimperijalista oduvek je bio da narodi, odnosno nacije kojima oni vladaju, još nisu spremni da sami vladaju, jer zar nakon povlačenja hegemonu ne bi nastao haos?

Bliski istok na udaru SAD-a

Na preseku tri kontinenta i izvora većine svetskih rezervi nafte, Bliski istok su vodeći američki zvaničnici opisali kao strateški najvažnije područje na svetu, kao „ogroman izvor strateške moći i jednu od najvećih materijalnih nagrada u svetskoj istoriji“ (Chomsky, 1999). Ne postoji tolika zabrinutost da bi region mogao da padne pod sovjetski uticaj, već su SAD zabrinute zbog mogućih uticaja domaćih pokreta. Postoji široko uočena stalna pretnja radikalnih islamskih snaga na Bliskom istoku.

Mnoge islamske partije zapravo traže miran suživot i saradnju sa Zapadom, zastupajući glavne tokove prodemokratije. Sa druge strane, postoje i arapski nacionalistički pokreti čije akcije se slobodno mogu nazvati nasilnim i antiameričkim. Većina ovih reakcionarnih pokreta je nastala u zemljama u kojima je došlo do fizičke podele stanovništva nakon rata ili do neujednačenog ekonomskog razvoja. Sjedinjene Države su često podržavale takve pokrete, dajući im vojnu, diplomatsku i ekonomsku pomoć.

SAD su preuzele vodeću ulogu u podsticanju preuzimanja neoliberalne ekonomske politike od strane brojnih vlada Bliskog istoka. Upravo ovakva politika je uništila tradicionalne ekonomije i milione seoskog stanovništva pretvorila u klasu koja nastanjuje sirotinjske četvrti Kaira, Tunisa, Teherana i Kazablanke.

Šest arapskih monarhija Persijskog zaliva su čuvari dragocenih rezervi nafte kojima SAD traže pristup, ne samo da bi dopunile američke rezerve već i da bi dobile sredstvo za održavanje kontrole nad uvozom. Tokom rata između Irana i Iraka 1980-ih, SAD su odgurnule borce jedne protiv drugih kako bi osigurale da nijedan od ovih militantnih režima ne postane previše uticajan. Uz naftu, vodene resurse i značajnu populaciju, obe su mogle postati regionalne sile koje bi mogle osporiti američke interese.

Persijski zaliv je bio primarni poligon, a iranski šah – koji je svoj presto dugovao intervenciji CIA-e 1950-ih – bio je učesnik. Tokom sedamdesetih godina prošlog veka SAD su prodale šahu visokosofisticirano oružje vredno desetine

milijardi dolara i poslale hiljade američkih savetnika da iranske oružane snage pretvore u sofisticiranu borbenu jedinicu sposobnu za protivpobunjeničke operacije. Takva strategija pokazala se uspešnom kada su iranske snage savladale levičarsku pobunu u Omanu.

Međutim, ova strategija srušena je 1979. godine Iranskom islamskom revolucijom, koja je između ostalog nastala kao reakcija naroda na veliku američku podršku iranskom režimu. Ogromni američki arsenal pao je u ruke radikalnog antiameričkog režima. Tada je nastala Karterova doktrina uspostavljanjem snaga za brzo razmeštanje, koje će omogućiti SAD da u relativno kratkom vremenskom periodu napadnu masivnom snagom. To je upravo bio scenario za operaciju Pustinjska oluja. Masovna međunarodna mobilizacija koju su predvodile SAD isterale su iračke okupacione snage iz Kuvajta i teško oštetile iračku vojnu i civilnu infrastrukturu za manje od deset nedelja i sa samo nekoliko desetina američkih žrtava. Rat je bio još jedno potvrđivanje američke globalne moći.

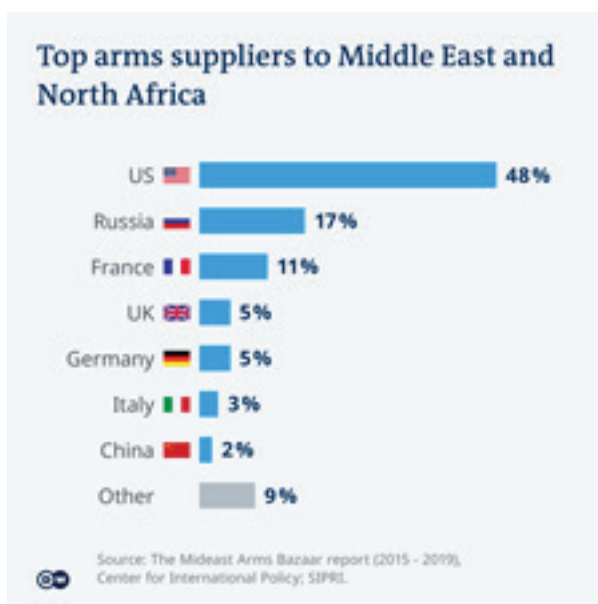
SAD su tiho podržavale irački brutalni totalitarni režim i njegovog lidera Sadama Huseina, finansijskim kreditima i ograničenom vojnom pomoći. Vašington je u ovom periodu čak prikrilo upotrebu hemijskog oružja Sadamovih oružanih snaga protiv iranske vojske i kurdskih civila, a SAD su se usprotivile sankcijama UN-a protiv Iraka zbog njegovih činova agresije. Tek nakon invazije Iraka na naftom bogat Kuvajt u avgustu 1990. godine, režim Sadama Huseina je iznenada demonizovan od strane SAD-a i američke javnosti u celini. Sjedinjene Države su strahovale da će Sadam Husein nuklearno i drugo oružje za masovno uništenje iskoristiti da zavlada Bliskim istokom.

Nakon svih ovih poduhvata poginulo je preko 200000 ljudi, više nego u Hirošimi i Nagasakiju zajedno. SAD su više radile na tome da započnu ratove i nereda kako bi ostvarile svoje ciljeve, nego da uspostave mir i red. Postavlja se pitanje da li su, po cenu stotina hiljada života, Irak i Avganistan pretrpeli više muka i razaranja nego što bi doživeli pod prezirnim režimima Sadama Huseina i talibana.

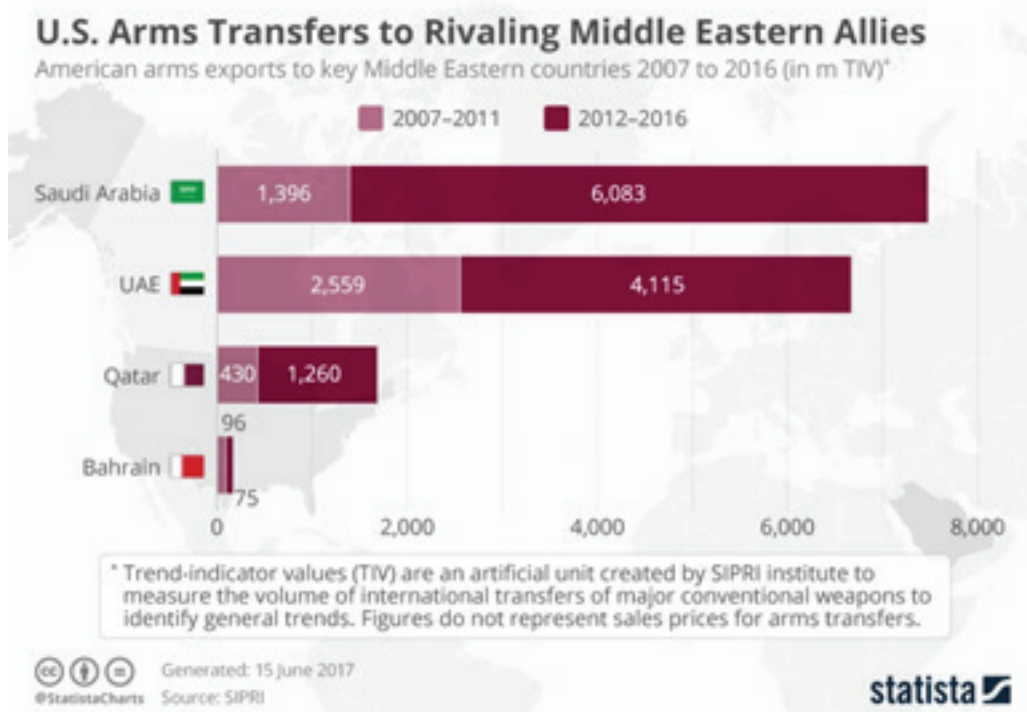
Arapi se ne mogu osloboditi osećaja da se rat nije vodio zbog međunarodnog prava, samoopredeljenja i ljudskih prava, kako je tvrdila Bušova administracija, već da bi se zaštitio pristup SAD-a nafti i da bi se povećao američki uticaj u regionu. Vašington bi verovatno tvrdio da se Amerika, zalažući se za vladavinu prava i autoritet Ujedinjenih nacija i tražeći ekonomski rast i političku stabilnost, ističe kao jedinstven i odgovoran nadzornik u ovom regionu. Međutim, ukoliko se uzmu u obzir američka „podrška“ korumpiranim monarhijama, eksploatacija od strane američkih naftnih kompanija i drugih multinacionalnih korporacija,

naoružavanje i finansiranje Izraela, naponi za destabilizaciju međunarodno priznatih vlada i učestale vojne intervencije, uloga SAD-a nije baš toliko „benigna.“

Bliski istok je bitan za izvoz većine američkog oružja, čime se stvara ogroman profit politički uticajnim proizvođačima oružja. Trka za naoružanjem na Bliskom istoku se nastavlja iz nekoliko razloga: kao prvo, prodaja oružja je bitna komponenta u izgradnji političkih saveza, zatim za SAD je bitno da ima sopstvene sisteme naoružanja na bliskoistočnom terenu iz strateških razloga i zbog moguće hitne vojne intervencije i poslednje, profit je svakako očigledan. Upravo su Sjedinjene Države išle protiv Rezolucije 687 Saveta bezbednosti UN, koja poziva na razoružanje u celom regionu. SAD se pozvao na istu ovu Rezoluciju kada je trebalo opravdati američke vojne akcije na moguće naoružavanje Iraka.

Grafikon 2: Vodeći dobavljači oružja za Bliski istok (i Severnu Afriku) – SAD je na prvom mestu (Izvor: Allinson and Sanders, *Western Arms Exports Fuel Conflict in Middle East and North Africa*, preuzeto 08.07.2021. sa: <https://www.dw.com/en/us-european-weapons-exports-middle-east-north-africa/a-55039271>)

Grafikon 3: Vodeći uvoznici oružja iz SAD-a (Izvor: Loesche, *U.S. Arms Transfers to Rivaling Middle Eastern Allies*, preuzeto 08.07.2021. sa: <https://www.statista.com/chart/9833/american-arms-exports-to-middle-eastern-countries/>)

Međutim, većina bliskoistočnih vlada ostaje autokratska. Izgleda da su SAD smanjile ili zadržale na niskom nivou svoju ekonomsku, vojnu i diplomatsku podršku arapskim zemljama koje su poslednjih godina doživele političku liberalizaciju, a povećale su podršku autokratskim režimima poput Saudijske Arabije. Pomoć Jemenu je prekinuta u roku od nekoliko meseci nakon održavanja prvih demokratskih izbora 1990. godine. Sa druge strane, pomoć Izraelu se povećala 80-ih godina, kada je ugnjetavanje izraelske vlade na okupiranim teritorijama dostiglo vrhunac. Američke snage nisu uspele da zaustave linč nad palestinskim stanovništvom u Kuvajtu, nakon oslobođenja od Iraka. Vašington je izvršio pritisak na Siriju, autoritarnu vladu, da se još jače suprotstavi Palestincima u Damasku koji su bili protiv američkog mirovnog procesa.

Svi ovi primeri bi mogli da ukažu da SAD-u širenje demokratije i nije od tolikog značaja, koliko samo širenje američkog uticaja i dokazivanje američke moći. Kako objašnjava stručnjak za Bliski istok, Dilip Hiro, Sjedinjene Države zapravo ne podržavaju demokratiju na Bliskom istoku jer je „mnogo jednostavnije

manipulisati sa nekoliko vladajućih porodica (i obezbediti velike narudžbine za oružje i osigurati da cene nafte ostanu niske) od širokog spektra ličnosti i politika koje će demokratski sistem iznedriti“ (Chomsky, 1996, str. 198).

Zaključak

Nakon Prvog svetskog rata, Sjedinjene Države su se popele na poziciju supersile čije su elite nastojale da postojeći globalni sistem preobrate po američkim linijama. Od 1914. godine, ne samo američka moć, već i američka shvatanja i politika su imali dominantan uticaj na transformaciju međunarodnog poretka. Aktuelni međunarodni odnosi, uprkos brojnim izazovima, egzistiraju na temelju postojećeg sistema država i njihovih odnosa na različitim nivoima povezivanja. One su danas uzajamno zavisne na političkom, bezbednosnom, ekonomskom, kulturnom, ekološkom i svakom drugom planu, što naročito pospešuju procesi globalizacije. Problemi koji su ranije smatrani unutrašnjim pitanjem država sada su internacionalizovani.

Sistem slobodnog toka novca i robe doveo je svet u poziciju da njime dominira nekoliko stotina velikih i moćnih korporacija, čiji je osnovni cilj profit. S druge strane, institucije poput Svetske banke stvaraju okolnosti koje bogate čine bogatijim, a siromašne siromašnijim. U savremenom svetu prisustvujemo jednoj apsurdnoj kontradiktornosti između hipertehnološke razvijenosti i umreženosti sveta i socijalnog subrazvoja, deficita socijalne solidarnosti. Iz ovoga su narasle socijalne nejednakosti, regionalne protivrečnosti i globalni sukobi.

Neoimperijalne sile, promovišući mir i red, istovremeno ulažu ogromna finansijska sredstva u vojnu industriju. One se zvanično rukovode moralnim vrednostima, zakonom, izbegavaju mešanje u sukobe, ali šalju oružje i oružane snage po potrebi.

Malo je verovatno da će se ukorenjeni problemi neoimperijalizma rešiti novom i daljom intervencijom bogatih i moćnih država. Nejednakosti će rasti sve dok, na ovaj ili onaj način, najsiromašnija građanstva sveta ne pronađu sredstva za intervenciju, uticaj i preusmeravanje ekonomske i socijalne politike u centrima bogatstva. Održavanje velikih vojnih snaga i rivalstva velikih sila imaju veliku cenu i mogu potkopati rešavanje problema 21-og veka poput pandemije i klimatskih promena koji zahtevaju međunarodnu saradnju i jedva da imaju vojnu komponentu.

Literatura

- Allinson, T., Sanders, L. (2020). *Western Arms Exports Fuel Conflict in Middle East and North Africa*. Preuzeto 08.07.2021. sa: <https://www.dw.com/en/us-european-weapons-exports-middle-east-north-africa/a-55039271>
- Avramov, S. (1973). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija
- Baudrillard, J. (2002). *The Violence of the Global*. Paris: Galilee.
- Bowett, D. (1958). *Selfdefence in International Law*. Manchester: Manchester University Press.
- Chomsky, N. (1996). *World Orders: Old and New*. New York: Columbia University Press.
- Chomsky, N. (1999). *U.S. Middle East Policy*. New York: Columbia University.
- Čomski, N. (2003). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb.
- Dubbudu, R. (2016). *How much do various countries contribute to the UN budget?.* Preuzeto 02.05.2021. sa: <https://factly.in/united-nations-budget-contributions-by-member-countries/>
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- Herman, E. and Chomsky, N. (2002). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon.
- Jotanović, G. (2006). *Međunarodni ekonomski odnosi*. Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Loesche, D. (2017). *U.S. Arms Transfers to Rivaling Middle Eastern Allies*. Preuzeto 08.07.2021. sa: <https://www.statista.com/chart/9833/american-arms-exports-to-middle-eastern-countries/>
- Luard, E. (1987). *War in International Society*. New Haven: Yale University Press.
- Perazić, G. (1968). *Međunarodno-pravna zabrana upotrebe sredstava za masovno uništenje u ratu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Povelja Organizacije Ujedinjenih nacija*. (1945). San Francisko.
- Rachman, G. (2007). "America Loses Faith in Imperialism", *Financial Times*. Preuzeto 02.02.2021. sa: <https://www.ft.com/content/f84deb1a-96b2-11dc-b2da-0000779fd2ac>
- Stojadinović, M. (2014). *Noam Čomski i savremeno društvo*. Beograd: Institut za političke studije.
- Stojadinović, M. (2018) „Evropa i multipolarni svet“, *Politika nacionalne bezbednosti*, (1): 163-175

Stojadinović, M. (2020) „NATO AGRESIJA U SVETLOSTI PRAVDE“ *Politika nacionalne bezbednosti*, (2): 297-300

Stojadinović, M. (2019) „Kritička analiza NATO agresije nad Srbima u delima vodećih svetskih intelektualaca“ *Politika nacionalne bezbednosti* (1): 203-216.

Stojadinović, M. (2021). „Russia and Serbia – geopolitical perspective of mutual cooperation“, ЧЕРНОМОРСКО-СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЙ РЕГИОН В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ РОССИИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ: К 80-ЛЕТИЮ НАЧАЛА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ, Материалы Международной научно-практической конференции Таганрог, 28–29 мая 2021 г., Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Краснодар: КУБАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ.

Stojadinović, M. Talović, V. (2019) „Srbija i aktuelni geopolitički procesi na Balkanu“ *Vojno delo*, (7): 28-37.

Toynbee, A. (1969). *Experiences*. London: Oxford University Press.

Vidojević, Z. (2001). Globalizacija kao neminovnost, potčinjavanje i šansa. U V. Vukotić (urednik), *Globalizacija i tranzicija* (str. 101-114). Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.

Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, CA: University of California Press.

ABUSE OF POWER AND NEOIMPERIAL PRACTICE OF GREAT POWERS IN MODERN SOCIETY

Resume

The problem of this research relates to the formation of a new world order in the modern world, created by the process of globalization. The world's leading powers seek to consolidate their influence and power in other parts of the world, while strengthening their economy, politics and culture. The abuse of power and the neo-imperial practice of the great powers in modern society have been explored through a broader approach to political science and security science, where the focus has been on determining contemporary trends in international relations. The research was based on the general hypothesis that neo-imperialism is a developmental concept of behavior of great powers in modern international relations, which through various activities of the states themselves seeks to improve national and international security, but also seeks to fulfill their own interests. This paper focuses primarily on the United States, as the world's leading power

and the founder of the new world order, with a focus on their influence in the Middle East.

Keywords: modern society, globalization, neo-imperialism, democracy, capitalism, aggression and war, power.

Mast. politik. Arhim. Mileta-Joanikije D. Đuknić¹

**POJAM STRADALNIŠTVA
(MUČENIŠTVA) U DELIMA
SVETOG VLADIKE NIKOLAJA
ŽIČKOG²**

UNIVERZITET „UNION – NIKOLA TESLA“ U BEOGRADU
FAKULTET ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I BEZBEDNOST
Cara Dušana 62-64, Beograd

1 arhim.joanikije@gmail.com

2 Rad predstavlja prerađen master rad odbranjen 27.10.2021. godine na Fakultetu za međunarodnu politiku i bezbednost – Univerzitet „Union – Nikoli Tesla“, Beograd. Mentor master rada je bio prof. dr Ilija Kajtez, redovni profesor.

Rezime

Sveti Vladika Nikolaj se s pravom smatra jednim od najznačajnijih pravoslavnih i hrišćanskih mislilaca, čije delo razrađuje, unapređuje i na originalan način sintetizuje teološko-filosofsko nasleđe na svim poljima. U svom bogatom književno-teološko-filosofskom opusu se između ostalog bavio i temom stradanja. Njegova interpretacija svih značajnih aspekata teološke misli pojma stradalništva i mučeništva predstavljaju temeljnu osnovu za ispravno razumevanje ovih pojmova i čitavog korpusa crkvenog predanja.

Odabrali smo da analiziramo stradalništvo i mučeništvo u delima Svetog Vladike Nikolaja, jer je njegovo svatanje i razumevanje ontologije i etike ovih pojmova zasnovano kako na hrišćansko teološkoj misli tako i na neposrednom proživljenog iskustvo tokom Prvog i Drugog svetskog rata. Poseban značaj istraživanja ove teme leži i u činjenici da ona osim konsekvenci na teorijskom planu, dovodi do značajnih posledica i na polju praktičnih izraza crkvenog života, pre svega na planu hrišćanskog samoshvatanja, a posledično i odnosa prema svetu uopšte. Nastojali smo da pokažemo da pitanje pojma stradanja, u teološkom diskursu poistovećeno sa pitanjem žrtve, načina postojanja i života, predstavlja ključno pitanje hrišćanske teologije. Hrišćanska etika prihvatanja stradanja kao izbor viših vrednosti, nepropadljivo u odnosu na propadljivo, nebesko umesto zemaljsko, veru u jednog Boga umesto idolopoklonstvo, dostojanstvenu smrt umesto život u podaništvu. Pokazano je i da u sveukupnom i prebogatom duhovnom stvaralaštvu Sveti Vladika Nikolaj vidi stradalništvo i mučeništvo kao nužnu odrednicu svakog čoveka i naroda, koji na istinski način razume Hristov dolazak, Novi Zavet sa ljudima, Njegovu bezuslovnu ljubav prema čoveku potvrđenu u stradanjem na krstu.

Upoređićemo pojmove i primere stradanja u Starom zavetu, antičkoj Grčkoj i novozavetnim delima koje Sveti Nikolaj obilato koristi. Trudićemo se da odgonetnemo odakle potiče pojam stradanja i da li je uzročno vezan za pojedine aspekte ljudskog života, kao i da li je uzročno posledično vezan za određene pogrešne izbore tj. grehove, ali i da li se tiče određenih naroda i njihovih istorija.

Ključne reči: Sveti Nikolaj Žički, stradanje, stradalništvo, mučeništvo, iskušenje, žrtvovanje, kazna i volja Božija.

UVOD

Za Pravoslavnu crkvu pojam mučeništva obuhvata najsavršenije ispunjenje zaposvesti Hristovih. Stradanje za Hrista sadrži svu punotu vrlina, kao što su tvrda vera, čistota srca kroz svecelo pokajanje, smelost u delanju, smirenje i poslušanje, poslušanje do smrti. I, na kraju vrhunac svih savršenstava je božanski eros, savršena ljubav koja ne zna za strah i ni u kom slučaju ne otpada od Istine. Na moštima mučenika u Pravoslavnoj Crkvi služi se božanstvena Evharistija, kao najuzvišeniji trenutak Svete Liturgije.

Osnovni problem ovog master istraživačkog rada je kako definisati pravilan odnos prema pojmu stradanja tj. mučeništva u delima svetog Nikolaja Velimirovića? Pronaći odgovore na pitanje šta sve može biti uzrok stradanju? Zašto je stradanje u kontekstu hrišćanskog učenja neodvojivo od mučeništva? Objasniti vezu u značenju reči strast i stradanje. Koliko je često tematizovana tema stradanja u književnom, teološkom i filozofskom opusu Svetog Nikolaja Srpskog? Zašto je stradanje neodvojivo od etosa srpskog naroda? Skoro u svakom delu, Sveti Nikolaj Velimirović pokušao je da odgovori na pitanje šta je uzrok stradanja.

Smatramo da svaka dobro izabrana, jasno formulisana i relevantno obrađena tema, predstavlja određen naučni doprinos u proučavanju nekog problema, kao i svojevrsni oblik samopotvrde za njenog autora.

Suštinski problem ovog istraživanja je objasniti i dati sveopšte značenje pojma stradanja sa književnog, teološkog, filozofskog, etičkog aspekta, ali i u kontekstu doktrina nenasilja, religijskog fundamentalizma i savremenog oblika života.

Rezultati prethodnih istraživanja pojma i ideje hrišćanskog stradanja pripadaju najpre književno-teološko-filozofskom opusu Vladike Nikolaja ali i drugim hrišćanskim misliocima. S obzirom na to da je on napisao veliki broj dela, u ovom radu će fokus biti samo na nekoliko njih. Od biografskih dela Svetog Vladike Nikolaja, obuhvatićemo *Sabrana dela Knjiga III-XI*; Đokić Mirjana: *Andragoška misao i prosvetiteljski rad Vladike Nikolaja Velimirovića*, Univerzitet u Beogradu 1999. Đokić u svom radu zaključuje da je velika amplituda interesovanja i sposobnosti Nikolaja Velimirovića, odnosno da je on jedan od najznačajnijih teologa i najveći besednik u srpskoj kulturi, filozof i književnik, pesnik i rodoljub, misionar i prosvetitelj. Vaspitavan u Pravoslavlju, vaspitač u Pravoslavlju, Velimirović cilj i metode vaspitanja postavlja u skladu sa svojim teološko-filozofskim shvatanjima. Ovaj istraživački rad će nam, uz pažljivu komparativnu analizu dela Vladike Nikolaja i drugih autora koji su se do sada bavili kako njegovim

delima tako i temom stradalništva, pomoći da otkrijemo suštinu hrišćanskog poimanja stradalništva, kao i da razumemo lično stradanje Svetog Vladike Nikolaja.

Trudićemo se da odgonetnemo odakle potiče pojam stradanja i da li je uzročno vezan za pojedine aspekte ljudskog života, kao i da li je uzročno posledično vezan za određene pogrešne izbore tj. grehove, ali i da li se tiče određenih naroda i njihovih istorija.

Pojmom stradalništva sagledavamo u kontekstu pravoslavne teologije i prateći etimologiju vidimo da je termin nastao od grčke reči παθος, koja označava strast, stradanje, trpnju, patnju. U Novom Zavetu, pisanom na starogrčkom jeziku, nalazimo reč πασχω koja znači stradati, iskusiti, trpeti, podnositi. (Sveto Pismo, Prevod Svetog Arhijerejskog Sinoda SPC, 2010, 1205, 1234). Za bolje razumevanje samog pojma „stradnje“ potrebno je sagledati i koren reči koji potiče iz crkvenoslovenskog jezika „strastъ“. Slovenska reč strast, grčki παθος = patnja (potiče od reči πασχω = patim), znači bolest, patološko stanje duše. Iz tog proizilazi da je strast (παθος) patnja. A da svaka strast vodi stradanju, mučeništvu vidimo iz reči Svetog Nikolaja u delu *Iznad greha i smrti* : „Strast je duboko stradanje, prijatelji moji, stradanje, obmotano u jednu finu opnu, koja se naziva slast. (Velimirović, 1996, 248.).“ „Jer propadljiva slast nije slast, već čemer duši, ugađanje telu nije uživanje, već izazov i breme, privređanje telu nije uživanje, već izazov i breme, privremena uteha nije uteha, već tuga i bol...(Rostovski, 1990, 48.).“

„Strast je izvesno opšte stanje greha u čoveku, stanje koje čovek može odagnati i pročistiti samo pomoću nekog drugog novog opšteg stanja, tj. stanja vrline“. Ovde se pravilno sagledava da strast nije prosto grešno delo, tako isto vrlina nije samo jedan podvig. „Strast (παθος) je ono što se dugo i strpljivo gnezdilo (i ugnezdilo) u duši i povlači je za sobom već iz navike (Jevtić, 2002, 93.).“

Tek kada strast bude prihvaćena u umu čovekovom, njime zagospodari i siđe u srce-čovek je u grehu.

Za borbu protiv strasti ključne su dve stvari: rasuđivanje i trezvenje. Zato vladika Atanasije naglašava da je neophodan podvig za ispravan hrišćanski život. „Podvig, podvižništvo (od slovenskog glagola podvizatsja – kretati se, ići napred, ali i naviše) precizno izražava dinamizam pravoslavnog asketskog doživljaja i poimanja ljudskog i hršćanskog života.

Pod pojmom mučeništvo podrazumevamo stradanje na pravdi Boga, stradanje u Hristu i za Hrista. Mučenik (u starogrčkim μάρτυς „martyr“, ili μαρτύριον — svedok, dokaz) je, u teološkom kontekstu, čovek koji iz predanosti

svom verskom opredeljenju žrtvuje svoj život, i prihvata patnju mučenja i nasilnu smrt radi spasenja i Carstva Nebeskog. Stradanje i gonjenje crkve Božije je atmosfera u kojoj ona neprekidno živi.

I naš mnogostradalni Srpski narod, zasađen je kao drvo kraj izvora vodenih, davao je izobilne plodove „u svoje vreme“. On je kroz vekove punio i puni nebeske žitnice mnogocvetnim plodovima koji ni po čemu nisu manji od prinosa ostalih hrišćanskih naroda.

Reč mučeništvo potiče od latinske reči martirium što znači mučeništvo tj. patnja, muka ili smrt neke osobe koja strada za svoje religijske ili druge ideale. Među mnogim mučenicima kojima se ni broja ne zna mi ćemo pomenuti i dalje izložiti mučeništvo „Beogradskih mučenika“. Beogradski mučenici Ermil i Stratonik su postradali upravo posle stupanja na snagu Milanskog Edikta negde oko 314. ili 315. godine. Malo je onih koje po imenu znamo, a još manje onih čiji je mučenički podvig opisan u srpskom Martirologiju. Jedni od mnogobrojnih čijem se podvigu smerno klanjamo i čiji spomen radosno praznujemo jesu i beogradski mučenici đakon Avakum i iguman Pajsije koji su mučenički postradali od Turaka za vreme Hadži-Prodanove bune 1814. godine, zajedno sa ostalim svetim Novomučenicima.

Sedamnaestog decembra 1814. godine iguman Pajsije i đakon Avakum mučenički su postradali zajedno sa trnavskim mučenicima idući radosno prema Kalemegdanu pevajući iz sveg glasa: „Nema vjere bolje od Hrišćanske! Srb je Hristov, raduje se smrti; Strašni Božiji sud i Turke čeka, Pa vi činte što je vama drago! Skoro ćete i vi dolijati. Bog je svedok i njegova pravda([Zvanični sajt, www.mitropolija.com](http://www.mitropolija.com)).“

Sam naslov ovog rada, *Pojam stradalništva (mučeništva) u delima Svetog Nikolaja Žičkog*, predstavlja jedan kompleksan aspekt bavljenja svim ovim pojmovima najpre kroz književno-teološko-filosofske tekstove tako i kroz životno iskustvo Vladike Nikolaja.

Najznačajnije za sveobuhvatniju analizu je sagledati psihološko-dijalektički proces stradanja.

S obzirom na široku rasprostranjenost pravoslavlja, ali i mesta življenja Vladike Nikolaja, prostorno određenje predmeta istraživanja tiče se kako Srbije tako i Sjedinjenih Američkih Država.

Naučni cilj istraživanja se svodi na analizu odabranih knjiga Svetog Vladike Nikolaja Žičkog i autora koji se na njega nadovezuju, kao i drugih autora

koji su se bavili njegovim delom a koje će služiti za bolje razumevanje samih pojmova stradalništva (mučeništva) i načina na koji se oni koriste.

Praktični cilj istraživanja se odnosi na otkrivanje pravog smisla stradanja kroz kritički prikaz književno-teološko-filosofskih tekstova Vladike Nikolaja. Ovaj rad služi kako bi se, putem kritičkog prikaza, došlo do pokušaja sprečavanja ili makar smanjenja zloupotrebe pojma stradanja i do razotkrivanja pogrešne interpretacije stradalnog života Vladike Nikolaja.

Naučni ciljevi su jasno postavljeni, počev od naučnog opisa, do naučnog objašnjenja. Ovo istraživanje je naučno opravdano jer će potvrditi stečena znanja o predmetu ovog istraživanja i doprinose boljem razumevanju pojmova stradalništva (mučeništva), značaj društvene uloge koju je imao Vladika Nikolaj u periodu od početka veka do upokojenja 1956. godine, kao i uticaj njegove misli na razvoj hrišćanske antropologije.

Vladika Nikolaj Velimirović je bez sumnje jedna od najvažnijih i najkompleksnijih ličnosti iz srpskog nacionalnog života. U toku Drugog svetskog rata, po patnjama u nemačkoj tamnici, zaslužio je da se pominje uz monahe mučenike iz Prvog ustanka.

Vladika Nikolaj, Biblijske izvore i svakodnevni život tumači i objašnjava realno, ubedljivo, razumljivim jezikom, osvetljavajući dublja teološka značenja. Ovaj rad ostao u granicama istraživačke teme *Pojam stradalništva i mučeništva u delima Svetog Vladike Nikolaja*, i nije se bavio drugima analizama bogatog književno-teološko-filosofskog opusa što bi moglo biti tema nekog narednog istraživanja.

1. POJAM STRADANJA U STAROM ZAVETU

Iako nam se čini da je stradanje jednako teško kroz istoriju, ipak imajući u vidu dijametralno različita iskustva suočavanja sa stradanjima u Starome Zavetu, u odnosu na ona posle Hristovog ovaploćenja, potrebno je problem odvojeno analizirati.

1. 1. Stradanje u Starome Zavetu

I pored antropomorfog opisa, već u *Knjizi postanja* vidimo pravi odgovor za nastanak i uzrok stradanja. Adam je prestupio Božiju zapovest, te se boji Boga pošto očekuje kaznu. Antropomorfni opis doprinosi utisku da se Bog razgnevio i kaznio ljude zbog prestupa zapovesti. Naglašeno kažnjavanje upra-

vo od samoga Boga vidimo još izraženije u sledećim rečima: „Nakon uvođenja prvostvorenima ovih kazni za prekršaje, Bog nameće još jednu kaznu koja za čoveka predstavlja takođe strašno stradanje. To je proterivanje iz raja, prekid veze i zajednice sa Bogom (Kornarakis, 2002, 57.).“

Sve ovo ne može se drugačije shvatiti nego kao kazna. Dakle, vidimo da je Adam stvoren po podobiu Božijem, a Adam rodi sina po podobiu svojem — dakle grešnom.

Zemaljska sreća i Božiji blagoslov je satisfakcija za pošten život, a za život mimo Božijeg zakona sledi kazna — stradanje.

1.2. Stradanje Pravednog Jova

Problem je poznat, Jov je pravednik, ali Bog želi da ispita (prikaže Satani) njegovo strpljenje i dopušta stradanje.

A razlog zbog čega Jov proklinje dan svoga rođenja vidimo samo nekoliko stihova potom: „jer čega se bojah dođe na mene, i čega se strašah zadesi me (Sveto Pismo, Daničić, 591).“ A čega se Jov bojao i strašio? Ne toliko gubitka materijalnih dobara, niti poroda, niti zdravlja. Bojao se da se ne ogreši o Boga (Sveto Pismo, Daničić, 590)!“

Šta zapravo možemo da izvučemo iz *Knjige o Jovu*. Da je nemoguće zagonetku patnje na silu odgonetnuti ključevima razuma, to su mnogi pokušali, pa su ostali u lavirintu pretpostavki.

„Dakle, svrha knjige o Jovu je da pokaže da stradanje čini suštinu verskog iskustva i da niko ne može da se okarakteriše kao religiozan čovek i istinski vernik, ako u svom duhovnom i verskom životu nije doživeo stradanje i iskušenje kao put duševnog očišćenja (Kornarakis, 2002, 62.).“ I Sveti Nikolaj Žički lepo uočava: „Jov se smatra uzorom trpeljivog podnošenja svakog stradanja, koje Bog na nas šalje i praobrazom stradajućeg Gospoda Isusa (Velimirović, 1997, 20.).“ Jov je u stradanju bio istrajan i smiren, i trpljenje velikih muka nije pomutilo njegovu ljubav prema Bogu. A kolika je ta ljubav bila najbolje se vidi iz reči: „Gospod dade, Gospod uze; da je blagosloveno ime Gospodnje“ (Sveto Pismo, Daničić, 590).“

1.3. Dela Svetog Nikolaja o starozavetnom stradalništvu

U mnogim delima Svetog Nikolaja Žičkog možemo da primetimo neobičan stav po pitanju stradanja i mučeništva koji je potpuno u duhu starozavetne

proročke delatnosti. U brojnim besedama i tumačenjima vidimo izražen različit stav po pitanju stradanja. Zaista nas dovodi u nedoumicu nepokolebljiv stav Svetog Nikolaja Žičkog izražen u delu *Rat i Biblija*, kao i u *Nomologiji* da nema zapravo drugog zakona nego moralnog.

U delu *Rat i Biblija* Sveti Nikolaj takođe navodi: „Sveti proroci Božji jasno su videli, da Bog popušta na bezbožne ljude i narode rat onako isto kao što popušta pomor, glad, sušu, zemljotres, gusenice, skakavce i druge bede, koje bi trebalo da urazumeju bezbožne i vrata ih k Bogu (Velimirović, 1997, 45).“ U *Ohridskom prologu*, Sveti Nikolaj rasuđuje da je: „zadatak zemljotresa da zastraši, ispravi i povede ka spasenju, baš kao što i majka zanjiše kolevku ne da bi pogubila dete, već da ga zastraši i opomene (Velimirović, 1997, 51.).“

U *Omilijama* Sveti Nikolaj ostaje dosledan svome starozavetnom pogledu na svet. Zato govori: „Da Bog ponekad popušta stradanje na decu za grehe roditelja, i to je jasno iz Svetoga Pisma (Velimirović, 1997, 267).“ Takav stav se izričito nalazi i u *Knjizi izlaska* kada se kaže da Bog „pohodi grijehе otačke na sinovima i na unucima do trećega i četvrtoga koljena (Sveto Pismo, Daničić, 2010, 108.).“

Imajući sve ovo u vidu a što je iskazano još u Starome Zavetu, začuđuje stav Svetog Nikolaja Žičkog o stradanju potomaka zbog grešnih predaka kao da nije imao u vidu novozavetno otkrovenje. Sam Gospod Isus Hristos je opovrgao sličan stav koji su imali apostoli. Prošavši pored čoveka slepa od rođenja oni su pitali: „Ravi, ko sagriješi, ovaj ili roditelji njegovi, te se rodi slijep? Isus odgovori: Ne sagriješi ni on ni roditelji njegovi, nego da se jave djela Božija na njemu“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1274.).“

2. POJAM STRADANJA U ANTIČKOJ GRČKOJ

Stari Grci kao mnogobošci, kada bi se i susreli sa stradanjem, nisu bunt usmeravali na svoje bogove.

Ali za razliku od starih Grka, hrišćanstvo je imalo drugačije nasleđe. Prvi hrišćani bili su Jevreji sa svojim specifičnim kultom, verom i shvatanjima Boga. Iako nije bilo lako mnogobošcima da prihvate hrišćanstvo, njihova antička grčka tragedija nije mogla da pruži spasenje i odgovor na pojavu stradanja, već je to moglo samo hrišćanstvo. O tome govori i apostol Pavle kako: „Judejci ištu znake, i jelini traže mudrost, a mi propovijedamo Hrista rassetoga, judejcima sablazan, a jelinima ludost“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1346.).“

Hristova smrt nije „lepa smrt“, niti junačka već sa strahom, neartikulisanim vapajem koje je hrišćanska crkva ublažila trijumfom vaskrsa. Dakle, Hristos svojim životom otkriva pravi smisao i značaj služenja i stradanja. A među svim religijama sveta nešto najautentičnije za hrišćanstvo upravo i jeste stradanje Hrista

2.1. Sokratovo stradanje

Sokrat (4. jun 470. p.n.e – 399. p.n.e) je bio grčki ([atinski](#)) [filozof](#) i jedna od najznačajnijih ličnosti helenske filozofske tradicije. Sokratova filozofska misao je prekretnica u [antičkoj filozofiji](#), jer on prekida tradiciju dotadašnje „spekulativne“ [prirodne filozofije](#) čiji su predvodnici bili [Tales](#) i [Demokrit](#), i filozofiju usmerava na put [etike](#): dobra i vrline, odnosno praktičnog života čoveka. Sokrat je inicirao vrlo važan etički problem, problem savesti i to će biti pitanje koje će biti aktuelno u svim sledećim vekovima. Moralna autonomija za Sokrata, kako saznajemo iz Platonovih dela je razumska nezavisnost od nagona u čoveku, a ne od društvene norme, naprotiv razumsko podrazumeva poštovanje normi i zakona.

„Znam da ništa ne znam“ govorio je Sokrat. Zbog te rečenice prema mnogim tumačenjima je i optužen, a pored toga i za bezbožništvo i kvarenje omladine. Zbog rečenice koja je bila njegov polazni filozofski stav „Znam da ništa ne znam“, a koja je bila istovremeno metoda osvešćivanja neznanja, a samim tim i početak znanja. Jedno od najlepših službi na svetu koju protežira Sokrat je služba upravljanja državom. Kad mu je Antifont zamerao što druge čini dobre za državničke, a sam se ne bavi državnim poslovima, odgovorio mu je: „Zar bih, Antifonte, bolje vršio državne poslove da ih vršim samo ja nego da se trudim da ih što više bude koji će to vršiti (Đurić, 1938, 17).“

Jedna od najnepravičnijih optužbi u istoriji ljudske misli, pogodila je veličana antičke grčke filozofije, sigurno neću pogrešiti ako kažem – najprivlačniju i najintrigantniju ličnost u istoriji filozofije – Sokrata Atinjanina

3. UZROK STRADANJA

Jedno veoma važno pitanje vezano za stradanje je pitanje njegovog uzroka. Od odgovora na ovo pitanje zavisi kako ćemo da se ophodimo prema stradanju jer ako je uzrok našeg stradanja neki greh, poročni način života i slično, trebalo bi da stradanje pretrpimo u pokajničkom raspoloženju svesni da smo sami krivi za nevolje koje su nas snašle.

3.1. Stradanje - kazna Božija

Da li je stradanje kazna Božija? Ovo pitanje mučilo je čovečanstvo kroz vekove, možda baš zbog činjenice da nije lako sagledati odgovor. Dakle, to nije zakonska regulativa koju kada čovek prekrši uvređeni Bog zadovoljava pravdu. Bog je Ljubav, a čovek je kruna Božijeg stvaranja. A kao krunu stvaranja Bog čoveku daje slobodu kao najveći dar. Na žalost, čovek je bogodarovanu slobodu shvatio kao mogućnost da bira, a ne kao mogućnost ostvarivanja zajednice sa Bogom u ljubavi i istini. Nije čovek povredio čast Božiju, niti je zbog toga proizašla potreba nevine žrtve Božijeg Sina da bi uvređenog Boga zadovoljio, nego je ljudska priroda postala bolesna, truležna i smrtna i nju je trebalo osloboditi toga stanja. Ne traži Bog od nas pokornost i poslušnost, već saradnju u delu. Traži poredak putem zapovesti kao poziva, a ne kao zabrana. „Zbog toga ne treba to razumeti kao osvetu Božju nad nemoćnim čovekom koji je pogrešio; reč je o našem odbijanju poziva i blagoslova, jer da se radi o kazni onda ne bi bilo spasonosne dinamike, sve bi bilo okončano čovekovim padom (Stojanović, 2006, 102.).“

3.2. Stradanje kao posledica grešnosti

Već na početku Biblije jasno vidimo da je stradanje često posledica greha. Interesantno je što u Svetome Pismu vidimo da greh može biti kažnjen čak i trenutnom smrću. To je zaista ostavilo veliki utisak na sve okupljene hrišćane jer se potvrdilo da se Bog ne može prevariti. „Šaljuci iznenadnu smrt na grešnike Bog postiže dve svrhe: ubijene grešnike time kažnjava a preostale zastrašuje da ne greše.(Velimirović,1997, 82.).“

Iako smo u ovom odeljku navodili primere kada stradanje na čoveka naide kao kazna Božija, ima mnogo primera kada stradanje snađe čoveka iako nije uzrok stradanja greh. I sam Sveti Nikolaj u *Ohridskom prologu* rasuđuje: „Često nas iznenadno snalaze bede, i mi se uzalud pitamo zašto... Sve bede razvrstava crkva uglavnom u dve grupe: jedne, koje snalaze grešnika zbog starih nepokajanih greha; druge, koje napadaju pravednika i služe, po rečima Zlatoustovim, „uzrokom zadobijanja venaca, kao što je to slučaj sa Lazarom i Jovom (Velimirović, 1997, 53.).“

3.3. Stradanje „po Bogu“

Iz savremenog iskustva vidimo da nisu sva stradanja posledica grešnosti. Međutim ova činjenica nije pokolebala Svetog Nikolaja koji ponekad - takođe ističe: „Blago čoveku koji se koristi svojim stradanjem znajući, da je svako stradanje

u ovom kratkom životu popušteno na ljude od Boga Čovekoljupca, radi dobra i koristi ljudi (Velimirović, 1997, 239.)! " Tako i Bog iz velike ljubavi brine šta je za ljude najkorisnije, a za čoveka nije uvek najkorisnije ispunjenje njegovih želja.

Ali ipak, možemo da vidimo da nisu ni sva stradanja spasonosna, jer i sam apostol Petar veli: „Jer kakva je pohvala ako grješite pa kažnjavani, podnosite? Nego ako dobro činite pa podnosite stradanja, to je ugodno pred Bogom, jer ste na to i pozvani, jer i Hristos postrada za vas, ostavljajući vam primjer da idete stopama njegovim (Velimirović, 1997, 135.).“

Dakle, ako čovek strada ne znači odmah da je veoma grešan, nego nam je još iz Staroga Zaveta poznato da stradanje može da zadesi i pravednike.

3.4. Stradanje pravednika

Problem stradanja najbolje se može sagledati iz perspektive stradanja pojedinih ličnosti. Njihovo hrabro suočavanje sa stradanjem pomaže nam da i mi uspostavimo pravilan odnos prema iskušenjima koja dolaze. Zato i govori Sveti Nikolaj: „Ima mučeništva dragocenijeg od dragocenog. Dragocenost mučeništva zavisi od veličine blaga koje jedan hrišćanin napusti, i mesto toga primi stradanje; i zavisi još od veličine stradanja, koje on podnese Hrista radi (Velimirović, 1997, 105.).“

I Srbi su kroz istoriju imali mnoštvo velikana koji su bile obrazac vere ponajviše zbog toga što su u teškim vremenima nepokolebljivo posvedočili svoju čvrstu veru u Boga.

Sveti knez Lazar je kao pravednik ostavio važan zavet Srbima. I zaista, nije bio jedini primer pravednika koji se žrtvuje za veru. Kroz celu svoju istoriju Srbi su spremno prinosili žrtve. Čovek može da se dokaže i pokaže jakim tek kada ga vidimo kako se bori sa iskušenjima. Zato Sveti Nikolaj i kaže da kada Bog šalje smrt, dobrim je za nagradu a zlim je za kaznu! Drugim rečima, dobrima — da se oslobode patnji ovoga sveta, da se odmore od napornih podviga i proveravanja svoje vere, kao i da se nagrade za ljubav koju su imali — večnom ljubavlju Božjom. A zlima je smrt kazna jer je ona kraj njihovog bezbrižnog, egoističkog života, a početak suočavanja sa besmislijem postojanja bez drugoga i bez Boga.

4. STRADANJE NARODA

U svojim delima Sveti Nikolaj Žički često je analizirao duhovno nasleđe brojnih naroda. Pokušaćemo ovde da uočimo neke karakteristike stradanja po-

jedinih naroda iako smo svesni da se nalazimo pred ozbiljnim zadatkom. Toga je svestan i Sveti Nikolaj kad kaže: „Govoriti o jednom narodu, njegovim karakteristikama i njegovom duhovnom životu u celini, nije nimalo lako (Jevtić, 1992, 261.).“

Sveti Nikolaj je veoma dobro sagledao i mnogo izobličavao narode Evrope, često kritikujući lažno hrišćanstvo i licemerstvo. Ali najviše ljubavi i pažnje posvetio je stradanju ruskog i srpskog naroda.

4.1. Stradanje Jevreja

Poznato je da su Jevreji kroz celu svoju istoriju mnogo stradali. Gotovo da nema perioda u istoriji jevrejskog naroda kada nije bilo borbi. Možemo da primetimo da mnogi daju objašnjenje za teška stradanja Jevreja u činjenici da su raspevši Hrista sami sebi osudu izrekli. I Sveti Nikolaj smatra da pošto niko nije zlobniji prema Hristu od Jevreja, „uvređeni Gospodar rasuo ih je po svemu svetu gde se u rasulu i danas nalaze, posle blizu 2000 godina (Velimirović, 1997, 46.).“

Ali vidimo da Sveti Nikolaj ostaje dosledan u dvojakom razumevanju stradanja kada govori: „da će u poslednje vreme mnogi Jevreji stradati za Hrista, samo što će ovim Jevrejima stradanje biti ne za kaznu, niti kletvu, već za slavu (Velimirović, 1997, 294.).“

4.2. Stradanje Rusa

Srbi su oduvek imali veliku ljubav prema velikom i silnom pravoslavnom ruskom narodu. Tu ljubav imao je i Sveti Nikolaj. Ali je ipak imao i trezvenost, pa govori: „Našto veličaju slavenofili ruski narod, kad narod ruski sam sebe ne veliča, no osećajući svoju nedovoljnost, smiruje se i kaje (Velimirović, 1997, 339.)?“

Ali posle mučnog i stradalnog iskustva i u Rusiji se vrši smena: „Rusija Zver“ ustupa svoje mesto jagnjetu Božjem. Rusija grešnica diže se iz blata i krvi kao pokajnica, očišćena mukama i suzama. Zato Sveti Nikolaj veruje da će oporavak Rusije biti neminovan i to ne samo duhovni, kada kroz stradanja Rusi prinose veliku žetvu već očekuje da će se Rusija podići i kao država.

4.3. Stradanje Srba

Među stradalne narode svakako treba uvrstiti i srpski narod. Stradanje Srba zauzima centralno mesto u brojnim delima Svetog Nikolaja. Nikolaj je, nema sumnje, mnogo voleo svoj srpski narod, ali ga nikad nije obožavao. A ta-

kođe ima mnogo mesta koja svedoče ubeđenje Svetog Nikolaja da je stradanje put koji Srbi biraju kroz vekove, samo da bi se ugledali na Hrista, tj. da stradanje prihvataju dobrovoljno kao naćin da se usavršavaju, a da ne postoji neka krivica.

Srpski narod jeste stradalni narod. Interesantno je da ne dovodi u pitanje zašto Srbi stradaju (jer zna — zbog bednih predaka) već se više oseća negodovanje nad Božijim sudom, opet sve u duhu starozavetnog shvatanja Božje pravde. Opet, Sveti Nikolaj zna: „Tuđa zemlja je najbolja za uzdisanje za Tobom, robovanje je najbolje za pokajanje, tamnica je najbolja bogomolja, stradanje najkraći put k Tebi...(Velimirović, 1997, 239.)”

Zašto posebno Srbi treba da se zanimaju za pitanje stradanja? Istorija je pokazala da je to važna karakterna osobina našega naroda, da smireno podnosimo i uz Hrista ostajemo u stradanju. U pesmi Zidanje Ljubostinje po mnogima najlepšoj molitvenoj pesmi svetoga Nikolaja — divno je u desetercu i u stihu prikazana suština stradanja Srba:

„I to vam je sudba Srbinova
Bez plakanja nema radovanja
Bez trpljenja nema ni spasenja
Bez Golgote nema Vaskrsenja
jedno s drugim kada se udruže
Liće trnju oko rujne ruže...(Velimirović, 1997, 233.). “

5. POJAM STRADANJA U NOVOM ZAVETU

U prvome delu ovoga rada izlagali smo predstavu starozavetnih ljudi o stradanju. Za njih je stradanje doživljavano najčešće kao krivica. Sa dolaskom Gospoda Isusa Hrista ljudima se otvara nova perspektiva. Zbog toga je potrebno sagledati u kakvom su duhu i raspoloženju ljudi primili jevanđelje Hristovo

5.1. Stradanje Hristovo

Hristovo stradanje ima ogroman znaćaj za ceo ljudski rod, Do ovaploćenja Hristovog Bog je za ljude bio transcendentan i ma koliko se trudili da Boga shvatimo kao Ljubav, bez ovaploćenja i upravo krsne žrtve, ne bismo mogli nikada da sagledamo koliko nas Bog voli.

Ovaj sukob Božije i čovekove volje upravo i jeste obeležje svakog „nadgrađujućeg” stradanja, stradanja koje usavršava. „jer ne izgrađuje svako i bilo koje stradanje, već samo ono koje sadrži pomenuti sukob (Kornarakis, 2002, 70.)”

Ali postavlja se pitanje da li kroz Gospoda Isusa Hrista i sam Bog može da strada? Da li je moguće Hristovu patnju pripisati Bogu? Kako neprolazni Bog može istovremeno biti u prolaznom čoveku? Kako besmrtni Bog može patiti i umreti na krstu? Pravi smisao stradanja svakako nalazimo u *Novom Zavetu*, u kojem se detaljno izlaže ispunjenje „hrišćanske istine“.

„Smirenje do samoprezrenja i stradanje do smrti - to su dve lekcije koje Gospod hoće da usadi u srca Svojih učenika počupavši iz njih korov gordosti, samomnjenja, samoprecenjivanja i sujete (Velimirović, 1997, 181.).“ Dakle, stradanje pravednika u novozavetnoj teologiji ne samo da je moguće, već je izvesno. U tajni stradanja Gospoda Isusa Hrista otkriva nam se jedna potresna istina, a to je da je stradanje nezaobilazno na putu spasenja.

Jedino je raspeti Hristos istinska teologija i čovekovo saznanje Boga.

Osim toga, kroz stradanja Hristova videli smo i slavu vaskrsenja. Iako je sam Gospod Isus Hristos rekao: „Eto, ja vas šaljem kao ovce među vukove” (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1167.).“ odmah je u nastavku hrabrio rečima: „A vama je i kosa na glavi sva izbrojena (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1167).“ Drugim rečima, stradanje neće biti zaboravljeno. Tu istinu usvojivši, Sveti Nikolaj dodaje: „Nijedan mučenik za Hrista neće ostati bez svoga venca u carstvu Hristovom, niti će ijedan Irod izbeći ljutu kaznu kao što je ni car Irod nije mogao izbeći ni na zemlji ni na nebu (Velimirović, 1997, 203.).“

5.2. Neophodnost stradanja

Iz svega do sada izloženoga, vidimo da je na putu spasenja čoveku neophodno da se suoči sa stradanjem. Dakle, ne postavlja se pitanje da li ćemo stradati, već kako ćemo se ponašati kad se suočimo sa stradanjem. Stradao je Gospod Isus Hristos primivši veliku nepravdu od ljudi krotko kao jagnje. Na taj način je pokazao da je stradanje pravednika neophodno ne samo za samoga čoveka, već da je jednako važno kao put za ostale ljude.. Trpi i veruj, da je kod mene krajnja pobeda (Velimirović, 1997, 245.)” Takva je sudbina, braćo, našeg roda, da se najbolji u njemu moraju žrtvovati, da bi manji i lošiji mogli živeti. Ove su reči svetoga Nikolaja zasnovane upravo na rečima Gospoda Isusa Hrista koji je kazao da se od najboljih najviše očekuje: „...Znate da knezovi neznabožački gospodare njima i velikaši vladaju nad njima. Da ne bude tako među vama; nego koji hoće

da bude veliki među vama, neka vam bude služitelj. I koji hoće među vama da bude prvi, neka vam bude sluga (Velimirović, 1997, 238.).“

Biti pravoslavan znači i postradati za Hrista. Ali što je takođe veoma važno, potrebno je postradati dobrovoljno, pa još smireno, puni ljubavi i bez mržnje prema neprijateljima. Ljubav prema neprijateljima nije pokazao samo Gospod Isus Hristos. To nasleđe usvojio je i sveti prvomučenik i arhiđakon Stefan. Osećao je ljubav i prema svojim mučiteljima i zato se molio: „Gospode, ne uračunaj im grijeh“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1300.).“

Ovde vidimo da ljubav Božija ipak nije slepa. „Bog nije samo Ljubav iako jeste Ljubav. On je i Pravda i Sudija, On je učitelj ali i Onaj koji kažnjava (Janić, 1995, 292.).“ Dakle, Bog, koji je blizak nama i pun ljubavi saučestvuje u stradanjima, ipak nije samo Ljubav već je i Sudija.

5. 3. Ljubav kao osnova stradanja

Budući da je Bog Ljubav, jasno je da hrišćanstvo kao najpoželjniju i najpotrebniju vrlinu ističe ljubav. I sam Gospod Isus Hristos je kazao: „Po tome će svi poznati da ste moji učenici ako budete imali ljubav među sobom“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1280.).“

A koliko je ljubav najvažnija za hrišćane vidimo po tome što Gospod Isus Hristos svojim učenicima govori: „Ovo je zapovijest moja: da ljubite jedni druge kao što ja vas ljubim“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1282.).“ Ali da ljubav nije prosto neko sentimentalno osećanje, Gospod Isus Hristos jasno pokazuje svojim primerom na koliku je žrtvu u svojoj ljubavi spreman. Zato je i kazao: „Od ove ljubavi niko nema veće, da ko život svoj položi za prijatelje svoje“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1282.).“ To je uočio i Sveti Nikolaj Žički pa govori da su apostoli „mnogo stradali od obožavalaca idola, ali nisu mnogo marili, jer su goreli ljubavlju Hristovom (Velimirović, 1997, 311.).“

A najbolje nam objašnjava sveti apostol Jovan zašto se apostoli nisu bojali rečima: „U ljubavi nema straha, nego savršena ljubav izgoni strah napolje; jer je u strahu mučenje, a ko se boji nije se usavršio u ljubavi“ (Sveto Pismo, Sinod SPC, 2010, 1435.).“ Nije srećan ko izgleda srećan, već ko sreću ima u srcu.

Ovome poetskom prikazu ljubavi svetog apostola Pavla nadovezao se i Sveti Nikolaj, pa takođe u pesničkom maniru dodaje: „Ljubav je radost, cena ljubavi je žrtva. Ljubav je životu cena ljubavi je smrt (Velimirović, 1997, 276.).“

A na još tešnju vezu između ljubavi i stradanja Sveti Nikolaj ukazuje rečima: „Ljubav bez službe, bez žrtve, zar je ljubav (Velimirović, 1997, 185.).“ Kao što je Gospod Isus Hristos pretrpeo stradanje da pokaže i dokaže veliku ljubav prema ljudima. tako i mi ljubav možemo da posvedočimo samo stradanjem i služenjem. Iako se u ljubavi mi žrtvujemo: „ne osećamo to kao davanje ili gubljenje, već kao dobijanje (Velimirović 1997, 45.).“

6. STRADANJE SRBA KAO PUT SPASENJA

Ovde se pojavljuje nova perspektiva stradanja Srba. Dok se u prethodnom delu govorilo o stradanju Srba kao posledica grešnosti, u ovom delu bismo naveli brojne primere koji svedoče da je Sveti Nikolaj stradanje Srba smatrao blagoslovenim i neophodnim, tačnije kao opredeljenje za Carstvo nebesko. Zato smatra kao dobar podvig što su Srbi u mnogim ratovima učestvovali: „Mi smo krv svoju prolili za potlačenu braću, ali ne žalimo, — cveće je niklo iz te krvi. Mi smo bili na Golgoti, ali ne žalimo — došao je Vaskrs (Velimirović, 1997, 87.).“

Hristove poruke: „O stradalničkom putu do Nebeskog carstva, preko duhovnog podviga srpskih Svetitelja i opevanja pesnika, dostižu vrhunac u činu mučeničke smrti kneza Lazara na Kosovu (Jevtić, 1992, 246).“ Zato ćemo najbolje sagledati opredeljenje Srba za muke i put kroz stradanje, ali do vaskrsenja kroz kosovski zavet.

6.1. Kosovski zavet

Kosovski zavet je jedna velika tajna, jedinstvena u srpskom narodu, te zato i traži posebnu analizu „O Kosovu i njegovom smislu, o Kosovskoj misli ili ideji, o Kosovskom zavetu i opredeljenju nas pravoslavnih Srba, mučili su se, govorili i pisali mnogi naši veliki ljudi. Najveću snagu da se izbore sa stradanjima Srbi crpe iz kosovskog zaveta. „Kosovsko opredeljenje srpskog naroda je hrišćansko, mučeničko, monaško i podvižničko opredeljenje (Jevtić, 1992, 302.).“

I pored sve današnje tragedije na Kosovu i Metohiji, za koju su krivi srpski komunisti i neokomunisti, šiptarski neofašisti i američki neokolonijalisti, o nama i našem pravoslavnom Kosovu i Metohiji još uvek nedvosmisleno i najpotpunije svedoče: „naše svete zadužbine, koje su tu u kontinuitetu od dvanaestog do dvadesetog veka (Jevtić, 2008, 167.).“ Kosovo je srpski narod doživeo, i dalje kroz istoriju doživljava, kao našu narodnu Golgotu, ali i kao siguran put ka vaskrsenju. To je bio i ostao hrišćanski, pravoslavni doživljaj krsta, i zato je Srbima bio i ostao ideal — podvig „za Krst časni i slobodu zlatnu (Jevtić, 1992, 248.).“

„To je onaj poznati hrišćanski, humani karakter naše narodne duše, spremnost na podvig samopožrtvovanja i stradanja, na trpeljivost i praštanja, na tolerantnost i širokogrudost, na zatočništvo radi pravde i slobode, rečju, na opredeljenje uvek i konačno za Carstvo nebesko, što će se u kosovskom i pokosovskom zbivanju naročito projaviti i projavljivati (Jevtić, 1992, 242.)”

7. SVETI NIKOLAJ SAVREMENIK XX VEKA

Ceo život Svetog Nikolaja Žičkog bio je zakvašen stradanjima koja je podnosio sa velikom smirenošću. Kažu da je sam Sveti Nikolaj jednom rekao „da je svaka velika ličnost, u stvari, tragična ličnost (Najdanović, 2000, 14.)“

Sveti Nikolaj Žički rođen je 23. decembra (po starom kalendaru) 1880. godine u selu Lelić, nedaleko od Valjeva, od čestitih i pobožnih roditelja Dragomira i Katarine, te je u domu ispunjenom duhovnom i molitvenom atmosferom, kao i pohađajući manastir Ćelije, još u ranom detinjstvu naučio osnovne pojmove o Bogu i hrišćanskom životu. Pored fizičkih patnji i stradanja, Sveti Nikolaj Žički susretao se i sa brojnim duhovnim iskušenjima. Duhovna borba Svetog Nikolaja ogledala se u smirenju pred neprijateljima koji su se sa mnogo surevnjivosti i omalovažavanja odnosili prema vladici Nikolaju.

Novo veliko iskušenje koje je zahvatilo celu Srpsku pravoslavnu crkvu bilo je u doba konkordatske krize. Kao glavni borci protiv konkordata, patrijarh Varšana i vladika Nikolaj trpeli su najveći pritisak od strane zagovornika konkordata. Najteža stradanja koja možemo da uporedimo sa stradanjima pravednoga Jova, Sveti Nikolaj Žički doživeo je u Drugom svetskom ratu. Tokom Drugog svetskog rata stradalo je osmoro njegovih braće i sestara, episkop Nikolaj bio je zarobljen, a njegovo veliko delo teško je uništeno. U vreme borbi u Kraljevu i okolini 1941. godine, Nemci su izvršili bombardovanje Žiče. Skoro za sve vreme Drugoga svetskoga rata, Sveti Nikolaj Žički je proveo kao nemački zarobljenik. Stradanje Svetog Nikolaja nastavlja se u manastiru Vojlovica. Najveća stradanja pretrpeo je vladika Nikolaj kada su se Nemci povlačili. Posle oslobođenja stradalništvo vladike Nikolaja nije se završilo, budući da je bio osuđen od komunističke partije u svojoj zemlji. Obreo se među novim prijateljima u Americi sa kojima je delio rodoljubiva osećanja. Za svojom otadžbinom silno je tugovao, a koliko mu je teško pao život u izgnanstvu najbolje govore nostalgичne pesme Srbiji. Vladika Nikolaj umro je u noći između 17. i 18. marta 1956. godine.

Mogli bismo reći da je Sveti Nikolaj svetli primer hrišćanskog podnošenje stradanja. „Zaista od svetoga Save do naših dana, nije bilo u našoj istoriji čoveka

sa složenijim evanđelskim osećanjem naše istorije (Dobrijević 2007, 28.).“ Ipak, koliko je značajna za Srbe ličnost Svetog Nikolaja Žičkog verovatno je najbolje opisao profesor dr Dimitrije Najdanović u delu *Tri srpska velikana*. Sveti Nikolaj je upravo svojom svetošću produhovio svoja dela i uneo u njih savršenstvo Duha Svetoga.

8. ZAKLJUČAK

U današnje vreme komformizma i pragmatizma, govoriti o potrebi stradanja za mnoge je „tvrda hrana“. Ljudi žele dug život, pa još sreću, blagostanje, bez uzdržavanja i ograničavanja. A zaista, nije sreća, niti spasenje u zemaljskim dobrima.

A na pitanja: kako treba da se suočimo sa stradanjem, kako da prepoznamo uzroke stradanja i zašto Srbi stradaju Sveti Nikolaj Žički je pisao u mnogim delima. Da bi pošao putem svetiteljstva, pored podviga posta, vernik treba da prebiva u molitvenom pokajanju.

Međutim, krsni put koji je jedini spasonosni, ne samo da se prosto previđa, već se još češće odbija kao nepoželjan. Svojim životom Sveti Nikolaj je posvedočio spremnost na požrtvovanje i opredeljenje za dobra dela.

Stradanje nas sve očekuje. Zbog toga treba biti spreman. A da će naročito teška stradanja biti i na kraju sveta svedoči nam Sveto Pismo koje u knjizi *Otkrovenje* govori o teškim iskušenjima i ratovima pred drugi dolazak Hristov. Tačno je rekao Sveti Nikolaj: „da je Crkva počela mučeništvom i tako će se i završiti (Velimirović, 1997, 294.).“ Znajući sve to kako bi trebalo čovek da se pripremi kada stradanja naiđu?

Možda se od današnjih hrišćana ne očekuje da postradaju mučenički za veru kao što su to činili hrišćani prvih vekova. No, to još ne znači da ne treba da živimo asketskim životom, jer nas podvižništvo čini neposrednim naslednicima mučenika. „Koliko su za divljenje ovi primeri dragovoljnih mučenica, toliko, i ne manje, za divljenje su primeri hrišćanki podvižnica, znanih i ne znanih, jer podvižništvo ništa drugo nije do dugotrajno mučeništvo (Velimirović, 1997,35.).“ A ako Božija volja bude da naiđu i teška stradanja, neka nam snaga ne malaksa, neka se vera ne koleba, znajući da „Ko do kraja pretrpi, taj će biće spasen (Sveto Pismo, Sinod, 2010, 1186.).“

LITERATURA:

- Bigović, R. (2007) *Nomologija Sv. Nikolaja (Velimirovića)*, Srpska teologija u dvadesetom veku Pravoslavni bogoslovski fakultet, Beograd
- Bigović, R. (1998) *Od svečoveka do Bogočoveka*, Raška škola, Beograd
- Velimirović N. (1996) *Izabrana dela, Knjiga I-X*, Glas crkve, Valjevo
- Velimirović N. (1997). *Izabrana dela, Knjiga XI-XX*, Glas crkve, Valjevo
- Velimirović N. (2000) *Izabrana dela, Knjiga XI-XV*, Glas crkve, Valjevo
- Daničić Đ. (2010) *Sveto Pismo*, Sveti Arhijerejski Sinod Sinod SPC, Beograd
- Dimitrijević, V. (2007) *Oklevetani svetac-vladika Nikolaj i srbofobija*, Gornji Milanovac
- Dobrijević I. (2007) *Sveti Nikolaj srpski i svepravoslavni: tri američke misije*, Srpska teologija u dvadesetom veku, Pravoslavni bogoslovski fakultet, Beograd
- Dojčinović U. (2019) *Repetitorijum metodologije umetničko-naučnog istraživanja*, Fakultet savremenih umetnosti, Beograd
- Dojčinović U. (2020) *Uputi u tehniku pisanja naučno-umetničko-istraživačkog rada*, Fakultet savremenih umetnosti, Beograd
- Đurić M. (1938) *Sokrat i njegovo etičko učenje*, Beograd
- Evdokimov P. (2010) *Luda ljubav Božja*, Glas crkve, Šabac
- Zernov M. (1986) *Novi Zlatoust*, Beograd
- Janić Đ. (1995) *Vladika Nikolaj Rat i Biblija*, predgovor, Beograd
- Jevtić A. (2002) *Asketika*, Beograd -Srbinje -Valjevo
- Jevtić A. (1992). *Sveti Sava i Kosovski zavet*, Beograd
- Jevtić A. (2008). *Srpsko raspeto Kosovo i Metohija*, Bogoslovlje Br 68, Beograd
- Jerotić V. (1998) *Učenje svetog Isaka Sirina i naše vreme*. Ars Libri, Beograd
- Kornarakis J. (2002). *Psihologija: pogled iz pustinje*, Beograd
- Kofman Sokrat: (1998) *Fikcije jednog filozofa*, Sarah,
- Lakićević D. (2008). *Veliki pojmovnik vladike Nikolaja*, Hrišćanska misao 1-6, Beograd
- Maletić I. (2016). *Hrišćanska antropologija u delima Svetog vladike Nikolaja*
- Moltmann J. (2005). *Raspeti Vog*, Eh libris, Rijeka
- Najdanović D. (2000). *Biografija vladike Nikolaja*, Izabrana dela, KnjigaXXV, Glas crkve, Valjevo
- Perić P. (2005). *Narod žedan istinitog Boga*, Pravoslavlje broj 925, Beograd Pravoslavna Mitropolija crnogorsko-primorska (Zvanični sajt) (mitropolija.com) Sveti đakon

Avakum i iguman Pajsije

Platon (2015) *Odbrana Sokratova*, prevod Miloš N. Đurić, Dereta, Beograd

Platon (1933) ID knjiga prva: *Gozba ili o ljubavi*, preveo dr Miloš Đurić, izdanje „Narodne prosvete“, Beograd

Radosavljević A. (1986). *Novi Zlatoust*. Beograd.

Rostovski D. (1990) , *Duhovni azbučnik* „Banatski vesnik“ eparhije banatske, Vršac

Sveti Sinod SPC (2010) *Sveto Pismo*, Sveti Arhijerejski Sinod Sinod SPC, Beograd

Stojanović Lj. (2006). *Hrišćani u svetu*, Beograd

H. Kung, (1979) *Bog i patnja*, Teološka meditacija, Družba katoličkog apostolata, Zagreb

THE CONCEPT OF SUFFERING (MARTYRALITY) IN THE WORKS OF SAINT BISHOP NIKOLAJ ŽIČKI

Resume

Saint Nikolaj Žički is rightly considered one of the most important Orthodox and Christian thinkers, whose work he elaborates, promotes and in an original way synthesizes the theological-philosophical heritage in all fields, in which, among other things, he dealt with the topic of suffering. This is a fundamental Christological contextualization and interpretation of all important aspects of theological thought of the concept of suffering and martyrdom, which for Saint Bishop Nikolaj represent a fundamental basis for a correct understanding of the entire corpus of church tradition.

We have chosen to analyze the patronage and martyrdom in the works of St. Bishop Nikolaj, because his understanding of the ontology and ethics of these terms is based on Christian theological thought and direct experience of war, camps, forms of death during the First and Second World Wars. The special significance of research on this topic lies in the fact that in addition to the theoretical consequences, it leads to significant consequences in the field of practical expressions of church life, primarily in terms of Christian self-understanding, and consequently the relationship to the world in general. We tried to show that the question of the concept of suffering, in theological discourse identified with the question of sacrifice, way of life and existence, key issue of Christian theology, as well as that Christian ethics arises from the acceptance of suffering as a choice

of clearly chosen higher values, incorruptible in relation to perishable, heavenly instead of earthly, faith in one God instead of idolatry, dignified death instead of life in servitude, firm faith instead of renunciation .. It is also shown that in the overall and rich spiritual work of the Holy Bishop Nikolaj, he sees suffering and martyrdom as a necessary determinant of every man and people who truly understand the coming of Christ, the New Testament with people, His unconditional love for man confirmed in suffering on the cross.

There are numerous works of St. Nicholas in which our research topic is mentioned. We will compare the concepts and examples of suffering in the Old Testament, ancient Greece and the newly recorded works that St. Nicholas uses extensively. We will try to figure out where the notion of suffering comes from and whether it is causally related to certain aspects of human life, as well as whether it is causally related to certain wrong choices, that is. sins, but also whether it concerns certain peoples and their histories.

***Keywords:* Saint Nikolaj Žički, suffering, martyrdom, martyrdom, temptation, sacrifice, punishment and will of God.**

Sara V. Salzberger¹ dipl. politikolog

**JEVREJI U NACISTIČKOJ
PROPAGANDI
OD 1933. DO 1945. GODINE**

Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost,
Univerzitet "UNION-Nikola Tesla",

1 s.salzberger96@gmail.com

Rezime

Predmet ovog istraživanja jeste propagandno delovanje nacističkog režima u Nemačkoj, sa akcentom na njegovu propagandu usmerenu prema pripadnicima jevrejske populacije. Cilj istraživačkog postupka ovog rada jeste objašnjenje pojma propagande i načina njenog delovanja na konkretnom istorijskom primeru. Naime, ovim radom nastoji se da se dokaže moć propagandnog delovanja inspirisanog i neposredno preduzimanog od strane nacističkih ideologa u međuratnom periodu, kao i tokom Drugog svetskog rata, koje je izvršilo presudan uticaj u pravcu stvaranja mržnje prema Jevrejima i koje je rezultiralo gotovo potpunim istrebljenjem navedene populacije na teritoriji Nemačke i na područjima država koje su nacisti okupirali tokom ratnih osvajanja. Osnovna hipoteza koju predmetni rad nastoji da dokaže zasnovana je na premisi da propagandno delovanje usmeravano od strane reakcionarnih ideologija može postati jedno od najopasnijih vrsta političkog oružja. S obzirom na primer dat u radu, sam način istraživanja delimično je prilagođen objašnjavanju prezentovanih pojava i to korišćenjem komparativno-istorijskog i genetičkog metoda.

Ključne reči: nacisti, Jevreji, propaganda, Drugi svetski rat, Nemačka, Adolf Hitler

Uvod

Antisemitizam kao pojava koji označava neprijateljstvo prema Jevrejima na religijskoj, nacionalnoj ili rasnoj osnovi i propaganda kao jedan od oblika društvene komunikacije uporedo su egzistirali u veoma dugom vremenskom periodu, ali tek u XX veku je iskazana sva moć njihove sinergije, koja je iskorišćena kao jedna od najbitnijih osnova ideološkog delovanja nacističkog režima u Nemačkoj i koja je rezultirala Holokaustom nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. Iako predrasude i mržnja prema Jevrejima postoje duže od dva milenijuma,

sam termin antisemitizam prvi put je upotrebljen tek 1879. godine u Nemačkoj². Najizrazitija i najdužeg veka je, svakako, bila mržnja u vidu takozvanog verskog antisemitizma, u šta spadaju ranije hrišćanske crkvene dogme o Jevrejima kao bogoubicama. Pored toga, u starom veku Jevreji su proganjani i iz razloga što kao monoteisti nisu želeli da se priključe tadašnjim politeističkim kulturama, dok su tokom srednjeg veka mogli da se bave samo određenim zanimanjima i morali su da žive u posebnim gradskim četvrtima, a njihova sudbina zavisila je isključivo od političkih i ekonomskih prilika one države u kojoj su se nalazili, pri čemu se u tom periodu svojom anti-jevrejskom propagandom naročito isticala španska inkvizicija. U novom veku antisemitizam prerasta u sastavni deo evropskih nacionalizama, da bi kao takav, 30-ih godina XX veka, "završio" u svojoj totalitarnoj verziji – u rasističkom nacionalizmu nemačkog Trećeg rajha, a i u aktuelnom periodu prisutan je u različitim oblicima (Haver, Antisemitizam).

Sa druge strane propaganda je stara koliko i sama ljudska komunikacija. Iako se propaganda od ranije pa sve do sadašnjeg trenutka koristi u raznim oblastima društvenog života, kao i mnoge druge tekovine ljudskog razvoja i ona je tokom istorije iskorišćena i u krajnje negativnom kontekstu, pri čemu je svoj vrhunac dostigla tokom nacističke vladavine u Nemačkoj, za vreme koje je rasni antisemitizam doživeo svoju kulminaciju.

Pojam propagande

Propaganda predstavlja manipulaciju informacijama da bi se uticalo na javno mnjenje i ona ističe one elemente informacija koji podržavaju stav njenih autora, a zanemaruje ili potpuno odbacuje sve suprotne stavove. Kao jedan od oblika društvene komunikacije, stara jemvara dodatne mogućnosti i za manipulisanjem javnim mnjenjem u svoju korist. Medije kojima se vrši propagandna delatnost možemo podeliti na elektronske (radio, televizija i internet) i štampane (knjige, novine, plakati, leci), a pored njih u propagandi se koriste i fotografije, filmovi, odnosno pojedini oblici usmenog izražavanja poput javnih govora, ogovaranja i glasina.

U kontekstu rasprava o ratnoj propagandi ili nekim varijantama psihološkog ratovanja česta je podela propagande na belu, crnu i sivu, pri čemu se termin bela propaganda obično upotrebljava kada je poznat izvor informacija, a termin crna propaganda, kada se govori o skrivenoj propagandi, obeleženoj namernim obmanjivanjem, u čijoj osnovi se nalazi lažan izvor poruka. Siva pro-

2 Šire o istoriji i uzrocima antisemitizma u (Lazare, 1995)

paganda bavi se poluistinima ili delimično tačnim podacima, zbog čega se često naziva i dezinformacijom, a praktikuje se u diplomatiji i raznim institucijama, kao i kod oglašivača u reklamnoj industriji.

Istorijsko-politička situacija u Nemačkoj posle Prvog svetskog rata

Evropski kontinent tokom 20. veka zadesilo je puno ratova, političkih sukoba, nemira i promena. Jedan od najznačajnijih događaja u ovom periodu svakako je bio Prvi svetski rat, koji je po obimu i broju žrtava bio najveći u dotadašnjoj istoriji. Rat nije ostao lokalnog karaktera već se proširio na veći deo Evrope. Sukobljene strane su bile, sa jedne strane Blok sila Atante, a sa druge strane Blok Centralnih sila. Rat je završen u korist sila Atante 1918. godine potpisivanjem primirja sa Nemačkom 11. novembra. Posledice rata bile su ogromne. Poginulo je oko 9 miliona vojnika i blizu 10 miliona civila, a zabeležena su i do tada neviđena materijalna razaranja, kao i ogromni ekonomski gubici.

Nakon što su potpisana primirja, sile pobednice su u nastojanju da preduprede ponavljanje sličnih sukoba organizovale 1919. godine Parisku mirovnu konferenciju u cilju postizanja konačnih mirovnih sporazuma između Saveznika i poraženih Centralnih sila.

Nemačka je nakon poraza u Prvom svetskom ratu mogla da oseti brojne negativne posledice koje joj je isti doneo. Nakon abdiciranja kralja Vilhelma I i njegovog napuštanja zemlje uoči samog kraja rata, politička situacija je dodatno zakomplikovana. Katastrofalna ekonomsko-socijalna situacija u zemlji ogledala se pre svega u suočavanju sa problem izgadnelog stanovništva. Negativan psihološki efekat na građane Nemačke bio je takođe veoma izražen, jer je Nemačka bila ambiciozna u pogledu ratovanja, ratna iščekivanja su bila velika jer je i država puno uložila u ratne pripreme. Tokom trajanja rata, nemački narod je ubeđivan u sigurnu pobedu i baš zbog toga ratni poraz je prihvaćen jako loše, a očajni građani su tražili nekoga koga bi mogli da okrive za neuspeh koji je država pretrpela.

Vajmarska Republika je bio naziv za novu nemačku državu koja je osnovana dva dana pre kraja rata. 1919. godine usvojen je Vajmarski ustav kojim je Nemačka definisana kao parlamentarna republika, organizovana na federativnom principu. Članom 48. pomenutog ustava propisano je da predsednik države može u vanrednim situacijama da donosi dekrete i zakone bez odobravanja parlamenta, što je značilo da u tim situacijama predsednik može da se ponaša i kao diktator jer je upravo on bio taj koji je proglašavao vanredne situacije. Takođe, predsedniku je data mogućnost da suspenduje korišćenje gotovo svih građanskih

prava, kao i da mandat za sastav vlade poveri licu koje ne mora da uživa poverenje većine u parlamentu. Navedena ustavna odredba, biće iskorišćena već 1933. godine i omogućiće dolazak Adolfa Hitlera na vlast.

Tokom održavanja Pariske mirovne konferencije (1919-1920) potpisan je Versajski mirovni sporazum između sila pobednica i predstavnika Nemačke. Odredbama Versajskog mirovnog sporazuma stanovništvo i teritorija Nemačke su smanjeni za oko 10%. Što se tiče vojnih snaga, one su bile ograničene na 100 000 vojnika kopnenih jedinica i 15.000 vojnika u mornarici, dok je ratna avijacija bila zabranjena, isto kao i posedovanje podmornica i hemijskog naoružanja, a bio je zabranjen i uvoz, odnosno izvoz oružja. Pored ovih zabrana Nemačka je morala da plaća ratne reparacije. Potpisivanje pomenutog sporazuma izazvalo je veliko nezadovoljstvo u Nemačkoj, a Vajmarska Republika je okrivljena zbog sporazuma jer ga je ona potpisala, što je dodatno otežalo položaj i onako slabe vlasti.

Nacistička partija, sa sedištem u Minhenu, osnovana je 1919.godine pod nazivom Nemačka radnička partija, a njen osnivač bio je desničarski lider Anton Dreksler. Politički program stranke svodio se na reviziju i ukidanje Versajskog sporazuma, uništenje Vajmarske Republike i uništenje komunizma, vraćanje vojske na pređašnje stanje, formiranje jake centralizovane vlade, na oduzimanje nemačkog državljanstva Jevrejima i njihovo uklanjanje sa svih vodećih pozicija u Nemačkoj.

Adolf Hitler se upoznao sa programskim idejama navedene političke organizacije, pri čemu je naročito bio impresioniran iznetim nacionalističkim i antisemitskim stavovima. Hitler je sa istomišljenicima sačinio program stranke u 25 tačaka koji je trebao da omogući stranci da dođe do vlasti putem legalnih izbora, a čiji je deo bio antisemitskog karaktera.

Krajem jula 1921. Hitler je izabran za firera (vođu) Nacionalsocijalističke nemačke radničke partije. Propagandno je delovao posredstvom partijskog glasila *Volkischer Beobachter* (Narodni posmatrač, izdaje se od 1920.), kao i putem neposrednih sastanaka sa pristalicama, čija brojnost je bivala sve masovnija (Britannica, Rise to power).

U noći između 8.i 9. novembra 1923. godine Adolf Hitler i njegove pristalice izveli su puč u jednoj pivnici u Minhenu, u nastojanju da svrgnu trenutnu vlast u Bavarskoj. Naime, oni su upali na javni skup koji je vodio bavarski ministar Gustav fon Kar, gde je Hitler objavio da je formirao novu bavarsku vladu zajedno sa pojedinim visokim vojnim zvaničnicima, zahtevajući pod pretnjom

oružja od prisutnih i lokalnog oficirskog kadra da mu pomognu u svrgavanju vlade Bavarske.

Nakon toga su se uputili ka vojnom ministarstvu Bavarske, gde su se oružano sukobili sa vojskom i policijom. Zbog navedenog Hitleru je suđeno za izdaju, a pomenuto suđenje je iskoristio za iznošenje političkih stavova i podsticanje nacionalističkih osećanja građana što mu je donelo veliku popularnost u nemačkoj javnosti. Iako je osuđen na pet godina zatvora iza rešetaka je proveo manje od godinu dana, a za to vreme svojim bliskim saradnicima izdiktirao je svoju političku i ideološku autobiografiju *Mein Kampf* (Moja borba) u kojoj se založio za potpuno uklanjanje Jevreja iz nemačkog društva, opisujući ih kao „razarače kulture“, „parazite unutar nacije“ i „pretnju“ (History, Beer Hall Putsch).

Po izlasku iz zatvora Hitler se angažovao na obnovi nacističke partije i sticanju moći legalnim političkim metodama. U cilju povećanja broja pristalica propagandne aktivnosti nacista, za koje je bio zadužen Jozef Gebels, jedan od najbližih Hitlerovih saradnika, dodatno su usmerene ka pripadnicima radničke klase koji su do tada pretežno bili naklonjeni komunistima. Postepeno pridobijanje lica iz navedene kategorije uslovalo je kontinuiran rast partijskog članstva, koje je već 1929. godine brojalo oko 150 000 ljudi. Kraha berze u Njujorku 24. oktobra 1929. godine drastično se odrazio na ekonomsko stanje u Nemačkoj. Naime, nakon što su SAD povukle novac koji su do tada davale Nemačkoj, u sklopu Štrezemenovog plana obnove Nemačke, u zemlji su izbili glad i siromaštvo, uzrokujući istovremeno okretanje naroda ekstremnim populističkim pokretima, za koje je verovao da mogu da pomognu da se prevaziđe teška situacija.

Nacistička propaganda je u ovom periodu već delovala u punom obimu, radilo se na govorima, filmovima i posterima. Sklopljeni savez sa nacionalistom Alfredom Hugenbergom omogućio je Hitleru da posredstvom Hugenbergovih novina dospe do čitalačkog auditorijuma širom zemlje. . To je doprinelo da na izborima koji su održani u Nemačkoj 1930. godine nacisti osvoje 107 mesta u Rajhstagu, a već 1932.godine ovaj broj se povećao na 230 mesta čime su postali ubedljivo najbrojnija partija u parlamentu. Hitlerovo insistiranje da bude izabran na mesto kancelara dovelo je do toga da ga je krajem januara 1933. godine predsednik Nemačke Paul fon Hindenburg proglasio za kancelara, na koji način su nacisti i zvanično preuzeli vlast u državi.

Jevreji u nacističkoj propagandi

Po okončanju Prvog svetskog rata u Nemačkoj je živelo oko 600.000 Jevreja, koji su uživali jednaka prava kao i svi ostali građani. Jevrejska zajednica bila je uspešno integrisana u nemačko društvo, a kao liberalna, obrazovana i finansijski moćna odlikovala se izrazitim nemačkim patriotizmom, čak nacionalističkog formata (Volić Helbuš, 2018).

Najveći broj nemačkih Jevreja živeo je u velikim gradovima, a samo 15 odsto u manjim gradovima i na selu. Nemačka 1933. godine broji 65 miliona stanovnika, što znači da je samo 0,77% bilo Jevreja (Volić Helbuš, 2018). Iako relativno malobrojna jevrejska zajednica bila je nadprosečno zastupljena u redovima pripadnika visoke klase, pre svega u urbanim sredinama, pa su tako u Pruskoj skoro trećina svih advokata i više od 15 posto lekara bili jevrejskog porekla, a dobar ekonomski status omogućavao je Jevrejima i solidan politički uticaj.

Međutim, protivnici Vajmarske republike, koji su najčešće regrutovani iz redova stare vojske, i dalje ogorčeni zbog vojnog poraza iskazivali su mržnju prema postojećim demokratskim načelima, pri čemu su propovedali besomučan antisemitizam optužujući Jevreje za poraz u Prvom svetskom ratu i ratno profiterstvo. Pristalice političke desnice sugestivno su ukazivale na ulogu Jevreja u svim neuspesima nemačke politike (Vistrič, 2004, p. 35).

Duboka ekonomska kriza krajem 20-ih i početkom 30-ih godina prošlog veka i dolazak nacista na vlast, koji su ubrzo počeli da sprovode antijevrejske mere dovela je do toga da je gotovo 10% Jevreja zbog teških uslova i života i egzistencijalnih problema napustilo Nemačku.

Dolaskom nacionalsocijalista na vlast januara 1933. godine dijametralno je promenjen status jevrejskih građana u Nemačkoj, iako Hitler nije osvojio glasaove na izborima svojom antisemitskom politikom već insistiranjem na revidiranju "sramnog" Versajskog ugovora (Volić Helbuš, 2018).

Potpuno preuzimanje izvršne vlasti od strane nacista ujedno je označilo i kraj perioda emancipovanja Jevreja u nemačkom društvu, jer je već početkom aprila 1933. godine pokrenut bojkot jevrejskih prodavnica i preduzeća. Na izlozima prodavnica su iscrtavane "Davidove zvezde" i ispisivane su antijevrejske parole. Kako bi se tačno utvrdilo ko je pripadnik arijevske rase donet je dekret kojim su utvrđeni odgovarajući kriterijumi, koji su određivali da su nearijevci svi oni koji su imali jednu babu ili jednog dedu Jevrejina. Istovremeno se otpočelo sa progonom Jevreja i njihovim izopštavanjem iz svih sfera javnog i društvenog života. Posebnim zakonima i dekretima smanjivan je broj jevrejskih studenata, a

zbog svog porekla otpušteno je više od 10000 zdravstvenih i socijalnih radnika, 4000 pravnika, 2000 umetnika i isto toliko lekara, 1200 novinara i urednika i po 800 univerzitetskih profesora i nastavnog osoblja u osnovnim i srednjim školama (Leko, 2016, p. 98).

Maja 1933. godine, na jednom od berlinskih trgova u neposrednoj blizini Univerziteta organizovano je javno spaljivanje knjiga, pretežno jevrejskih autora, kojom prilikom je nacistički ministar propagande Jozef Gebels poručio okupljenima da je došao kraj preteranom jevrejskom intelektualizmu.

Septembra 1935. godine na vanrednom zasjedanju Nationalsocijalističke partije u Nirnbergu, objavljen je tzv. "rasni ustav", koji se sastojao od Zakona o pravu na državljanstvo i Zakona o zaštiti nemačke rase i časti.

Prvi od ova dva zakona odredio je da samo Nemačkinje čiste arijevske rase može da bude „državljanin” Nemačke države, dok su ostali samo „podanici”. Drugi zakon je zabranio mešovite brakove između Nemaca i Jevreja, poništio već zaključene brakove i postavio mnoga ograničenja koja su pogađala Jevreje u njihovim građanskim i ljudskim pravima (Dubnov, 1982, p.110). Sredinom novembra iste godine donet je dodatni dekret kojim je preciziran Zakon o pravu na državljanstvo na taj način da je određeno da Jevreji ne mogu biti državljani Nemačke.

U narednim godinama doneto je još nekoliko dodatnih dekreta koji su u potpunosti stavili Jevreje van zakona i koji su imali za cilj ekonomsko iscrpljivanje jevrejskog stanovništva, kako bi bili naterani da se isele iz Nemačke. U Kristalnoj noći između 9. i 10. novembra 1938. godine uništeno je preko 7000 jevrejskih trgovina, spaljeno je 1400 sinagoga, 400 Jevreja je ubijeno, a 30.000 je odvedeno u koncentracione logore Dahau, Zaksenhauzen i Buhenvald (Volić Helbuš, 2018). Nakon kristalne noći politika nacista je postala mnogo radikalnija nego ranije.

Kreatori propagande protiv Jevreja

Kada se govori o najvećim nacističkim liderima i kreatorima propagande, svakako najbitnije mesto zauzima Adolf Hitler¹. 1914. godine odlazi u Prvi svetski rat u kom biva ranjen. Nakon završetka rata vratio se u Minhen gde se već 1919. godine politički angažovao priključivši se Nemačkoj radničkoj partiji. Zbog partijskog angažovanja konačno se iz vojske povukao 1920. godine, a već

1 Koristeći instrumente propagande, nacistički pokret nastojao je od Hitlera, ali i od celokupnog nacizma, načiniti svojevrsan „brend“ (O’Shaughnessy, 2009, p. 55-76)

iste godine postao je šef propagande preimenovanih nacionalsocijalista ili Nacističke partije, a 1921. godine i vođa partije (Enciklopedija Britanika, 2010, p.86).

Nakon Pivničkog puča 1923. godine, Hitler je optužen za izdaju i uhapšen. Najveći deo vremena provedenog u zatvoru posvetio je pisanju svog autobiografskog dela *Moja borba*. U ovom delu on je iskazao svoje političke stavove, posvetio se nacističkoj ideologiji, isticao je rasne razlike, uzdizao nemački narod iznad ostalih i otvoreno iskazivao mržnju prema nearijevskim narodima, najviše Jevrejima. Duboko je verovao da jedinstvo naroda može da se uspostavi samo preko savršenog autoriteta – firera. Najvećim neprijateljima nacizma smatrao je komunizam i marksizam, te Jevreje za koje je tvrdio da su "utelovljenje zla". Smatrao ih je "razaračima kulture", "parazitima" i "pretnjom" (Biografija, Adolf Hitler).

Po njegovom mišljenju dobro organizovana propaganda je bila neophodan uslov za uspostavljanje jakog režima. Veliki akcenat stavljao je na čistoću rase, ukazujući da su mešanje krvi i time prouzrokovani pad rasnog nivoa jedini uzrok odumiranja svih kultura (Hitler, p. 199). Jevreje je video kao najveću suprotnost Arijevcima.

Smatrao ih je krivcima za loš ekonomski status u Nemačkoj i smatrao je da gde god da se čuje nešto loše o Nemcima, da ta glasina mora poticati od Jevreja. Verovao je da će Nemačka uznapredovati tek onda kada se skroz oslobodi od njihovog uticaja. Hitlerovo delo je dostiglo velike tiraže u Nemačkoj i već do 1933. godine bilo je prodato preko 240 000 primeraka, a pomenuta knjiga je ubrzo postala takozvana biblija za naciste i ujedno predstavlja vrhunac Hitlerove propagande. Zakoni koji su primenjivani na Jevreje od dolaska nacista na vlast vuku svoje korene najvećim delom iz Hitlerove autobiografije.

Svoju veliku uspešnost nacistička propaganda duguje Jozefu Gebelsu². On se 1924. godine pridružio nacističkoj partiji, a oktobra 1924. postaje urednik partijskih novina *Felikše frajhat* (Narodna sloboda) (Cvetković, 2018, p. 27).

Vrhunac karijere dostigao je 1933. godine kada ga je Adolf Hitler postavio za ministra novoosnovanog Ministarstva za narodno prosvetljenje i propagandu, sa kog mesta je kontrolisao sve medije masovne komunikacije: štampu, radio, govore i film. Gebels je razumeo propagandu, način na koji funkcioniše i znao je kako svoje ideje i planove da plasira masama i po njemu tajna propagande glasi: Onog, koji treba da bude obuhvaćen propagandom, treba u celini prožeti propa-

2 Nesumnjiva je centralna uloga Jozefa Gebelsa u kreiranju i realizaciji nacističke propagande, naročito u usmeravanju njene funkcije (Taylor, 2015, p. 29-44)

gandnom idejom a da on uopšte i ne primeti da biva prožiman...(Cvetković, 2018 a, p. 69)

Jozef Gebels je kao veliki antisemita značajan deo svojih propagandnih aktivnosti usmerio na Jevreje. Smatrao je da Jevreji predstavljaju pretnju Nemačkoj i da moraju biti obeleženi, insistirajući na žutoj Davidovoj zvezdi na rukama Jevreja. Gebels je držao Jevreje odgovornim za rat i često je isticao da su sami krivi za sve što im se dešava. U partijskim novinama *Das Rajh* redovno je pisao antisemitske članke. Gebelsova propaganda se dosta oslanjala na film, pa je na njegovu inicijativu snimljeno više izrazito antisemitskih filmova. Gebels je vršio cenzuru svih medija, a za novine, na čijim naslovnim stranama su bile antisemitske slike i sadržaji, obezbeđivao je veliki tiraž, tako da nije bilo Nemca koji nije bio izložen njegovoj propagandi.

Julijus Štrajher je čovek čiju su antisemitsku propagandu čak i nacisti smatrali prejakom, do te mere da su ga više videli kao smetnju nego kao pomoć. Njegova porodica je bila izrazito antisemitska, te je on od svojih najranijih dana naučen da mrzi Jevreje.

Ipak, Julijus će posebno ostati upamćen po svom antisemitskom tabloidu *Jurišnik*, koji nije bio zvaničan stranački list. Novine su prikazivale Jevreje kao Isusove ubice i obilovale su "smešnim" karikaturama Jevreja, otvoreno pozivajući na ubistva i proterivanje Jevreja. Novinski članci su obilovali izmišljenim pričama čiji je jedini zadatak bio da Jevreje prikažu kao primitivna bića opasna po nemački narod. Zbog svog tabloidnog karaktera *Jurišnik* je uglavnom privlačio niže slojeve društva. Ovaj list se rasturao po školama, postavljao se u specijalne kutije po ulicama Berlina i drugih nemačkih gradova, delio se po kafanama i na ulazima u parkove, pozorišta, bioskope...(Dubnov, 1982, p. 111)

Julius Štrajher otišao je korak dalje u svojoj propagandi i mržnji prema Jevrejima kada je 1938. godine izdao dečiju knjigu pod nazivom *Otrovna pečurka*, sa ciljem da se deca od malena nauče da mrze Jevreje.

Oblik i motivi propagande protiv Jevreja

Svaka propagandna poruka nacionalsocijalista bila je zasnovana na mitu o arijevske rasi i u istima su idealizovane karakteristike arijevske rase, nasuprot kojih su isticane negativne strane jevrejstva, u kojima su Jevreji prikazivani kao „ljudi bez zemlje“, degenerici, zaverenici protiv nemačke kulture, ali i kao uzrok svih nemačkih problema. U konačnici, jedan od osnovnih mehanizama i ciljeva antisemitske propagande bila je dehumanizacija Jevreja, budući da kada se „ne-

prijatelj dehumanizuje, dozvoljeno mu je raditi i ono što ne bi inače bilo dozvoljeno raditi čoveku... njegove vrednosti i kultura koju zastupa tada se tumače kao manje vredne, nejednake našoj“ (Станар, 2019, p. 235).

Nacisti su za plasiranje svojih stavova koristili sva dostupna propagandna sredstva (Kallis, 2005, p. 16-40), ali je na samom početku političkog delovanja centralno mesto njihove propagandne prakse, kao mlade, malo poznate i finansijski slabe stranke zauzimalo organizovanje javnih skupova, koji su im služili za promociju i privlačenje budućeg članstva i simpatizera.

I sam Hitler koji je imao veliki dar da govorom privuče slušaoce, vrlo studiozno je pripremao svoje javne nastupe, izvodeći probe pred ogledalom, što su snimali i fotografi, kako bi se proverila mimika i intenzivirao kompletan utisak na masu kojoj se obraćao. Njegova sposobnost da svoj glas koristi tako da silovito uzburka strasti i gotovo divlji izlivi mržnje, nikako nisu proticali nekontrolisano, već su bili sračunati (Nojmajer, 2004, p.148). U svojim govorima Hitler i drugi nacistički zvaničnici su u isključivo pozitivnom kontekstu koristili prideve "istorijski", "večiti", "veliki" i "nemački", uz koji su dodavane i reči "pobeda", "domovina", "narod" i "veličina". Sa druge strane uz pridev "jevrejski" korišćene su reči "haos", "licemerstvo", "infekcija" i "kuga" (Atlagić, 2011, p. 139).

Nacionalsocijalisti su smatrali da je obaveza države da štampu učini takvom da ona služi državi i naciji, i u tom cilju je formiranje Ministarstva za propagandu i narodno prosvetljenje marta 1933. godine predstavljalo novi korak u procesu "disciplinovanja" štampe u skladu sa smernicama zacrtanim u partijskom programu NSDAP. Početkom oktobra iste godine nacisti su doneli Zakon o institucionalnoj "koordinaciji" nemačke štampe, poznat kao Urednički zakon, kojim je na urednike prebačena odgovornost za ukupni sadržaj i stav tekstualnog dela novina, a istim zakonom je propisano da funkciju urednika ne može obavljati lice bez nemačkog državljanstva, niti neko ko je Jevrejin, kao ni osoba koja se nalazi u braku sa licem jevrejskog porekla.

Kao glavni simbol nacističkog izdavaštva izdvaja se partijski list NSDAP *Völkischer Beobachter* (Narodni posmatrač), koji je širio antijevrejsku propagandu, što se vidi i iz njihovih naslova poput Očistimo Jevreje jednom zauvek. Kao dodatak pomenutom časopisu služio je dnevni list *Illustrierter Beobachter* (Ilustrovani posmatrač), pokrenut 1926. godine sa zadatkom da na jednostavan način, obiljem fotografija publici prezentuje nacističku sliku sveta, a na naslovnoj strani prvog broja nalazio se snimak članova nacističke partije koji marširaju ispred sinagoge. Na unutrašnjim stranama magazina prikazan je lik nemačkog pisca jevrejskog porekla Jakoba Rozenštajna, koji je bio izobličen u toj meri da je

ličio na gorilu, a njegovo književno delo bilo je opisano kao “sramota za nemačku kulturu”.

Po svojim agresivnim napadima na sve što je imalo veze sa Jevrejima i po svom otvorenom antisemitizmu naročito se isticao časopis *Der Stürmer* (Jurišnik), koji je uređivao i izdavao nacistički političar Julijus Štrajher. Pomenuti list, na čijoj naslovnoj stranici je pisalo “Jevreji su naša nesreća!”, u potpunosti je bio sačinjen od “tabloidnih” sadržaja, kao što su skandali i bizarne optužbe vezane uz Jevreje.

Kontrola sadržaja emitovanih posredstvom radija nije predstavljala komplikovan posao za nacističku vlast pošto je, za razliku od štampe, državni monopol nad ovim medijem postojao i u Vajmarskoj Republici. Nadzor u procesu usklađivanja uloge radija sa nacističkim „pogledom na svet“ bio je poveren šefu odeljenja za radio u Ministrastvu propagande. Uvidevši značaj pomenutog medija nacistički zvaničnici su nastojali da što više domaćinstava poseduje radio aparate. Gebels je naročito bio zainteresovan za korišćenje radija kao sredstva propagande prema inostranstvu, što je od 1933. godine i realizovano, prvo prema susednim državama, a potom i širom sveta.

U vreme kada su nacisti došli na vlast u Vajmarskoj Republici Ufa, najveća filmska kompanija u zemlji, bila je u vlasništvu Alfreda Hugenberg, ministra u Hitlerovoj vladi, koji je u značajnoj meri finansijski potpomogao NSDAP. Stoga nacističko vođstvo nije odmah pristupilo centralizaciji i nacionalizaciji nemačke filmske industrije, ipak nacistička vlast započela je kontolu ove oblasti sredinom 1933. godine kada je formirana privremena Komora za film Rajha.

Ministar propagande Gebels smatrao je da propagandi ciljevi mogu biti ostvarivani posredstvom filmske industrije, ali ne na način da se filmovi koriste za direktnu političku propagandu, već da se u istima propagandna namera prikrije, za šta su, po njegovom mišljenju, bili pogodni filmovi o životu i delu slavni Nemaca, pogotovo vojskovođa ili državnika čije bi filmske karakteristike gledalac lako mogao da prepozna u ličnosti Hitlera. “ (Atlagić, 2011, p. 162). U vreme nacističkog režima u Nemačkoj snimljeni su brojni antisemitski filmovi. U tim filmovima gledaocima je, pored ostalog, kroz direktnu antijevrejsku propagandu prezentovan “stvarni” karakter Jevreja, koji su predstavljeni kao orijentalni varvari infiltrirani u civilizovana evropska društva, koja eksploatišu kao paraziti. Jedan od najpoznatijih filmova pomenute tematike bio je Večiti Jevrejin čiji tvorac Fric Hipler, inače rukovodilac filmskog odeljenja pri Ministarstvu propagande, koji je tvrdio da je cilj njegovog filma da publika sazna “koga treba mrzeti, a koga voleti”(Taylor,1988). Plakat kao propagandno sredstvo nacisti su koristili

od početka svog delovanja kako bi njime informisali publiku o određenom događaju ili za promociju svojih lidera. Nacistički propagandisti iskoristili su još jednu prednost plakata kao sredstva propagande – mogućnost da se „pokrije“ veliki broj tema – od kritike Versajskog mirovnog ugovora, napada na Jevreje do slavljenja nemačkih uspeha u ratu, a sve u skladu sa sadržajem mita o arijevske rasi (Atlagić, 2011, p. 170).

Svi oblici umetničkog delovanja takođe su bili iskorišćeni za sprovođenje nacističke propagande. Tako su, neposredno po dolasku na vlast, nacisti napali modernističke tendencije u umetnosti nastojeći da svrgnu navodni jevrejski „kulturni boljševizam“ koji je, po njima „širio zarazu u slikarstvu, muzici i književnosti Vajmarske Republike“ (Evans, 2004, p. 399).

Istovremeno je i muzičko stvaralaštvo potpalo pod kontrolu Ministarstva za propagandu i narodno prosvetljenje. Nakon donošenja Zakona o obnovi profesionalne civilne službe izvršeno je otpuštanje svih dirigenata i muzičara jevrejskog porekla, a iz istog razloga otpušteni su i pojedini poznati profesori sa visokoškolskih umetničkih ustanova. Pored toga, bilo je zabranjeno izvođenje dela jevrejskih kompozitora.

Nacisti su smatrali da su javni skupovi „glavno oružje nacionalsocijalističke propagande“ zbog čega se istima pristupalo veoma pažljivo i sa osmišljenim planom, kojim je naročito trebalo osigurati masovnost skupa i to „upotrebom svih sredstava koja stoje na raspolaganju“, a pre svega neposrednim ubeđivanjem i distribucijom flajera.

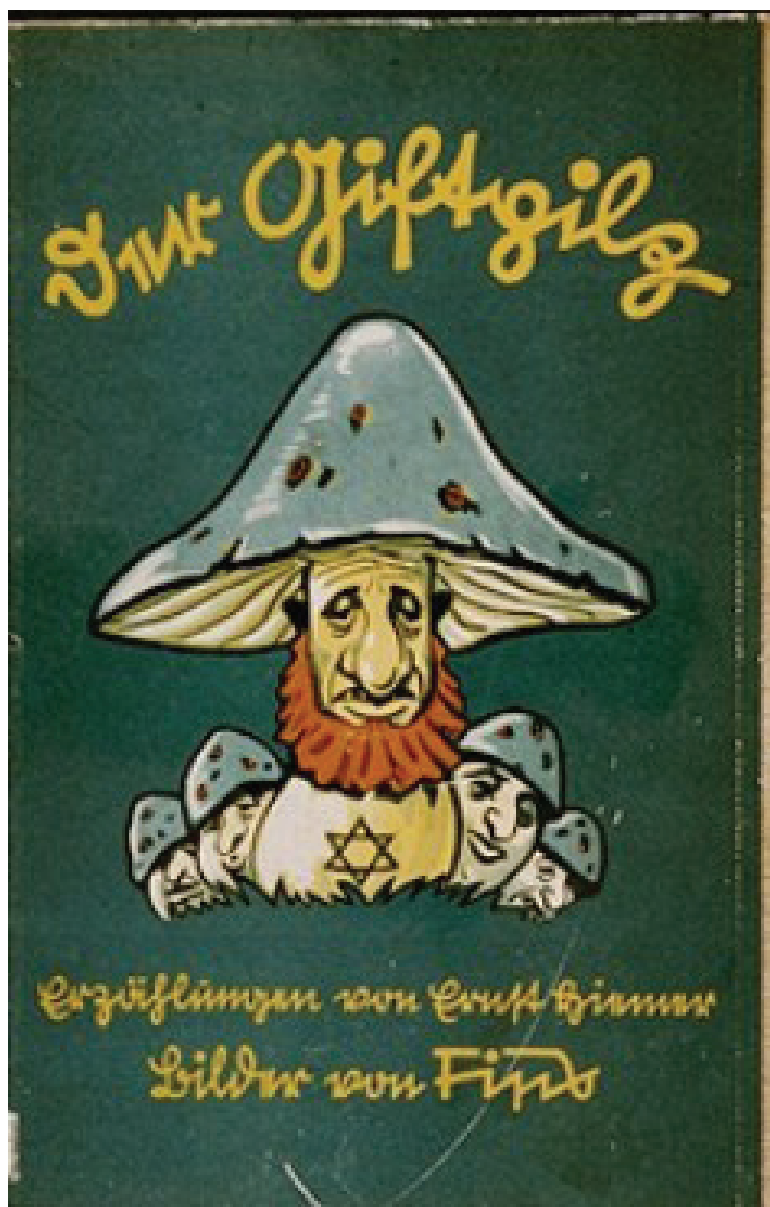
Primeri

Slika 1. - Naslovna strana Jurišnika iz 1934. godine, u naslovu piše: “ Otkriven jevrejski plan ubistva protiv nejevrejskog čovečanstva”

Slika 2. - Reklamni plakat za antisemitski film "Der ewige Jude" (Večiti Jevrejin) 1940. godina

Slika 3. - Korica dječije antisemitske knjige "Otrovna pečurka" iz 1938. godine

Slika 4. - Predstavljanje plitkosti crnačko-jevrejske muzike (uglavnom džeza, jevrejskih kompozitora i savremene avangardne muzike), u poređenju sa nemačkom muzikom 1938.godina

Slika 5. - "Iza protivničkih snaga: Jevrejin" 1942. godina

Ishod i posledice propagande prema Jevrejima do 1945. godine

Od 1933. godine kada su nacisti došli na vlast pa do početka Drugog svet-skog rata, na Jevreje je primenjen velik broj zakona koji su krajnje nepovoljno uticali na kvalitet njihovog života u Nemačkoj. Mnogi od njih (oko 300 000), emigrirali su u druge evropske zemlje. Nacistička propaganda je bila toliko delo-tvorna da su mnogi Nemci prihvatili nacističke stavove te su i delovali u skladu sa njima. Oni ljudi koji nisu podržavali takve radikalne postupke prema jednom narodu, trudili su se da im olakšaju položaj koliko je to bilo moguće, međutim nacisti su oštro kažnjavali sve one koji su se odvažili da deluju suprotno njihovim naređenjima, što je prouzrokovalo veliki strah ljudi za sopstveni život.

Iako je život preostalih (oko 215 000) Jevreja već bio uveliko otežan, situacija se drastično menja 1. septembra 1939. godine kada je otpočeo Drugi svet-ski rat. Zakoni postaju još rigorozniji, Jevrejima se drastično ograničava sloboda kretanja, nisu imali pristup čitavim delovima velikog broja gradova u Nemačkoj, uvodi im se policijski čas, a poručivanje kako hrane tako i drugih osnovnih stvari bilo je dozvoljeno samo u određenom periodu dana. Mnoge radnje su imale nat-pis "Zabranjen ulaz Jevrejima", što je često rezultiralo time da se po jevrejskim kućama nisu nalazile najosnovnije stvari potrebne za život. Nacisti su Jevrejima konfiskovali pokretnu i nepokretnu imovinu i zabranili su im korišćenje javnog prevoza.

Ono po čemu će Jevreji biti najprepoznatljiviji u Drugom svetskom ratu jeste obavezno nošenje žute trake sa Davidovom zvezdom oko ruke, što je kao obaveza uvedeno septembra 1941. godine.

1939. godine otpočele su prve deportacije Jevreja u geta ili koncentra-cione logore. Geta su se najviše nalazila na teritoriji Poljske i predstavljali su ograđene delove gradova u kojima su živeli Jevreji. Tokom 1943. godine od strane nacističkog režima Nemačka je proglašena očišćenom od Jevreja.

Najteža sudbina zadesila je Jevreje koji su završili u koncentracionim lo-gorima, odnosno u logorima smrti. Nacisti su prvobitno osnovali koncentracione logore, u koje su upućivani pripadnici nearijevskih naroda Jevreji, Romi, Sloveni, ali i homoseksualci, invalidi i politički protivnici nacističkog režima. U ovim logorima oni su bili izloženi teškim fizičkim poslovima. Loši uslovi, naporan rad i bolesti rezultirali su velikim brojem smrtnih ishoda. Ponašanje nacista prema zatvorenici-ba bilo je krajnje nehumano, a svaki sukob ili incident najčešće je rezultirao likvidacijom.

Za razliku od koncentracionih logora koji su osnovani još 1939. godine, logori smrti su nastali u kasnijoj fazi rešavanja jevrejskog pitanja. Njihova jedina svrha bila je masovno istrebljenje zatvorenika. U ove logore deportovani su Jevreji iz velikog broja evropskih država. Logoraši su ubijani na razne načine, ali najčešće korišćenjem gasnih komora u koje su zatvorenici ulazili, nakon čega bi u iste bio ubacivan gas "Ciklon B". Pored toga na zatvorenicima su vršeni medicinski eksperimenti, koji su se uglavnom završavali smrtnim ishodom. Zatvorenici su prethodno oduzimate sve vrednije stvari koje su posedovali, a nakon smrti bi im čak vadili zlatne zube. Najpoznatiji logori smrti bili su Aušvic, Treblinka, Sobibor, Belzec itd. Procenjuje se da je u toku Drugog svetskog rata stradalo oko šest miliona Jevreja, najviše sa teritorije Nemačke i Poljske.

Zaključak

Istorija jevrejskog naroda uvek je bila burna, a mržnje prema njima uvek je bila manje ili više prisustna, pri čemu je svoj maksimum dostigla za vreme nacističke Nemačke. Mržnja i proganjanje Jevreja bile su posledice nacističke ideologije koja je svoje "uspehe" postigla zahvaljujući odlično osmišljenoj i organizovanoj propagandi.

Adolf Hitler i njegov najuži krug ljudi, koji su od ranije bili pod znatnim uticajem istaknutih antisemita iz ranijeg perioda, dobro su osmislili svaki korak u svom planu da očiste Nemačku od Jevreja i tako sačuvaju čistu arijevsku krv. Prožeti mržnjom, nisu se ustručavali da koriste sve metode kako bi došli do svog cilja. Jevreje su predstavljali kao zmije, pacove, đavole, kao manipulatore, ljude koji uništavaju kulturu, kao one koji saraduju sa nemačkim neprijateljima a sve u cilju da unište i otežaju život nemačkom narodu.

Antisemitizam kao pojava je aktuelna i dan danas, s tim što više ne predstavlja platformu političkog i sveukupnog društvenog delovanja ni u jednoj državi, a pogotovo ne u meri koja bi se mogla meriti sa Nemačkom iz nacističkog perioda. Danas se pojedinci koji su još uvek zadojeni Hitlerovom ideologijom lakše povezuju putem novog masovnog medija – interneta i na taj način vrše propagandni pritisak šireći antisemitske ideje i mržnju. Pored toga česta je pojava iscrtavanja svastika na sinagogama i jevrejskim grobljima, odnosno uništavanja nadgrobnih spomenika, a povremeno se beleže i primeri fizičkog i verbalnog zlostavljanja pripadnika jevrejskih zajednica širom sveta. Međutim, ovo nasilje, koje se danas viđa, ne potiče od organa vlasti već od pojedinaca i pretežno ilegalnih organizacija. Predrasude koje su se ranije vezivale za Jevreje još uvek se mogu čuti (velik nos, pohlepa za novcem), ali su se pojavili i noviji slogani poput onog

da "Jevreji drže ceo svet". Danas je antisemitizam opet u porastu, a Jevreji i mnogi drugi koji podržavaju Jevreje, udruženi pokušavaju da ga suzbiju kako bi se u budućnosti sprečili događaji koji bi nalikovali holokaustu. Ponovni rast antisemitizma može se dovesti u vezu sa nedovoljnim obrazovanjem mladih generacija o prošlim događajima, kao i sa sve manjim brojem preživelih svedoka koji bi mogli da podele svoje iskustvo sa mladima.

LITERATURA

1. Atlagić S. (2011) *Nacistička propaganda*. Beograd: Čigoja štampa.
2. Biografija, "Adolf Hitler", preuzeto 7. septembra 2021. od <https://www.biografija.org/politika/adolf-hitler/>
3. Britannica, "Rise to power", preuzeto 1. septembra 2021. od <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Hitler/Rise-to-power>
4. Cvetković Z. (2018). *Gebels gospodar istine i laži*. Beograd: Agnosta.
5. Dubnov S. (1982). *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
6. Enciklopedija Britanika knjiga 10. (2005). Beograd: Politika.
7. Evans R. (2004). *The Coming of the Third Reich*. London: Penguin Books Ltd.
8. Haver, "Antisemitizam", preuzeto 1. avgusta 2021. od <https://haver.rs/antisemitizam/>
9. History, "Beer Hall Putsch", preuzeto 1. septembra 2021. od <https://www.history.com/topics/germany/beer-hall-putsch>
10. Hitler A. "Moja Borba" preuzeto 7. septembra 2021. od <http://der-fuehrer.org/Mein%20Kampf-Serbisch.pdf>
11. Kallis A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
12. Lazare B. (1995). *Antisemitism: Its History and Causes*. Lincoln: University of Nebraska Press.
13. Leko S. (2016). *Antisemitizam u Trećem Reichu*. Osijek: Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Filozofski fakultet.
14. Nellson R. (1989). *Sources for Archhivol Research on Film and Television Propaganda in the United States*. USA: Film History, Vol. 3.
15. Nojmajer A. (2004). *Adolf Hitler: ludačke ideje, bolesti, perverzije*. Beograd: Pharos.
16. O'Shaughnessy N. (2009). "Selling Hitler: propaganda and the Nazi brand", *Journal of Public Affairs*, Vol. 9, p. 55-76.

17. Taylor R. (1988). *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany*. London: New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
18. Taylor R. (2015). "Goebbels and the function of propaganda", u David Welch (ed) *Nazi Propaganda*, 29-44. London: Routledge.
19. Vistrič R. (2004). *Hitler i holokaust*. Beograd: Alexandria Press, KNJ.4.
20. Volić Helbuš J. (2018). "Kristalna noć: Sudbonosni dan nemačke istorije" *Novi magazin* preuzeto 2. septembra. 2021. od <https://novimagazin.rs/svet/187060-kristalna-noc-sudbonosni-dan-nemacke-istorije>
21. Станар Д. (2019). *Праведан рат: између апологије и обуздавања рата*. Београд: Добротољубље.

JEWS IN NAZI PROPAGANDA FROM 1933 TO 1945

Resume

The topic of this research is the propaganda activities of the Nazi regime in Germany, with an emphasis on its propaganda directed towards members of the Jewish population. The research procedure of this paper aims to explain the concept of propaganda and how it acts on a specific historical example. Namely, this paper seeks to prove the power of propaganda activities inspired and directly undertaken by Nazi ideologues in the interwar period and during the Second World War, which had a decisive influence in creating hatred against Jews and which resulted in the almost complete extermination of the said population on the territory of Germany and in the parts of the countries occupied by the Nazis during the war conquests. The primary hypothesis that this paper seeks to prove is based on the premise that propaganda directed by reactionary ideologies can become one of the most dangerous types of political weapons. Because of the example given in the paper, the research method is partially adapted to explaining the presented phenomena using a comparative-historical and genetic method.

Keywords: Nazis, Jews, propaganda, Second World War, Germany, Adolf Hitler

Ksenija N. Mirković³

“DŽIHAD”⁴

Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost
Univerzitet „Union Nikola Tesla“, Beograd

3 ksenija95mirkovic@gmail.com

4 Rad predstavlja prerađen deo diplomskog rada koji je odbranjen 2021. godine na Fakultetu za međunarodnu politiku i bezbednost, na univerzitetu „Union-Nikola Tesla“. Mentor diplomskog rada bila je prof. dr Violeta Rašković Talović

Rezime

Radikalni islamski ekstremizam predstavlja pojavu koja je aktuelna poslednjih nekoliko decenija. Pod izgovorom vođenja svetog rata (džihada), formirane su mnogobrojne terorističke organizacije, koje su izazvale brojne međunarodne incidente i terorističke napade, nakon kojih je globalna bezbednosna slika u potpunosti promenila svoj oblik. Predmet ovog istraživanja jeste analiza pojma svetog rata (džihada) kod muslimana, ali i kod nemuslimanskog dela sveta. Rad se bavi pojašnjenjem paradoksa, na koji način radikalni džihadisti ugrožavaju globalnu bezbednost u ime Alaha, a time se upravo dodatno udaljuju od islamskog tradicionalnog poimanja vere. Osnovni problem sa kojim se istraživanje susreće jeste potpuno pogrešna, odnosno delimično tačna percepcija džihada. Nedovoljno poznavanje islamskih svetih spisa, islamskih dogmi, zatim potpadanje pod uticaj subjektivno kreiranog javnog mnjenja, mogu biti uzroci pogrešne percepcije džihada. Postoje predrasude da je islamski svet monolitan, jedinstven u praktikovanju vere, ali i poimanju džihada. Džihad je kao pojam izložen zloupotrebi od strane ekstremista, koji ga koriste kao izgovor za terorističke akcije i kriminalne aktivnosti.

Ključne reči: sveti rat, džihad, ekstremizam, islam, terorizam

Uvod

Džihad je kao fenomen zastupljen u različitim analizama na globalnom nivou. Početna pretpostavka od koje se polazilo prilikom tumačenja ovog pojma, jeste da ta niti jedna monoteistička religija u svojoj osnovi ne propagira nasilje. Međutim, određeni religijski lideri imali su značajnu ulogu u ekstremizaciji i radikalizovanju prvenstveno mladih ljudi, čiju su versku posvećenost iskoristili u militarizovanju religije i zloupotrebili u terorističke svrhe...

Kako bismo suštinski razumeli pojavu džihada, potrebno je da se na početku upoznamo sa osnovnim odrednicama islamske religije. Islam je imenica koja na arapskom jeziku znači „predavanje“, „potpuno prepuštanje i pokornost

sebe Bogu (Tanasković, 2018, 75) " Jedna je od najmlađih, ali i najvećih religija u svetu (na drugom mestu posle hrišćanstva) i neprekidno raste zahvaljujući demografskoj ekspanziji i jačanju islamskih političkih snaga na globalnom nivou. Ova monoteistička religija nastala je u 7. veku na prostoru današnje Saudijske Arabije. Pretpostavlja se da u svetu danas živi više od 2 milijarde sledbenika islamske veroispovesti, a ova cifra je u konstantnom porastu. Sam začetak Islama vezan je za Božjeg poslanika, islamskog proroka, verovesnika Muhameda, koji je doživeo svoje prvo religiozno iskustvo na planini Hiri, u blizini Meke 610. godine. Muhamedu se obratio anđeo (melek) Džibril i saopštio mu da je on izabrani Alahov poslanik. Prorok je najpre širio veru među pripadnicima svoje porodice, a potom je započeo misionarsku misiju na delovima nemuslimanskih teritorija Arabijskog poluostrva. Odlazi u Medinu (hidžra, početak muslimanskog kalendara), sa namerom da izdejskuje što veću podršku od tada zavađenih Jevreja i hrišćana, kako bi uzdigao svoju političku moć i širio vest o Alahovom amanetu. Ulazi u sukob sa Mekancima, šalje naoružane muškarce na trgovačke karavane, te 624. godine odnosi pobeđu kod Bedra (Tanasković, 2018, 38). Nakon trijumfa je posetio sveučilište Kabu, stavio ruku na crni kamen i rekao: "Alahu Akbar (Bog je veliki)". Temelj islamske etike je sveta knjiga Kuran, knjiga majka, u kojoj muslimani pronalaze osnovu društvenog uređenja. Kuran je zbirka Alahovih otkrovenja proroku Muhamedu u kojima su izmeđuostalog propisane dužnosti muslimanske zajednice i uporišta islamske duhovnosti. Praktične dužnosti muslimana su šehada (svedočenje vere), molitva koju obavljaju pet puta dnevno u zavisnosti od položaja sunca, hodočašće, post i zekat (davanje milostinje Džihad, sveti rat, koji uključuje i oružanu borbu, Kuranom je propisana dužnost u služenju na Alahovom putu, a u islamskoj populaciji većinski se ne smatra „šestim stubom vere“, iako ga danas mnogi teoretičari društvenih nauka vide kao suštinsku odrednicu islamske religije (Tanasković, 2018, 38). Muslimani se zapravo istinski zalažu za mir, koji podrazumeva da na čitavoj planeti mora vladati islamski pravni poredak, pa je shodno tome džihad vrhunac realizacije državno-religijske ideologije. Muhamed predstavlja prvog državnika islamskog sveta i predstavnika religiozno-političkog pokreta. Zanimljivo je da je Muhamed bio i vojskovođa, što je tema čestih polemika u kritičkom razmatranju islama.

Formalno određenje džihada

Džihad predstavlja termin koji je naročito u posljednje dve decenije vrlo istrošen i tumačen na pogrešne načine. Često se džihad posmatra isključivo kao sveti rat međutim, neophodno je da se istakne da džihad zapravo predstavlja nešto mnogo šire od samog rata. Profesor Jevtić u knjizi „Džihad-Savremeni džihad kao rat“ navodi jasnu definiciju džihada: „Sistem svih akcija i postupaka na individualnom i kolektivnom planu, koji muslimani čine u cilju jačanja islamske religije i širenja zajednice vernika (Jevtić, 1989, 10)”. Doslovno značenje džihada je borba ili napor u kontekstu potpunog prepuštanja Alahu, a to je mnogo više od svetog rata. Prorok Muhamed je često govorio da je najveći džihad onaj koji se tiče duše, a da je ofanzivna borba ustvari mali džihad („Borac na Alahovom putu je onaj koji se bori sa sopstvenom dušom“) (Tanasković, 2018, 170-176). Ono što se pominje kao sveti rat je samo jedan segment, koji ne znači da se mora primenjivati, osim u slučaju da je islamska vera ugrožena. Ipak, ovaj segment se tumači na različite načine i zloupotrebljava i to je zapravo izvor problema. U mirnodopskim uslovima, svaki musliman bi trebalo da vodi unutrašnji džihad u kontekstu nalaska unutrašnjeg mira i džihad kojim se teži boljim uslovima života u zajednici. Džihad se u islamu smatra najvišim stepenom pobožnosti, a džihadisti se upoređuju sa svetim vitezovima, monasima, podvižnicima u hrišćanstvu, koje na putu stradanja čeka obećani raj.

U kontekstu Kurana, sekularni rat ne postoji. Reč džihad se često pojavljuje u Kuranu sa i bez vojnih konotacija, često u idiomatskom izrazu „težiti Božijem putu (al-jihad fi sabil Allah)“. U Kuranu, džihad se devetnaest puta pominje u kontekstu borbe na Alahovom putu, od kojih se samo jedno pominjanje odnosi na zabranu upotrebe nasilja, a nekolicina govori o drakonskom postupanju prema nevernicima. Takođe, u Kuranu postoje četiri sukcesivna stava o džihadu, koji su u protivurečnosti i isključuju jedan drugi i to po principu prihvatanja onih koji su mlađi po postupku. Na primer: trpeljivost prema napadima i uvredama od strane nevernika i pozivanje na islam upornim ubeđivanjem do ratobornog stava koji se ogleda u napadanju nevernika uvek i na svakom mestu...Svi miroljubivi kuranski ajeti nastali su u prvom islamskom periodu, a ratoborni u drugom periodu...

Džihad je danas od strane nemuslimanskog sveta neshvaćen, jer se po navici muslimani smatraju nacijom, islam konvencionalnom religijom, a ne revolucionarnom ideologijom koja teži da ostvari svoj politički poredak na nivou čitave planete (Tanasković, 2018, 178). Upravo se ova revolucionarna ideja ogleda u postojanju dave (obaveze), krajnjeg cilja da se na čitavoj zemljinoj kugli ukinu

barijere u vidu granica i da se svet pretvori u jedinstvenu muslimansku zajednicu (Jevtić, 1989, 5). Sveti ratnici su u prošlosti upadali u zemlje nevernika kako bi ih pozvali u Islam. Ukoliko nevernici nisu hteli da se preobrate, postojala je mogućnost političke predaje i plaćanja boravišne takse (džizije). Važno je istaći da se hronologija svetog rata od strane muslimana može sagledati iz perioda ranog islama i u periodu savremene upotrebe džihada. Rano doba islama, obeležila je zlatna era osvajačkih pohoda za vreme Rašidunskog kalifata. Rašidunska vojska je na vrhuncu svoje moći brojala više od 100000 vojnika, prostirala se od granica Indije i Kine do Pirineja i Atlantika. Kalifat je nastao uspeđ Muhamedove smrtu 632 godine, pošto ga je nasledio rođak Abu Bakr i član klana Banu Taim, koji je započeo osvajanja Arapskog poluostrva.

Kroz prizmu savremene upotrebe džihada, neophodno je osvrnuti se na slučajeve terorističkih organizacija Al-Kaide sa jedne strane i ISIS (Islamske države Iraka i Levanta), koja i dalje predstavlja ozbiljnu bezbednosnu pretnju. Al-Kaida (ćelija), predstavlja terorističku organizaciju, koja za cilj prevashodno ima borbu protiv američkog imperijalizma. Borba se zasniva na fundamentalnim islamskim principima, u Alahovo ime, pod izgovorom odbrane vere i islamskog poretka. Početak delovanja ove ekstremističke organizacije veže se za sovjetsku invaziju na Avganistan. Džihad u Avganistanu predstavlja prekretnicu u modernoj svetskoj istoriji džihada, a šejk Abdulah Jusuf Azam smatra se ocem savremenih islamskih revolucionara, na čijim je stanovištima i učenju formirana preteča Al-Kaide. Sovjeti su započeli invaziju na Avganistan u decembru 1979. godine, a veliki broj islamskog sveta tada se pridružio islamskom otporu u vidu nekoliko mudžahedinskih organizacija sa štabom u Pešavaru, u Pakistanu. Jusuf Azamova harizma, organizacione i militantno-učiteljske sposobnosti, privlačile su veliki broj mladih muslimana koji su stupali borbenim obukama. Među njima, bio je i Osama Bin Laden, student iz bogate porodice skorojevića, koji je napustio posao kako bi se posvetio finansiranju i organizovanju avganistanskih snaga (Kolman, 2006, 10-20). Nakon završetka invazije, organizacija se razila ali su njene veze ostale aktivne, a kasnije je u žižu interesovanja došla nakon napada na Njujork i Vašington 2001. Al Kaida je svoje motive za napad formulisala kroz fatvu, optužujući Ameriku izmeđuostalog da iskorišćava i obezvređuje resurse arapskih zemalja, vodi politiku vođa u tim zemljama, održava vojne baze na Arabijskom poluostrvu u nameri da napravi podele i destabilizaciju...

Sveti rat u kontekstu ugrožavanja međunarodnog mira

Na osnovu brojnih historiografskih podataka, ali i u vezi sa trenutnim stanjem, neophodno je istaći činjenicu da su sve najveće monoteističke religije imale mračne segmente u prošlosti. Prema tome, prof. Simeunović u svojoj knjizi "Terorizam" navodi i primere inkvizicije, odnosno agresivnost pojedinih Jevreja u ime vere. Kada govori o islamu i nasilju, prof. Simeunović na prvom mestu ističe da se islamu pripisuje ekskluzivni status jedine religije koja stimuliše i podržava političko nasilje. Takođe, i u javnom životu se često može susresti sa problemom u formi izrazite tendencije vezivanja nasilja, odnosno političkog nasilja, a time i terorizma, isključivo za islam, kao za jedino violentno utemeljenu religiju (Simeunović, 2009, 196). Veliku ulogu u pogrešnom tumačenju odredbi Kurana i u motivaciji ciljnih grupa ka pogrešnom poimanju pojma džihad imaju i religijski lideri. Posebno je važna činjenica to što u islamu duhovna i svetovna vlast nije jasno definisana, pa sveštena lica imaju mnogo veći autoritet, a samim tim i uticaj. Kao vrsni poznavaoци vere i šerijatskog prava, verski lideri mogu iskoristiti ta znanja u pogrešnom smeru, time zloupotrebljavajući veru.

Jedan od najkarakterističnijih međudržavnih oružanih sukoba sa dimenzijom džihada u 20. veku, bio je zasigurno rat Irana i Iraka. Uzroci sukoba su veoma složeni i zadiru u istoriju odnosa predislamske Persije i Arapa i konstantnih teritorijalnih i istorijskih nesuglasica. Iako Iračka strana tvrdi drugačije, po svim merilima međunarodnog ratnog prava, datum početka sukoba jeste 22.09.1980. kada je došlo do organizovanog i snažnog napada iračkih trupa na Iran. Zanimljivo je da tada nije došlo do oštре osude konflikta od strane međunarodne zajednice i velikih sila. Smatra se da je rat bio u interesima supersila s obzirom na trijumf islamske revolucije u Iranu 1979. godine. Iranski duhovni vođa Homeini je utemeljio ideju da islamska revolucija mora da se izvozi u čitav svet, dok čitava površina zemljine kugle ne postane jedinstvena država. Rat je u izvesnoj meri bio koristan za velike sile, sve dok se održavao u određenim razmerama, jer je omogućavao mogućnost za mešanje i ostvarivanje njihovih interesa. Sličan stav su imale i okolne islamske zemlje čiju je vlast Iran smatrao nelegalnim jer nisu sprovodile istinski šerijat. Postoje izveštaji koji govore da je među poginulim Irancima veoma veliki broj nedoraslih dečaka, koji su oko vrata imali ključ koji bi trebalo da ih odvede u raj. Posebno je zanimljivo istaći da je rat izazvan kršenjem islamskih propisa: Iranci su stupili u rat sa Iranom koristeći iznenađenja i ne primenjujući nikakvu javnu deklaraciju o otpočinjanju neprijateljstva, rat je počeo u mesecu u kome je neprijateljstvo od strane šerijata strogo zabranjeno i najzad, ratu je predhodilo jednostrano kršenje Alžirskog ugovora iz 1975. godine o razgraničenju dveju zemalja (Jevtić, 1989, 55-66). Sa trijumfom islamske

revolucije Homeinija, talas islamskog borbenog fundamentalizma bio je u rapidnom porastu, protegao se na velika prostranstva, dopreo je između ostalog i do indokineskog poluostrva, pa tako zahvatio teritoriju Burme i Tajlanda. U ovim zemljama, službena vera bio je budizam, ali su postojale i mnogobrojne sinkretističke religije koje su predstavljale niži sloj islamskih duhovnih ubeđenja.

Islamski ekstremizam i radikalizam je u određenoj meri prisutan i na teritoriji naše zemlje i čitavog Balkana, što je jedna bezbednosno interesantna činjenica. To se naročito odnosi na region Sandžaka (Raška oblast) i na unutrašnjost Bosne i Hercegovine. Ipak, čini se da se ta radikalizacija islama prikriva, međutim, postoje dokazi koji govore o postojanju radikalnog islamizma (Tanasković, 2010, 85), kao što su primeri hapšenja ekstremista na planini Ninaji u Srbiji, zatim masovan odlazak boraca u redove ISIS i salafijska sela, poput Gornje Maoče. Takođe, tek nakon početka globalnog rata protiv terorizma, na videlo je izašla činjenica da su u Armiju BiH, pristizale formacije mudžahedina iz svih arapskih zemalja koji su bile poznate po mnogobrojnim zverstvima (Tanasković, 2010, 62).

Jedan od najznačajnijih događaja koji je inicirao sveobuhvatnu borbu protiv ekstremizma, terorizma, jeste rušenje kula Bliznakinja u Njujorku u septembru 2001. godine kada je konačni bilans otmice aviona i udara u kule Svetuskog trgovinskog centra bio 2.996 mrtvih i više od 6.000 ranjenih. Napadi 11. septembra 2001. bili su serija koordinisanih terorističkih napada protiv Sjedinjenih Američkih Država koji su se dogodili u utorak, 11. septembra 2001. godine. Prema zvaničnom izveštaju Komisije 911, 19 osoba u službi Al Kaide, mreže militantnih vehabijjskih organizacija, otelo je 4 američka aviona. Dva su udarila u Svetski trgovinski centar na Menhetnu u Njujorku, po jedan u svaki soliter u 17 minuta razlike, ubrzo nakon čega su se oba solitera srušila. Treći avion je udario u Pentagon, glavno sedište Ministarstva odbrane SAD u Vašingtonu. Četvrti avion se srušio u ruralnom delu Pensilvanije nakon što su putnici pružili otpor otmičarima.

Pre napada 11. septembra, Al-Kaida je bila prisutna u Bosni i Hercegovini, a njeni članovi su uglavnom bili veterani odreda El Mudžahid Armije bosanskih Muslimana Republike Bosne i Hercegovine. Tri operativca Al-Kaide izvela su 1997. bombaški napad u Mostaru. Operativce je blisko povezala i finansirala Saudijska visoka komisija za pomoć Bosni i Hercegovini koju je osnovao tadašnji princ kralj Salman od Saudijske Arabije. Organizacije je prikupljala i finansirala borce koje bi potom regrutovala u Al-Kaidu, a najviše su bili koncentrisani na zapadnjake koji su poznavali zapadni jezik i kulturu. Među njima, bio je i Mohamed Atta, kasnije, predvodnik otmičara 11. septembra.

Mehanizmi u odbrani od potencijalnih i stvarnih pretnji

Mehanizmi u odbrani od potencijalnih i stvarnih pretnji u kontekstu svetog rata i islamskog radikalizma su mnogobrojni. Naime, vremenom su izdefinisani najrazličitiji načini, na osnovu kojih se moglo delovati protiv terorizma i sprečavati neželjene posledice. Ti načini variraju od preventivnih i represivnih akcija, preko međunarodne saradnje, do obaveštajne saradnje, koja je u nekim segmentima i ključna. Kada se govori o mehanizmima u odbrani od stvarnih i potencijalnih terorističkih pretnji, treba opet istaći 11. septembar 2001. godine kao svojevrsnu prekretnicu u borbi protiv terorizma, ali i u formiranju mehanizama i međunarodnoj saradnji u borbi protiv terorizma.

U borbi protiv terorizma, preventiva je vrlo važna. Praćenje sumnjivih pojava i edukacija kritičnih grupa su se pokazale kao dosta efikasna rešenja po ovom pitanju. Programi vezani za prevenciju terorizma su mnogobrojni. Naime, postoji mnoštvo knjiga i naučnih radova koji u velikoj meri mogu pomoći da se razume sam proces prevencije terorizma, kroz odgovarajuće mehanizme. Važna stvar u efikasnoj prevenciji terorizma jeste da je neophodno krenuti od početka lanca, zapravo od vrbovanja i najpre to sprečiti. Predupređivanje vrbovanja u okviru terorizma može dovesti do smanjenja broja terorista, terorističkih napada, žrtava, ali i do redukcije sredstava koja se troše na istraživanje takvih napada. Međutim, većina tih programa se fokusiraju na pojedince ili grupe koji su već regrutovani ili radikalizovani (Schmid, 2020, 413). Ovo bi se moglo smatrati kasnim korakom u sprečavanju regrutovanja terorista, jer se ne fokusira na pojedince neposredno pre nego što se radikalizuju i regrutuju. Programi prevencije usmereni na regrutovanje terorista takođe su produktivniji od konvencionalnog policijskog i obaveštajnog rada, jednostavno zato što smanjuju rizike povezane sa radom aktivnih članova terorističke organizacije. Što je još važnije, kao rezultat ovih programa, manje je pojedinaca koji se zatvaraju ili ubijaju u operacijama. Neophodno je da se istakne Nacionalna strategija za borbu protiv terorizma u Srbiji, koja predstavlja krovni dokument koji propisuje načine borbe i prevencije terorizma na prostoru Republike Srbije i preventivnu saradnju. Ona se, između ostalog bazira na izgrađenoj bezbednosnoj kulturi građana, ali i umeću u ranom identifikovanju uzroka i faktora koji pogoduju širenju ekstremizma i radikalizma.

Represivne akcije se u pogledu borbe protiv radikalnog islamizma i fundamentalizma preduzimaju onda kada postoji neposredna opasnost od terorističkih napada, u kontekstu svetog rata ili džihada. Naime, bezbednosni sistem prilikom delovanja ne poznaje ni veroispovest ni nacionalnost terorističkih aktera, ali su te represivne akcije primenljive i na ovaj slučaj. U suštini, represivne ak-

cije govore i o tome da je sistem prevencije zakazao u određenoj meri. Represivne akcije, u suštini imaju kratkotrajno dejstvo. One eliminišu trenutnu neposrednu opasnost. Razlog za ovaj način razmišljanja je taj što represivne akcije za rešavanje trenutnog problema dodatno iritira terorističku grupu, koja može intenzivirati svoje napade u cilju odmazde. Kao neke od najznačajnijih represivnih i terorističkih akcija se mogu navesti američke vojne akcije, koje su preduzete u to ime, na nivou Avganistana i Iraka. Međutim, neophodno je da se istakne činjenica da su ove vojne intervencije, otvorile nove probleme, koji se pre svega odnose na intenziviranje terorističkih akcija, pre svega na evropskom kontinentu.

Za primer, nakon njujorškog napada, odgovor Amerike na terorističku pretnju iz Avganistana je usledio za manje od mesec dana nakon napada na kule bliznakinje u Njujorku. Amerika je sve raspoložive snage usmerila na borbu protiv terorizma, i sa svojim tradicionalnim saveznicima, poput Ujedinjenog kraljevstva, izvršila invaziju na Avganistan, protiv Talibana i Al- Kaide. Kao sam cilj invazije identifikovano je uništavanje Al- Kaide, a Avganistan je odabran spletom okolnosti, jer su avganistanske vođe (talibani) pružale utočište vođama Al- Kaide (Osami bin Ladenu). Talibani su fundamentalistička grupa, koja se borila protiv Sovjetskog Saveza, i koju su u početku Amerikanci podržavali, što se kasnije preokrenulo. Tako su Amerikanci u suštini postali žrtve svog projekta.

Sa aspekta obaveštajnog faktora, neophodno je da se na vreme identifikuje teroristička ili bilo koja druga pretnja, od strane nadležne obaveštajne službe. Prvi, a i glavni zadatak im je da prikupljaju obaveštajne podatke o aktivnostima terorista, ali isto tako i da ofanzivno deluju na polju sprečavanja ovih aktivnosti (Krstić, 2016, 94-115). Vrlo važna aktivnost u prevenciji terorizma je i masovna obaveštajna aktivnost. To pre svega znači da građanstvo treba da poseduje određeni stepen bezbednosne kulture i da prepozna potencijalno rizične pojedince ili grupe. Ova aktivnost može biti od velike koristi nadležnim institucijama, koje se bave obaveštajnim radom.

Ideološki profil islamskog fundamentalizma

Pojedini teoretičari u svetu negiraju mogućnost profilisanja teroriste, jer on ne postoji. Na čelu terorističkih organizacija su harizmatične vođe koje sleduju slabe ličnosti, željne da budu vođene, zadojene religijskim i političkim fanatizmom. Ideološki profil islamskog fundamentalizma se u velikoj meri može pronaći analizom salafizma, koji je zapravo jedan od puteva radikalizovanja mladih. Salafizam je ultrakonzervativni i reformski pokret unutar sunitskog islama koji

se javio u drugoj polovini 19. veka. Salafistička ideologija, ogleda se u učenju da je jedini istinski oblik islamske države jedinstveni muslimanski kalifat, da samo muslimani imaju pravo da vladaju, nemuslimani su podređeni, a da je kazna za neverovanje (kufr) i otpadništvo (irtidad) smrt... Salafistička doktrina zasniva se i na osvrtu na rane godine religije kako bi shvatili na koji način savremeni muslimani treba da praktikuju svoju veru. Oni odbacuju versku inovaciju i podržavaju implementaciju šerijata (islamskog zakona). Pokret se često deli u tri kategorije: najveća grupa su puristi (ili tihi), koji izbegavaju politiku; druga najveća grupa su aktivisti, koji se bave politikom; treća grupa su džihadisti, koji čine manjinu i zalažu se za oružanu borbu za obnavljanje ranog islamskog poretka. Radikalizovanje mladih je jedna sve češća pojava. Mlado telo i um su najprijemčljiviji za modelovanje po željenom kalupu i različite vrste uticaja. Mladost je ludost (lat. luventus-ventus), a iako mladi imaju najmanje proživljenog iskustva i života, spremni su da za neki svoj smisao života daju najviše. To se naročito dešava u sredinama gde mladi nemaju obezbeđene osnovne materijalne uslove za život, a uz to je prisutan i vrlo nepovoljan socijalni momenat (disfunkcionalne porodice, političke krize, konfliktne zone i tome slično). Ljudi se ne rađaju kao teroristi, ali da bi se to razvilo, pored socijalnih i materijalnih uslova i ukolnosti, moraju imati neke urođene predispozicije kao što su beskopromisnost, inteligenciju, prirodnu nezainteresovanost za komformizam i materijalizam... Svako bez obzira na urođene osobine i sposobnosti, nakon završene obuke može postati terorista, ali se urođeni ratnici razlikuju od stečenih po spremnosti i posvećenosti u borbi. Za njih, granica je smrt.

Nevladine organizacije takođe imaju značajnu ulogu, kako u prevenciji terorizma, ali i u radikalizovanju omladine. Prema relevantnim izvorima, postoje određene NVO, na teritoriji naše zemlje koje su učestvovala u radikalizaciji mladih. Jedna od viđenijih organizacija u ovom kontekstu jeste i Furkan organizacija iz Novog Pazara. Insajder, sajt koji se bavi istraživačkim novinarstvom, u jednom svom članku je Furkan organizaciju povezo sa napadom na američku ambasadu 2011. godine u Sarajevu. Iako su pripadnici ove organizacije uhapšeni, prema istraživanju Insajdera, ona je i dalje aktivna. U agenciji za privredne register je promenila sedište, ali i dalje je u Novom Pazaru.

Zaključak

Kroz rad je zaključeno da je džihad višekomponentna odrednica i da je sveti rat koji ekstremisti propagiraju, zapravo deo džihada, koji se vodi u cilju odbrane vere, koja je ugrožena od strane nevernika i nigde se ne pominje ništa što bi zaličilo na terorističke akcije ekstremista. Sporna politika Zapada i (ne) opravdane vojne intervencije Amerike i njenih saveznica se ističu i kao jedan od razloga za terorističku aktivnost, pored pogrešnog tumačenja odredbi iz Kurana. Globalizacija, nametanje jednoga modela života svima u svetu koji je nastao na zapadu i prividno apsolutizovanje ljudskih prava, takođe su činioci nastanka islamskog ekstremizma. Po Žanu Bodrijaru, svet od svog nastanka nikada nije bio monolitan, jednoobrazan, pa se shodno tome pripadnici različitih nacija, tradicija i identiteta bore protiv takve vrste globalizacije. Najjači otpor pružaju pripadnici islamskog sveta jer je njihov identitet ukorenjen u njihovoj religijskoj kulturi. Istina jeste da u samoj osnovi islama leži opravdanje i potencijal ka nasilju na nevernike, koje se u određenim društvenim okolnostima aktualizuje, ali da je pojava ekspanzije islamskog nekontrolisanog terorizma reakcija na Zapadnu politiku prema islamskim zemljama i zapadne unifikacije sveta na globalnom planu.

Literatura

- Jevtić, M. (1989). Savremeni džihad kao rat. Beograd: Nova knjiga.
- Kolman, E. (2006). Džihad Al Kaide u Evropi. Beograd: Udruženje diplomaca centra Džordž Maršal/ Altera
- Krstić, M. (2016). Uloga obaveštajnog faktora u borbi protiv terorizma. Civitas. God. 6, Br. 1. str. 94-115.
- Simeunović, D. (2009). Terorizam- opšti deo. Beograd: Pravni fakultet.
- Schmid, Alex P (ed). (2020). Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness. The Hague: ICCT Press
- Tanasković, D. (2008). Islam, dogma i život. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Tanasković, D. (2010). Islam i mi. Beograd: Partenon.

“JIHAD”

Resume

Radical Islamic extremism is a phenomenon that has been current for the last few decades. Under the pretext of waging a holy war (jihad), numerous terrorist organizations were formed, which caused numerous international incidents and terrorist attacks, after which the global security picture completely changed its form. The subject of this research is the analysis of the concept of holy war (jihad) among Muslims, but also among the non-Muslim part of the world. The paper clarifies the paradox of how radical jihadists threaten global security in the name of Allah, and this further distance themselves from the Islamic traditional notion of religion. The main problem that the research encounters is a completely wrong, or partially correct perception of jihad. Insufficient knowledge of Islamic scriptures, Islamic dogmas, then falling under the influence of subjectively created public opinion, can be the causes of misperception of jihad. There are prejudices that the Islamic world is monolithic, unique in the practice of religion, but also in the understanding of jihad. Jihad is a term exposed to abuse by extremists, who use it as an excuse for terrorist actions and criminal activities.

Key words: holy war, jihad, extremism, Islam, terrorism

Džemil E. Trtovac¹, master profesor istorije

OSMANSKI HAREM KLASIČNOG DOBA

Ekonomsko-trgovinska škola, Novi Pazar

1 dzemil_trtovac96@live.com

Rezime

Ovaj rad na temu harema Topkapi dvorca nastao je kao rezultat moje velike želje za proučavanjem osmanske istorije, pre svega kulture i socijalnog života stanovništva klasičnog perioda Osmanskog carstva. Tokom svojih osnovnih studija koje sam završio u Istanbulu, imao sam više prilika da posetim Topkapi dvorac i harem osmanskih sultana, kao i da taj deo istorije istražim malo više. Harem, kao i kod ostalih koji su proučavali ovaj period, u meni izaziva veliko interesovanje i pre istraživanja koje sam sproveo. Pre početka ovog rada želeo sam da istražim ovu materiju i da pokušam da na način na koji je to moguće objasnim pojam i ulogu haremske institucije koju je imala tokom trajanja osmanske istorije.

Ključne reči: harem, Topkapi dvorac, sultan

UVOD

Osmanski carski harem (tur. *Harem-i Hümayün*) predstavlja jednu od najznačajnijih institucija osmanske imperije koja je u velikoj meri obeležila ne samo kulturu i socijalni život osmanskog društva, već i političku scenu klasičnog perioda osmanske imperije. U arhitektonskom smislu, osmanski harem predstavlja deo Topkapi palate koji se nalazi između drugog i trećeg dvorišta dvorca u kojem je živio osmanski sultan zajedno sa svim članovima svoje porodice, konkubinama i mnogobrojnim članovima posluge. Reč harem arapskog je porekla i odnosi se na sve ono što je sveto ili zabranjeno. Harem se takođe odnosi na određena svetišta velikih verskih centara gde se poštuju posebna pravila ponašanja. Harem, kao deo socijalnog i kulturnog života nije bio prisutan jedino u Osmanskoj imperiji. Osmanski harem zapravo predstavlja nastavak sistema koji su uspostavile mnoge civilizacije antičkog i srednjovekovnog sveta zajedno sa svim tursko-islamskim državama koje su nastale u kasnijim periodima. Za osmanski harem može se reći da je najpoznatiji primer jedne ovakve institucije u istoriji. Jedna od glavnih karakteristika osmanskog harema, jeste izolacija žena

od spoljašnjeg sveta što proizilazi iz najstarije islamske tradicije da je ženska lepota nešto što se treba čuvati isključivo za najbliže članove njene porodice. Kako je Topkapi dvorac bio središte Osmanske imperije od njegove izgradnje u XV veku od strane sultana Mehmeda Osvajača pa sve do premeštanja carske rezidencije u dvorac Dolmabahče, harem je oduvek privlačio veliku pažnju mnogih stranaca koji bi najčešće dolazili u dvorac u ulozi izaslanika iz razloga što im je ulazak u prostorije harema bio zabranjen i što je ulaz u harem bio pod konstantnim nadzorom crnih evnuha. Činjenica da mnogi izaslanici nisu bili u mogućnosti da posete harem rezultirala je raznim nagađanjima i stvaranjem mnogih, često iskrivljenih i nerealističnih priča o životu sultanovih konkubina i ostalih članova porodice. Činjenica da je harem bio zabranjen svima koji nisu pripadali sultanovoj užoj porodici, da su žene kao većinski stanovnici harema živjele po tačno određenim pravilima i da su u skladu sa haremskim pravilima imale ograničen pristup spoljašnjem svetu, omogućila je stvaranje mesta harema u mnogim književnim delima zapadnog sveta kojem je postojanje jedne ovakve prakse bilo sasvim strano i egzotično. Iz ovog razloga, zanimanje o haremu od strane mnogih istraživača opstalo je do današnjih dana. Međutim, slika o haremu koja je stvorena u svetu suprotnom od onog koji je postojao u Osmanskom carstvu i dalje je prisutna. Problem rekonstrukcije istorije o haremu proističe iz činjenice da mnogo istorijskih izvora iz ovog perioda zapravo i nema i da niko iz spoljašnjeg sveta, sve do početka XX veka, nije imao pristupa odajama u kojima je živeo sultan sa svojom porodicom. Pored sultana stanovništvo harema činile su konkubine koje su često dovođene kao ratne zarobljenice. Razlog zbog čega je uvek bilo mnogo robinja u odajama harema proizilazi iz činjenice da je harem bio oruđe politike osmanskog državnog vrha nastalog s ciljem obezbeđivanja muškog naslednika. Od momenta ulaska u harem, svaka robinja bi dobijala obrazovanje u haremskim školama gde bi se izučavali arapski, osmanski i persijski jezik, književnost, istorija, muzika, vez i slično. Nakon dobijenog obrazovanja svaka robinja bi započinjala svoj život u haremu kojim je uvek upravljala sultanova majka, *valide sultanija*, koja se uvek nalazila na vrhu hijerarhije haremskog društva.

U historiografiji Osmanskog carstva izdvaja se jedan period koji je trajao od smrti sultana Sulejmana I pa do dolaska velikog vezira Mehmeda Čuprilića na vlast. Taj period se često naziva *sultanatom žena*. Ovaj period u istoriji osmanske države označen je velikom ulogom žena harema u aktivnom vladanju državom. Do ovog perioda, harem na čelu sa sultanovom majkom imao je ograničenu moć i u ovom periodu došlo je do prevazilaženja one tradicionalne uloge o upravljanju isključivo haremom. Na početku ovog perioda koji je trajao skoro jedan vek

izdvojila se Rokselana ili Hurem. Nakon nje, na pozornici osmanskog carstva nalazile su se sultanije Nurbanu, Safije i na kraju sultanije Mahpejker Kosem i Hatidže Turhan koje su po prvi put u osmanskoj istoriji vladale bez posrednika kao zvanični regenti maloletnih sultana, što do tada to nikako nije bio slučaj.

Harem- kultura i istorijat

Harem je reč koja potiče od arapske reči *haram* i označava sve ono što je predstavljeno kao *sveto* ili *zabranjeno* i reč *harem* je izraz kojim se označava poštovanje prema nečemu što odiše verskom čistoćom i čašću. Često pod pretpostavkom, harem je prostor kome je opšti pristup zabranjen ili kontrolisan i u kojem je zabranjeno prisustvo određenih pojedinaca ili određenog načina ponašanja. (Peirce, 1993) Harem se takođe odnosi na privatne odaje gde su boravile žene u mnogim domaćinstvima u islamskom svetu sa ograničenjem pristupa tim odajama, što potiče od islamske prakse ograničavanja pristupa muškaraca izvan određenog stepena srodstva sa ženama u kući, dok je selamluk deo kuće u kojem bi otac kao starešina porodice obavljao sve poslove sa spoljašnjim svetom. Harem se odnosi i na unutrašnja svetišta najvećih verskih centara islamskog sveta - džamija u Meki, Medini i Jerusalimu.

Tradicija postojanja harema kao posebnog dela jedne kuće ili vladareve rezidencije jako je stara. Na osnovu arheoloških ostataka dokazano je da su postojali haremi u Mesopotamiji, Egiptu, Persiji, Indiji i mnogim drugim zemljama istoka. U staroj Grčkoj takođe je postojala neka vrsta harema gde su žene živеле odvojeno (*gynaecoon*). Poznato je da su haremi postojali i u Vizantiji. Postojanje harema nastavljeno je i u prvim islamskim državama Umajada i Abasida koje se potom prenelo i na Turke Seldžuke čije se nasleđe u kulturnom i političkom smislu kasnije prenelo na Turke Osmanlije. (Özaydın, 1997) Osmanski harem, koji je u istoriji ostao kao najspeficičniji po mnogo čemu, predstavlja nastavak tradicije tursko-islamskih država koja je postojala i tokom šest vekova trajanja osmanske imperije. (İpşirli, 1997) Struktura osmanskog harema bila je poput malog harema u domaćinstvima običnog stanovništva. Međutim, pokrivaio je veće područje. Bilo u skromnoj kući ili u sultanovoj palati, zaštita privatnosti žena glavna je svrha ove institucije. (Koocaslan, 2011)

Razvoj harema bio je znatno drugačiji kod Osmanlija. Za osmanski državni vrh harem nije bio samo institucija sa verskim i socijalnim karakteristikama već i institucija sa velikim političkim značajem čiji je glavni cilj bio obezbeđivanje muških naslednika sultanu. Haremi u Osmanskom carstvu postojao su još od najranijih perioda uspostavljanja države, međutim haremska *institucija* tog

perioda znatno se razlikovala od one koja je postojala nakon osvajanja Konstantinopolja. Karakteristično za rani period uspostavljanja države bili su dinastički brakovi koje su prvi osmanski sultani sklapali sa princezama Anadoljskih begluka, Srbije i Vizantije. U ovom periodu princeze susednih država sprečavale su centralnu institucionalizaciju harema kao i države. Podaci o uslovima sklapanja ovakvih političkih brakova pokazuje da ove žene nisu bile pogodne za koncept harema pod apsolutnom vlašću harema što je svakako predstavljalo prepreku za uspostavljanje vlasti sultana nad svim njegovim podanicima. Pored toga, brakovi nastali na ovaj način omogućavali su lokalnim aristokratskim porodica veliko jačanje koje nije odgovaralo tada sve većoj osmanskoj državi.

Sa osvajanjem Konstantinopolja, zajedno sa stvaranjem pravnog sistema jedne jake centralizovane i institucionalizovane države došlo je i do formiranja harema kao institucije u pravom smislu te reči. Od ovog perioda, slično enderskom sistemu zbog kojeg bi osmanska vlada dobijala odane podanike od hrišćanskih dečaka obučeni u osmanskom duhu i kulturi, državni vrh je i po pitanju harema razvio jednu sličnu politiku. Mlade devojke dovedene na pijacu robova kao ratne zarobljenice, što je bila posledica osmanskih osvajanja, bi nakon što bi bile otkupljene i dovedene u harem, dobijale obrazovanje i poseban odgoj koji je osmanskom državničkom aparatu obezbeđivao odane sledbenice i oruđe produžetka osmanske loze. Ova politika se smatra svrhom postojanja harema u osmanskoj palati. Sami cilj politike harema kao institucije bilo je zapravo očuvanje jednog patrijarhalnog sistema kojim bi se podržao sultanov apsolutni autoritet. (Inalcik, 2009) Može se reći da je jedan od razloga što je osmanska država trajala šest vekova upravo odanost svih podanika koji čak ni u periodima nemira i prevrata nisu dovodili legitimitet vladavine sultana u pitanje. (Peirce,1993,b)

Koncept osmanskog ropstva i poligamija

Kao što je i poznato, većinski stanovnici harema osmanskih sultana bile su robinje zarobljene prilikom osvajanja, otkupljene sa pijace robova i potom dovedene u harem. Pravni status većine žena harema bio je takav da su one kao ratne zarobljenice poreklom najčešće sa Balkana i Kavkaza, postajale robinje (tur. *cariye*) i potom često poklanjane dvoru. Međutim, potrebno je razlikovati termin ropstva u osmanskom društvu u odnosu na ostale koncepte institucije ropstva koje su postojale u istoriji.

Koncept ropstva u osmanskom društvu znatno se razlikovao od klasičnog koncepta ropstva koje je postojalo u državama starog veka ili u Evropi ranog

modernog doba. Prema šerijatskom zakonu koje je predstavljalo osnovu osmanskog pravnog sistema, ropstvo kao institucija može da postoji iako sama islamska tradicija, potkrepljena učenjima iz Kur'ana, podstiče oslobađanje robova i ističe nagradu onome koji to učini. Prema šerijatu, jedan čovek može postati rob ukoliko je postao ratni zarobljenik ili ukoliko je rođen od oca i majke koji su bili robovi, ali rob nikada ne bi bio tretiran kao *oruđe koje govori* već bi bio tretiran kao ljudsko biće. U osmanskome društvu termin *rob* znatno se razlikovao zato što su robovi posedovali izvesna prava i sama tradicija nalažala je *da se robovi moraju tretirati dobro*. (Siska, 2016) Robovi u osmanskome društvu su mogli da pokreću sudski postupak protiv onoga u čijoj su vlasti bili u slučaju da postupa loše, mogli su da poseduju imovinu, ali nisu mogli da budu naterani na bilo koju vrstu prisilnog rada. (Siska, 2016, b) Takođe, robinje nisu mogle biti prisiljene na bilo kakve intimne odnose sa čovekom kod koga su bile. Pored toga šerijat je zabranjivao oduzimanje deteta od majke koja je bila u takvom odnosu. Jedna robinja bi mogla da postane slobodna građanka ako bi rodila dete čoveku u čijem je posedu bila. Jedan od načina sticanja slobode bio je i oporukom. Sultanija Rabija Gulušah je svojim testamentom darovala slobodu svojim četiri robinjama. (Ipşirli, 1997, b) Prema islamskom zakonu čija se snaga osećala u svakom aspektu socijalnog života osmanskog društva osmanski sultan, kao i svaki drugi muškarac, mogao je da ima četiri zakonite supruge i neograničen broj robinja (konkubina). Bitno je istaći da islamska praksa ističe monogamne odnose iznad konkubinata iako je prema učenjima islamske tradicije i zakona konkubinatski dozvoljen. Iako je konkubinatski u haremu kao zajednica u kojem je svaka žena bila na raspolaganju sultanu bio dozvoljen, bilo bi jako pogrešno posmatrati takav odnos kao bilo koju vrstu prostitucije. (Siska, 2016, c.) Ovakav odnos bio je regulisan pravno-verskim normama iz kojeg su proisticala mnoga prava i beneficije. Praksa monogamije se u osmanskome društvu najviše osećala u slojevima srednjeg staleža, dok je poligamija jedino bila prisutna u porodici sultana, a u životima sultanovih ćerki i ostalih srodnika to nije bilo zastupljeno. U slučaju da je neki velikodostojnik bio oženjen sultanovom sestrom ili ćerkom, ženidba sa drugim ženama i posedovanje posebnog harema bili su najstrože zabranjeni i teško kažnjivi.

Jedna od bitnih karakteristika osmanskog društva koje u osnovi zapravo nije bilo robovlasničko u pravom smislu te reči, jeste postojanje elitnog ropstva. Elitno ropstvo osmanskog društva obuhvata pre svega one redove istaknutih dvorskih službenika i pripadnika elitnih vojnih jedinica (janičara) koji su sistemom devširme dovođeni i obučavani za različite poslove u osmanskoj državi. Primera radi, skoro svi veliki veziri osmanskog carstva, kao i ostali članovi državne uprave, u početku su imali status roba hrišćanskog porekla. Pored vojnih

redova, elitno ropstvo je obuhvatalo i kastrirane evnuhe koji bi sticali ogromnu moć u haremu i na neki način predstavljali *sivu eminenciju*. Sa druge strane, robinje u haremu bi dobijale znatno veću moć, posebne odaje u haremu i bolji položaj u slučaju rađanja muškog deteta sultanu. U tom slučaju robinja sultana u haremu bi dobijala titulu *haseki* sultanije i tako postajala istaknuti član carske porodice čiji sin bi bio pretendent na presto. Robinje harema su počele da dobijaju sve veći značaj od momenta kada je sultan Mehmed II počeo da uzima robinje harema kao svoje saputnice. (Ihsanoğlu, 1994) Konkubine su imale veliku ulogu u političkom životu i postojali su slučajevi gde su one uticale na razvoj događaja prilikom smene na prestolu u osmanskoj državi. Činjenica da su sve majke sultana koji su nasledili Osmana I, rodonačelnika osmanske loze, bile robinje (Siska, 2016, d.) govori o tome koliki je značaj jedna robinja mogla da ima u osmanskom haremu i društvu uopšte.

Poredak i hijerarhija harema

Harem je pre svega predstavljao jedno ogromno domaćinstvo sa hijerarhijom gde je poštovanje prema onima na čelu predstavljao najveći zakon. Život mnogih žena koje su kao ratni plen dospale u harem bi se odvijao u prostorijama harema u skladu sa unapred utvrđenim pravilima i običajima. Za harem se može reći da je to bilo jedino mesto na svetu i u istoriji uopšte gde je jedna robinja kupljena na pijaci robova mogla da postane sultanija jednog ogromnog carstva. Haremsku istoriju krojile su žene koje su uz pomoć svoje inteligencije, harizme, šarma i domišljatosti uspele da dođu do velikih pozicija.

Valide- sultanova majka

Na vrhu hijerarhije harema nalazila se valide sultanija, što je najveća titula koju je jedna žena u haremu mogla da ima. Ispod valide sultanije u piramidi haremskog društva nalazile su se sultanove miljenice (tur. *ikbal* ili *gözde*) koje su nakon rađanja sina sultanu dobijale titule *haseki* sultanije. Zajedno sa valide sultanijom, red u haremu obezbeđivali su i evnusi koji bi izvršavali sva njena naređenja. Pored valide i *haseki* sultanija važno mesto u haremu unutar osmanske porodice zauzimale su ćerke i sestre sultana. Važno mesto u haremu su imale takođe nadzornice harema, rizničarke i kalfe. Na poslednjem mestu nalazile su se robinje kod kojih je tađe postojala jedna posebna hijerarhija. Pored mnogih ne-

jednakosti u hijerarhiji koja je postojala u haremu, svaka od njih je imala priliku da na osnovu svojih kvaliteta dospe do samog vrha vlasti.

Vrhovni položaj valide sultanije koji bi odgovarao evropskom ekvivalentu kraljice majke, predstavljao je kamen temeljac haremske institucije. Valide sultaniji je povereno starateljstvo nad celom carskom porodicom, kao i administrativna kontrola svakodnevnog funkcionisanja haremskog domaćinstva. Obezbeđivanje naslednika osmanske loze bila je jedna od najvećih dužnosti sultanove majke i iz tog razloga je ona često imala udela u odabiru robinja koje bi išle ka sultanu. Status valide sultanije kao najsuperiornijeg i najmoćnijeg člana osmanske porodice bio je definisan mnogim ovlašćenjima i počastima kao i dnevnom stipendijom (tur. *mevacib*). Pre nego što je princ koji bi postao sultan stupio na presto, obavio bi obuku služenja u sandžaku radi učenja obavljanja državnih poslova. Njihova majka bi uvek polazila sa njima i tako vršila uticaj na svog sina. Ova praksa da majka polazi sa sinom u sandžak trajala je sve do sultanije Hurem koja je, prekinuvši ovu tradiciju, ostala u haremu kako bi očuvala uticaj koji je imala na sultana. Zvanična vladavina valide sultanije bi započela od trenutka sprovođenja ceremonije pristizanja u palatu i ustoličenja nakon dolaska novog sultana na vlast (tur. *Valide alayı*) (Kıvrım, 2013). Smrću svakog sultana, u slučaju da je sultanova majka bila u životu, valide bi bila lišena svoje nekadašnje titule, konfiskovalo bi joj se bogatstvo, napustila bi harem i otišla u Stari dvorac gde bi proživljavala svoje poslednje godine. Ovakvu sudbinu doživela je sultanija Safije nakon ustoličenja Ahmeda I koji je želeo da ograniči moć svoje bake u haremu.

Veliki broj valide sultanija ostavio je za sobom mnoge zadužbine (tur. *hayrat*) što je bila praksa stvaranja koju su pratili svi osmanski sultani. Broj zadužbina kao i veličina zadužbina koje su valide sultanije osnivale tokom života su jedan jako bitan pokazatelj njihove moći.

Robinje u haremu

Najbrojniji stanovnici harema bile su robinje. Pristizanjem u harem, robinje bi započinjale jedan novi život. Tek pristigle robinje bi dobijale status adžemije (tur. *acemi*). Mnoge devojke, dobijale bi obrazovanje koje bi trajalo tri godine. Devojčice bi učile pisanje, čitanje, islamske odredbe, turski, arapski i persijski jezik, muziku, učile bi vez, kaligrafiju i sl. Nadzor nad obrazovanjem pridošlih devojčica u grupama od pet ili sedam devojčica vršila bi kalfa zajedno sa glavnom rizničarkom. (Göncü, 2015) Podučavanje adžemija bilo je sprovedeno iz posebne kancelarije koja se zvala *acemi ocağı*. Nakon određenog vremena džarije

bi prelazile na učenje određenog zanata. Jedan deo njih, naročito robinje iz Afrike, obavljale bi teže poslove čišćenja, dok bi one svetlije puti obavljale neke lakše poslove. Nakon temeljnog obrazovanja adžemije bi počinjale sa radom zajedno sa kalfama u nekom od poslova u haremu. Neke od adžemija su radile u odajama prinčeva, valide sultanije, haseki sultanija pa čak i u odajama sultana. Nakon određenog vremena, adžemije bi postajale kalfe i tako dobijale veću poziciju. Postojale su kalfe zadužene za pripremanje kafe, pripremanje stola, pomaganje u hamamima i sl. Kalfe bi se prema dužnostima i dužini rada delile na velike, srednje i male kalfe. Sve one bi obavljale razne poslove u haremu. Kalfe bi nakon dužeg rada i usavršavanja postajale uste - glavni majstori u određenoj oblasti. Da bi jedna kalfa postala usta bilo je potrebno da jedno izvesno vreme provede u sultanovim odajama. (Özcan, 1997) Uste, koje su bile u nadležnosti glavne rizničarke (tur. *hazinedar usta*), radile su i u odajama sultana ili sultanove majke i imale su znatno veća ovlašćenja i moć unutar harema. Glavna rizničarka bila je veoma uticajna ličnost u haremskoj hijerarhiji. (Göncü, 2015, b)

U njenoj nadležnosti bila je kontrola svih robinja i zaposlenih, kao i kontrola nad haremskim finansijama. Rizničarke su bile moćne iz razloga što su mogle da imaju pristup sultanu. Glavnoj rizničarki bi prilikom obavljanja svih poslova pomagala njena zastupnica (tur. *vekil usta*) dok je disciplinu obezbeđivala kalfa koja se nazivala *başkatibe*. Pored glavne rizničarke, posebno mesto pripadalo je i kethudi koja je sve veću moć počela da dobija od sredine XVII veka. Kethuda je obavljala poslove po sultanovoj ličnoj zapovesti, a pored toga je imala velikog udela u obučavanju pristiglih džarija i očuvanju bezbednosti prinčeva. Kethude su u jednom periodu stekle toliku moć da su upamćene kao desna ruka valide sultanije. Pored adžemija, kalfi i usti, u haremu su istaknuto mesto zauzimala dojilje prinčeva i sultanija koje su u islamu imale značajnu ulogu zato što su se smatrale *majkama po mleku*. Zajedno sa njima, u haremskoj bolnici (tur. *şifahane*) radile su i mnoge kalfe bolničarke (tur. *hastalar ustası*) koje je nadzirala kethuda.

Svaka robinja, bilo da je adžemija na poslednjem nivou u haremskoj hijerarhiji sa jedne strane ili kethuda sa glavnom rizničarkom na najvećem nivou sa druge strane, dobijala bi određenu novčanu nadoknadu za svoj rad u haremu. Veliki broj robinja bi nakon nekoliko godina rada u haremu sklapalo brak sa nekim zvaničnikom iz birunskog dela dvorca. Međutim, takva sudbina nije pratila sve robinje u haremu. Neke bi ceo svoj život provele u službi u haremu, dok bi neke sa druge strane postojale sultanove žene, njegove miljenice i majke njegove dece, sultanije osmanskog carstva.

Glavni haremski evnuh

Glavni haremski evnuh (tur. *Darüssade ağası*) jedan je od najznačajnijih velikodostojnika Osmanskog carstva. U jednom periodu njegova moć bila je tolika da je predstavljao veliku pretnju i po samog velikog vezira koji je odmah nakon sultana bio najznačajnija figura u državi. Tradicija postojanja kastriranih evnuha je vrlo stara i poznato je da su evnusi postojali još u Asiriji, Persiji, Rimskom carstvu, Vizantiji i u državama koje su nastale u islamskom svetu. (Hathaway, 2018) Crni evnusi su u većini slučajeva bili poreklom iz Afrike, tačnije iz Etiopije, odakle su odvođeni u Kairo na pijacu robova. Nakon što bi bili kupljeni na pijaci robova bili bi odvođeni u Istanbul gde bi nakon kastracije i obuke pod okriljem drugog evnuha započinjali svoju karijeru u haremu. Od momenta uspostavljanja pozicije glavnog haremskog evnuha, njegova glavna dužnost bila je zaštita harema i konstantan nadzor nad haremom. Može se reći da je očuvanje tajnovitosti i svetosti harema zbog kojih su tokom više vekova mnogi pisali o haremu i *fantastičnom svetu iza tih vrata*, bila zasluga glavnog crnog evnuha. Crni haremski evnuh bi takođe kontrolisao izlazak iz harema. Niko iz harema ne bi mogao da izađe, a da za to nema dozvolu od sultana ili crnog evnuha. Bio je most između valide sultanije i spoljašnjeg sveta kao njena desna ruka. Takođe, glavni crni evnuh je imao istaknuto mesto u organizaciji ceremonija venčanja, sahrana, obrezivanja prinčeva i sl. Glavni crni evnuh predstavljao je veliku pretnju glavnom belom evnuhu u čijoj nadležnosti je bila kontrola dolaska u drugo dvorište koje je bilo javnog tipa nasuprot haremu i trećem dvorištu. (Hathaway, 2018, b.) Beli evnusi su takođe sprovodili disciplinu i nadzor nad paževima koji su radili na dvoru (tur. *iç oğlan*). (Hathaway, 2018, c) Oba evnuha su bila u kontaktu sa sultanom i konstantno su se nadmetala za njegovu naklonost. U periodu kada su žene dominirale državom, glavni crni evnusi su stekli moć, toliko veliku da su neki evnusi učestvovali u svrgavanju pojedinih velikih vezira pa čak u ubistvu Kosem valide sultanije.

Krajem XVIII i početkom XIX veka, pozicija glavnog crnog evnuha počela je znatno da slabi. Sa druge strane, u periodu slabljenja ove pozicije, pozicija belog evnuha kojeg je zamenio zvaničnik koji se nazivao *silahdar* postala je odavno stvar prošlosti. U periodu tanzimata (reformi) crnih evnuha skoro da nije bilo. (Hathaway, 2018, d.) Može se reći da je glavni razlog nestaka *institucije* glavnog crnog evnuha zapravo modernizacija carske administracije.

Žene sultana u haremu

Nakon dobijene obuke u haremu i jednog perioda rada u haremu, jedna robinja bi zbog svojih fizičkih osobina i lepote koja je u haremu bila presudna mogla da bude primećena od strane sultana. Često je sultanova majka birala robinje iz harema za svog sina. Nakon posete sultanu i jedne provedene noći sa njim koja se nazivala *halvet*, ukoliko bi se robinja dopala sultanu dobijala bi status miljenice, znatno bolji status u haremu, veće novčane prihode, posebne odaje i druge robinje koje bi joj bile u službi. U slučaju da jedna robinja ostane u drugom stanju i rodi sina sultanu, postajala bi *ikbal*. Na ovaj način jedna robinja bi ulazila u uži krug osmanske carske porodice sa pravom da postane valide sultanija jednog dana ukoliko bi njen sin postao sultan. Ona *ikbal* koja bi sultanu prva rodila dete bila bi glavna *ikbal* (tur. *baş ikbal*) i njeno dete bi bilo prvo u naslednom nizu za presto i imala bi poseban status nad ostalim *ikbalama* koje bi takođe rodile dete sultanu. U slučaju da *ikbal* rodi žensko dete, to dete bi dobijalo status sultanije koje je u haremskom poretku bilo izuzetno značajno zato što sultanova rođaka ili ćerka ne bi bila rođena kao robinja, već je bila *sultanija po krvi*. Sredinom XVI veka od vladavine Sulejmana I, u haremskoj hijerarhiji došlo je do izmene jednog od najosnovnijih elemenata haremskog poretka. Glavna izmena haremskog poretka u ovom periodu bilo je uvođenje titule haseki sultanije. *Haseki* označava ženu koja bi sultanu bila *blizak prijatelj za posebne razgovore*. (Özcan, 1997, b) Prva žena koja je nosila titulu haseki sultanije bila je sultanija Hurem, Sulejmanova venčana supruga. Njena titula bi mogla da se smatra ekvivalentom evropskih kraljica. Za sve sultanove žene postojalo je jedno pravilo: jedna žena-jedno dete (sin). Svi osmanski sultani bi poštovali ovo pravilo a majka princa bi se posvetila podizanju princa i odlazila bi sa sinom u sandžak gde bi se on spremao za upravljanjem državom. Takva praksa viđena je u slučaju Sulejmana I čija je majka, supruga Selima Javuza, sultanija Ajša Hafsa, pošla zajedno sa njim u sandžak. Međutim, počevši sa sultanijom Hurem koja je ostala u palati i nakon što su joj sinovi otišli u sandžak, ova praksa se polako napušta i tako svi prinčevi od Murata III i Mehmeda III sve više počinju da provode vreme u prostorijama harema što će rezultirati velikim porastom moći žena u haremu koje će obeležiti jednu epohu koja se tradicionalno naziva *sultanatom žena*.

Sultanat žena

U modernoj istoriografiji period koji je trajao od vladavine sultana Selima II pa sve do dolaska velikog vezira Mehmeda paše i restauracije Osmanskog carstva od strane ostalih velikih vezira iz dinastije Ćuprilića, obeležio je veliki uticaj žena harema na politiku carstva. Primera radi, u ovom periodu su vladali sultani kao što je Murat III, za kojeg je poznato da nikada tokom trajanja svoje vladavine nije napustio svoju prestonicu. (Kara, 2010) Ovaj period se poklapa sa periodom stagnacije Osmanskog carstva po pitanju ratovanja i širenja granica na svim frontovima, kao i sa periodom početka ekonomske krize i unutrašnjih nemira koji će se u kasnijim periodima pokazati kao glavni razlog kolapsa prema kojem je Osmansko carstvo sve više i više išlo.

Period sultanata žena koji i danas privlači veliku pažnju među istoričarima, označile su haseki i valide sultanije čija vlast je stvorena u okvirima harem-skih prostorija usled totalne nezainteresovanosti osmanskih sultana na unutrašnju ili spoljašnju politiku. Bitno je spomenuti da je vlast ovih žena stvorena na osnovu dobre ekonomske situacije u kojoj su se nalazile. Jedan od bitnih razloga zbog čega su žene harema stekle neograničenu moć bila je i ekonomska nezavisnost koja im je garantovana šerijatskim zakonom. Tradicionalno, kao početak ovog perioda uzima se vladavina Nurbanu sultanije. Međutim, prve korake ka dominaciji žena u carstvu načinila je haseki sultanija Hurem. Ona je bila Sulejmanov najveći savetnik i oslonac. Njena moć nad sultanom bila je toliko velika da je uspela da dobije slobodu od sultana, postane njegova venčana supruga i da preseli ceo harem iz Starog dvorca, koji je uništen usled požara, u novoizgrađeni harem u Topkapi dvorcu. Zbog ovih razloga sultanija Hurem je smatrana ženom koja je *omadijala* sultana. (Peirce, 1996,c) Sultanija Hurem je uspela da prekine jako staru tradiciju odlaska u sandžak zajedno sa nekim od svojih sinova time što je ostala u haremu, iako je možda glavni razlog njenog ostajanja bila potreba za konstantnom brigom o princu Džihangiru koji je rođen sa deformitetima. (Kara, 2010,b) Poznata je i činjenica da je uticala na odluku sultana o pogubljenju Ibrahim-paše, velikog vezira, i princa Mustafe, najstarijeg Sulejmanovog sina, koji su bili njeni najveći rivali, kako bi presto obezbedila svojoj deci. Nakon njene smrti koja se dogodila osam godina pre smrti sultana Sulejmana, sahranjena je u njegovoj najvećoj zadužbini, Sulejmanije džamiji. Može se reći da je Hurem bila prva žena koja je sahranjena u neposrednoj blizini sultana i da je takav način sahrane zapravo najveća čast koja je mogla biti data jednoj ženi. Za nju se može reći da je pokrenula jednu sasvim novu epohu vladavine žena u svetu velikih vezira i ostalih velikodostojnika gde im do ovog perioda nije bilo mesta. Ovaj period nastavile su: sultanija Nurbanu, Safije sultanija, Kosem sultanija u čije vreme je

moć žena dostigla vrhunac vladavine i na kraju Hatidže Turhan, koja se smatra poslednjom velikom valide sultanijom i ujedno i predstavnicom perioda koji je trajao malo duže od jednog veka. U ovom periodu najveću moć imala je sultanija Kosem, žena Ahmeda I, majka budućih sultana Murata IV i Ibrahima I, baka sultana Mehmeda IV. Po prvi put u istoriji jedna sultanija je zvanično vladala državom u ime maloletnih sinova i unuka. Moć koju je posedovala uticala je na prevrat kojim je okončana njena vladavina usled kojeg je bila pogubljena. Iz ovog razloga, Kosem sultanija je jedina u istoriji Osmanske države naziva ubijenom sultanijom ili *valide-i maktule*. Smrću Kosem sultanije, a nakon nje i Hatidže Turhan sultanije, posredstvom velikog vezira Mehmeda Ćuprilića, prestaje da traje period dominacije žena nad svim sferama Osmanskog carstva. Takođe, neki istoričari i teoretičari ovog perioda smatraju da je i sam klasični period osmanske istorije u kojem su vladali neki od najvećih osmanskih sultana prestao da traje smrću ove dve velike ličnosti. U periodu koji je nastupio nakon reformacije od strane Mehmeda Ćuprilića, harem je polako počeo da gubi značaj koji je imao pre. Istina, haremi su i postojali i kasnije i u periodima reformi tokom 19. veka, ali svi ti haremi bili su samo bleđa senka jedne moćne institucije koja je po mnogo čemu obeležila veliki deo osmanske istorije.

ZAKLJUČAK

Harem-i Hümayün ili *Carski harem* predstavlja jednu od institucija sa velikim istorijatom koja je bila od izuzetnog značaja za državno uređenje Osmanskog carstva. Sam suštinski smisao postojanja harema ogledao se u politici očuvanja osmanske carske loze i bezbednosti sultanove porodice. Značaj harema ogleda se pre svega u tome što je upravo harem vekovima obezbeđivao sigurnost i red u državi. Kada se misli na sigurnost u državi, pre svega se misli na to da je posebna organizacija sa jasno utvrđenom hijerarhijom i poretkom sa sultanovom majkom, valide sultanijom na čelu, obezbeđivala unutrašnju sigurnost i sprečavala sve potencijalne unutrašnje dinastičke krize. Takođe, jako je važno reći da je harem obezbedio postojanje jednog patrijarhalnog poretka na čelu sa sultanom koji bi imao apsolutnu moć nad svim svojim podanicima. Može se reći da je i harem doprineo tome da se *sultan posmatra kao Alahova senka na zemlji*.

Svi stanovnici harema, izuzev sultanovih ćerki ili sestara koje su se smatrale rođenim princezama ili princezama po krvi, bili su robovi sultana, njegovo vlasništvo. Iako termin *rob* zvuči svima jako strašno, mora se pomenuti da rob u osmanskome društvu i u haremu nije bio isto ono što je bio rob u klasičnom smislu. Islamskim zakonom koji je bio prisutan u svakom aspektu socijalnog ži-

vota društva, robovi su se uvek štitili. Svaki rob u osmanskome društvu imao je jasno definisana prava. Čak više, iako islam i dalje priznaje instituciju ropstva, islam takođe i nalaže oslobađanje robova i obećava nagradu onome ko to učini. Na postojanje šerijatskog zakona svi sultanovi podanici su mogli da se pozivaju a osmanskome državnom vrhu je očuvanje pravde i zakonitog poretka bilo od izuzetne važnosti.

Ma koliko to teško zvučalo, sve robinje u harem bi dolazile jednim jako nasilnim putem, kao zarobljenice, kao ratni plen osmanskih osvajača. Njihov život u haremu koji bi započinjao njihovim otkupom na pijaci robova ne bi morao da bude isti takav i u budućem periodu. Činjenica o tome da su sve žene harema dobijale jedno kvalitetno obrazovanje koje bi se sticalo nekoliko godina, novčanu nadoknadu za bilo koju vrstu rada koju bi obavljale unutar harema, izvesnu dozu slobode da sa svojim novcem i imovinom raspolažu na način na koji su htele, govori o tome da harem zapravo i nije bio zatvor kakvim se dugo vremena predstavljao. Nasuprot evropskom aristokratskom sistemu, žene osmanskog harema, kao i crni kastrirani evnusi zajedno sa mnogim velikim vezirima koji su dovedeni devširmom i kojima je zajednička osobina bila jedna jako tužna sudbina, mogle su da se uzdignu do neslučenih visina u samom carstvu. U svim evropskim državama nikada nije bilo viđeno da jedna žena koja nije bila aristokratskog porekla dobije priliku da postane kraljica i tako upravlja državom.

Takvih primera u osmanskoj državi bilo je dosta. Sultanije Hurem, Nurbanu, Safije, Mahpejker Kosem i Hatidže Turhan su svakako najpoznatiji primer jednog ovakvog slučaja. Tokom trajanja perioda koji se tradicionalno naziva sultanatom žena, ove žene su po prvi put uspele da prigrabe vlast za sebe. Međutim, tradicionalnom patrijarhalnom poretku smetala je vlast koja se nalazila u rukama žena. Iz tog razloga se ovaj period često naziva početkom stagnacije i nazadovanja carstva. Istina, u ovom periodu imalo je sultana kao što su Selim II, Murat III i Mehmed III koji nisu imali udela u upravljanju državom, ali je i dalje država imala rang super sile na političkoj pozornici sveta. Sve žene ovog perioda su i dalje nastavile da sprovedu tradicionalnu osmansku politiku očuvanja vlasti. Uprkos tradicionalnom viđenju da je carstvo u ovom vremenu munjevitom brzinom počelo da gubi teritorije, tokom vladavine sultana Murata IV i njegove ambiciozne i moćne majke Mahpejker Kosem sultanije došlo je do teritorijalnog proširenja na istok, na račun Safavida od kojih su povraćeni Bagdad i Revan. Pored toga, veliki broj izgrađenih džamija i drugih objekata svedoči o i dalje prisutnoj osmanskoj ekonomskoj moći koja je nastavila da postoji i u rukama ovih žena.

Kako je harem vekovima za sve one koji nisu bili u bliskom krvnom srodstvu sa sultanom bio sveto i zabranjeno mesto koje je bilo pod konstantnim nadzorom glavnog crnog evnuha, o haremu se vekovima govorilo i isto tako smišljalo mnogo priča. Jedan od razloga zbog čega je o haremu kao jednom neraskidivom delu osmanskog sistema mogu biti i neprijateljstva između Osmanskog carstva i ostalih država u Evropi kao i verske razlike zapadne i istočne kulture. Neprijateljstvo prema Osmanlijama verovatno da je uticalo na samo predstavljanje sultana i svih njegovih žena. S obzirom na činjenicu da je ostalo relativno malo pisanih izvora iz ovog perioda, rekonstrukciju života haremskih evnuha, kalfi, robinja i sultanija jako je teško izvršiti. U jednoj takvoj situaciji ostaje nam samo da mogućnost stvaranja pretpostavki o tome kakav je život u haremu mogao da bude.

Harem je često predstavljan kao mesto bluda i razvrata sultana i njegovih konkubina, međutim jedna takva tvrdnja bila bi neispravna. Iako je haremska institucija stvorena sa ciljem obezbeđivanja naslednika prestola, kao i enderun, harem je pre svega imao jednu obrazovnu funkciju. Harem se može posmatrati i kao jedna škola gde su se kao i u bilo kojem hramu poštovale mnoge norme ponašanja i privatnosti koje je u svim islamskim kulturama, pa i u osmanskoj, bila od izuzetno velike važnosti.

Literatura

- Göncü, T. C. (2015) *Osmanlı'da Harem ve Cariyelik*, Kültür A. Ş. Yayınlar.
- Hathaway, J. (2018) *The Ottoman Chief Harem Eunuch, From African Slave to Power-Broker*, Cambridge University Press.
- Inalcik, H. (2009). *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 2*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İhsanoğlu, E. (1994) *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, İslam Tarihi ve Kültür Araştırma Merkezi
- İpşirli, M. (1997) *Osmanlı Devleti'nde Harem*, İstanbul, Turkey: TDV İslam Ansiklopedisi
- Kara, Y. (2010) *Osmanlıda Kadın Saltanatı*, Yeditepe Yayınevi
- Kıvrım, İ. (2013) *17. Yüzyılda Bir Valide Sultanın Günlük Hayatı: Vâlide Hadice Turhan Sultan*, History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil Inalcik
- Koocaslan, M. (2011) *Osmanlı Sarayı'nın Mahremi: Topkapı Sarayı Haremi'nin Sınır ve*

Yasaklar, Edebiyat Fakültesi Dergisi

Özaydın, A. (1997) *Harem*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul

Özcan, A. (1997) *Haseki*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul

Peirce L. P. (1993) *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Studies in the Middle Eastern History, Oxford University press

Siska, K. (2016) „Slavery in the Ottoman Empire”, *Journal on European History of Law*, STS Science Centre *itd.*

THE OTTOMAN HAREM OF THE CLASSICAL AGE

Resume

This master thesis on the topic of the harem of Topkapi Palace was written as a result of my great desire to study Ottoman history, primarily the culture and social life of the population of the classical period of the Ottoman Empire. During my undergraduate studies, which I completed in İstanbul, I had more opportunities to visit Topkapi Palace and the harem of the Ottoman sultans, as well as to explore that part of history a little further. The harem, as with others who have studied this period, arouses great interest in me even before the research I conducted. Before I started writing the thesis, I wanted to research the matter and try to explain the concept and role of the harem institution that it had during Ottoman history.

Keywords: harem, Topkapi castle, sultan

Vladimir Radovanović^{1a}

Olja Krčadinac^{2a}

Jasmina Lj. Perišić^{3a}

Dragana Dudić^{4a}

ISTRAŽIVANJE PERFORMANSI RUTERA VELIKIH BRZINA

^a Univerzitet “Union - Nikola Tesla”, Fakultet za infomatiku i računarstvo,
Cara Dušana 62-64, Beograd, Srbija

1 1112vlada1995@gmail.com

2 okrcadinac@unionnikolatesla.edu.rs

3 jperisic@unionnikolatesla.edu.rs

4 ddudic@unionnikolatesla.edu.rs

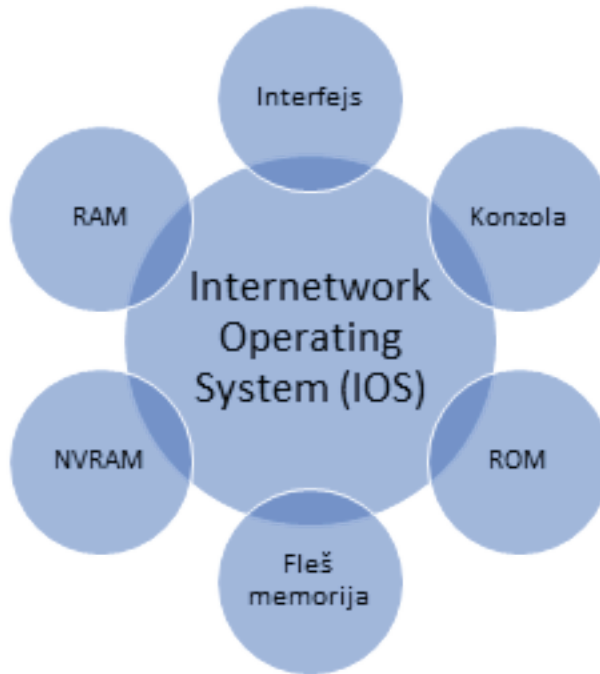
Rezime

Rutiranje je prenošenje paketa informacija sa jednog mrežnog segmenta na drugi. Gubici paketa uzrokuju velika kašnjenja u ponovnom prenosu, što je štetno za mnoga opterećenja u realnom vremenu. Da bi se sprečili gubici paketa, kao i kašnjenje, potrebno je koristiti rutere velikih brzina. Međutim, kada ipak dođe do zagušenja mreže, dolazi do ozbiljnog degradiranja performansi aplikacija centra podataka. U ovom radu smo uradili poređenje performansi tri rutera velikih brzina koji su trenutno aktuelni. Takođe, urađena je anketa među srednjoškolcima koja će pokazati njihovo poznavanje rutera. Na kraju, predstavljamo izazove i mogućnosti za buduća istraživanja u ovoj oblasti.

Ključne reči: ruteri, mreže, brzina rutera

1. UVOD

Ruteri su mrežni uređaji koji služe za povezivanje različitih mreža, takođe mogu služiti i za komunikaciju između uređaja koji nisu u istoj mreži. Oni su zapravo minijaturni specijalni računari. Ruteri mogu imati razne uloge, prvenstveno služe za usmeren prenos podataka (rutiranje) u okviru jedne mreže, kako bi ti podaci stigli do cilja. Kao specijalni računar, ruteri imaju skoro sve delove kao i obični računari a to su: procesor (CPU), operativni sistem, memoriju, interfejs, sopstveno napajanje i druge (Woungang, Dhurandher, Anpalagan, & Vasilakos, 2013).

Slika 1 Šematski prikaz rutera sa njegovim delovima

Na slici 1 prikazana je šema rutera sa njegovim delovima. Svaki ruter poseduje „Internetwork Operating System (IOS)” operativni sistem u kojem su smeštene sve funkcije koje ruter može da obavlja, kao što su rutiranje i informacije o rutiranju, bezbednosni mehanizmi i slično (Waheed & Ali, 2018). Da bi mogao da se koristi, ruter mora da se konfiguriše. Informacije o konfiguraciji se upisuju u konfiguracioni fajl, čija se kopija nalazi u RAM memoriji samog rutera. Takođe, u RAM memoriji se nalaze podaci (tabele) o rutiranju. Procesor je glavni deo svakog rutera i on izvršava sve instrukcije sistema. ROM memorija sadrži softver o dijagnostici hardvera. NVRAM sadrži informacije o IP adresama o protokolima rutiranja itd. Fleš memorija sadrži sistemski fajl operativnog sistema.

2. MODELI UMREŽAVANJA

Međunarodna organizacija za standardizaciju je krajem prošlog veka osmislila model za komunikaciju između različitih računara, tkz. “OSI” model (Open System Interconnection OSI).

Ovaj model opisuje kako jedna aplikacija na jednom računaru, kroz mrežni medijum, saopštava podatke i mrežne informacije aplikaciji na drugom računaru (Linington, 2003).

Referentni model predstavlja sve procese potrebne za uspešnu komunikaciju i deli sve procese u logičke grupe – slojeve. Ovako dizajniran model se naziva slojevita arhitektura (Tanenbaum, Wetherall, Kurose, & Ross, 2019).

Ovaj model podeljen je u sedam međusobno odvojenih slojeva. Kroz njih prolaze podaci koji dolaze od pošiljaoca a idu do primaoca, prema tome ovi slojevi ipak zahtevaju neku povezanost između sebe.

OSI model se sastoji od sledećih slojeva (Mishra, 2017):

- 7. sloj – sloj aplikacije (application layer)
- 6. sloj – sloj prezentacije (presentation layer)
- 5. sloj – sloj sesije (session layer)
- 4. sloj – sloj transporta (transport layer)
- 3. sloj – sloj mreže (network layer)
- 2. sloj – sloj veze (data link layer)
- 1. sloj – fizički sloj (physical layer)

Ruteri za razliku od ostalih mrežnih uređaja (hub-ova, svičeva, mrežnih mostova..) rade u trećem sloju odnosno u mrežnom sloju. Taj sloj zadužen je za prenos datagrama (paketa) mrežnog sloja jednog računara do mrežnog sloja drugog računara. Ruter vrši funkciju rutiranja tako što pri prispeću podatka izvuče određenu adresu, a zatim nađe odgovarajući zapis u tabeli rutiranja gde su smešteni podaci na koji port treba paket da se prosledi i odredi adresu sledećeg rutera na putu ka kojem se paket usmerava. Ovaj proces se naziva “*address lookup*” (Indira, Valarmathi, & Devaraj, 2019). Nakon završetka ovog procesa dolazi do daljeg usmerenja paketa do izlaznog porta.

Pored rutiranja ovi mrežni uređaji mogu da kontrolišu i proveravaju bezbednost, ispravnost paketa, kvalitet servisa i druge. Napredak tehnologije plasira na tržište sve jače i brže rutere zbog same količine i obrade podataka u sekundi. Moderni ruteri moraju da obrade i preko million paketa u sekundi i da ih šalju dalje kroz mrežu (Chang, Srirama, & Buyya, 2019).

3. RUTERI VELIKIH BRZINA

Razvoj rutera tokom godina nije se mnogo promenio, a primarno je bilo povećanje brzine sa svakom novom verzijom. Ta brzina se odnosila i na povećanje propusne moći (veće brzine transfera), ali i na veću brzinu prebacivanja komunikacije sa uređaja na uređaj (Wang & Zheng, 2020). U sledećim odeljcima

navešćemo neke od ruterskih proizvoda velike brzine koji su korišćeni za analizu u ovom radu.

3.1. ASUS RT-A89X ruter

Trenutno najmoderniji ruter Asus kompanije jeste Asus RT-A89X.

Slika 2 ASUS RT-A89X ruter

Specifikacije ovog rutera su:

- Podržani standardi: IEEE 802.11a/b/g/n/ac/ax
- Frekvencije rada: 2.4 GHz i 5GHz
- Udružena brzina: do 6000Mbps
- Procesor: četvororojezgarni na 2.2 GHz
- ROM: 256MB
- RAM: 1GB
- Posедуje i aktivno hlađenje koje može softverski da se reguliše
- Broj LAN i WAN portova i njihova brzina: 8x1Gb/s, 2x10Gb/s (WAN port)
- Softverska podrška: Ai Mesh, Ai Protection, Smart Connect, Time machineMU-MIMO, Traffic analyzer, Game....
- Broj i tip USB portova: 2*USB 3.1

- Optički port: SFP+
- Može da se koristi i kao Access point
- Tip i broj antena: 8 spoljašnjih antena
- Maksimalna brzina prenosa podataka: 802.11a – 54Mb/s, 802.11b – 11Mb/s, 802.11g – 54Mb/s, 802.11ac – 4333Mb/s, 802.11ax – 4804Mb/s.

3.2. Archer AX11000

Jedan od najmodernijih i najboljih Archer rutera je Archer AX11000.

Slika 3 Archer AX11000 ruter

Specifikacije rutera:

- Standardi:
 - IEEE 802.11ax/ac/n/a 5 GHz
 - IEEE 802.11ax/n/b/g 2.4 GHz
- WIFI brzine:
 - 5 GHz: 4804 Mbps (802.11ax,)
 - 2.4 GHz: 1148 Mbps (802.11ax)
- Tip i broj antena: 8 spoljašnjih antena
- USB Portovi:
 - 1× USB-C 3.0 Port
 - 1× USB-A 3.0 Port
- Procesor: četvororojezgarni na 1.8 GHz
- Udružena brzina: preko 10 Gbps
- RAM: 1GB

- Može da se koristi i kao Access point
- Broj LAN i WAN portova i njihova brzina:
 - 1x-2.5 Gbps WAN Por
 - 8x Gigabit LAN Portova
- Softverska podrška: Apple Time Machine, Malicious Site Checker, Port Intrusion Prevention, Infected Device Isolation, Notification and Log, Game Accelerator.

Slika 4 Portovi na ruteru Archer AX11000

3.3. Netgear Nighthawk AX12

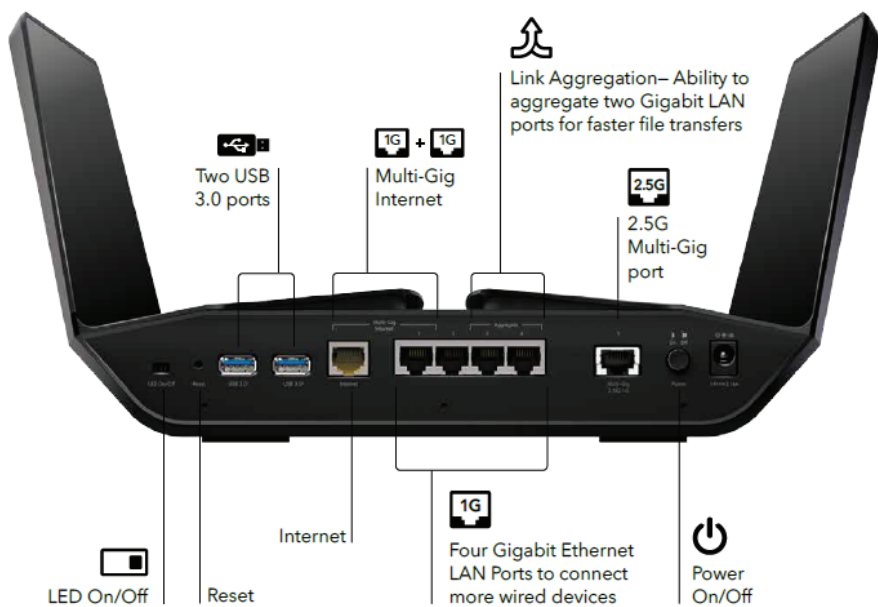
Netgear nighthawk ima nekoliko sličnih modela modernih rutera. Jedan od boljih je model Netgear Nighthawk AX12.

Slika 5 Netgear Nighthawk AX12

Specifikacije modela:

- Standardi :
 - IEEE 802.11ax/ac/n/a 5 GHz
 - IEEE 802.11ax/n/b/g 2.4 GHz
- Broj antena: 8 unutrašnjih (skrivenih) antena
- Procesor: četvororojezgarni procesor na 1.8GHz
- USB portovi: 2 USB 3.0 porta
- LAN i WAN portovi:
 - Pet 10/100/1000 Mbps Gigabit Ethernet portova + jedan 2.5G/1Gbps multi-Gig port.
 - LAN: 4xGbE (2x port agregacioni LAN) + 2.5G/1Gbps multi-Gig port.
 - WAN: 1 GbE or 2.5G/1Gbps multi-Gig port
- Udružena brzina do 10.8Gbps
- Softverska podrška Nighthawk app - aplikacija povezivanja sa raznim softverskim mogućnostima.

Slika 6 Portovi na Netgear Nighthawk AX12

4. POREĐENJE PERFORMANSI RUTERA VELIKIH BRZINA

4.1. Performanse rutera velikih brzina

U ovom odeljku biće prikazane karakteristike sva tri rutera. Uporedili smo svaku važnu specifikaciju. Najbolje performanse biće obojene crvenom bojom.

Tabela 1 Karakteristike rutera velikih brzina

Ruter	Asus RT-A89X	Tp link – Archer AX11000	Netgear nighthawk AX12
WIFI standardi	:IEEE 802.11a/b/g/n/ ac/ax WIFI 6	:IEEE 802.11a/b/g/n/ ac/ax WIFI 6	:IEEE 802.11a/b/g/n/ac/ax WIFI 6
WIFI brzine	2.4 GHz: 1148 Mbps 5 GHz: 4804Mb/s	2.4 GHz: 1148 Mbps 5 GHz: 4804 Mbps	2.4 GHz: do 1.2Gbps 5 GHz: do 4.8 Gbps
Procesor	Quad core, 2.2GHz	Quad core, 1.8GHz	Quad core, 1.8GHz
Broj portova LAN i WAN	8 LAN portova 1 WAN port	8 LAN portova 1 WAN port	4 LAN portova 1 WAN port
Broj antena i tip antena	8 spoljašnjih	8 spoljašnjih	8 unutrašnjih (skrivenih)
Dodatna uloga rutera	Access point	Access point	
Zbirni protok	do 6Gbps	do 10Gbps	do 10.8 Gbps

U tabeli su navedene samo neke karakteristike ovih rutera, najviše crvenih polja imaju ruteri Asus RT-A89X i Tp link Archer AX11000. Sva tri koriste WIFI 6 standard kao najmoderniji, najveći zbirni protok ima ruter Nighthawk, dok Tp-Link Archer možda ima najbolji i najveći domet. Opet sa druge strane Asus ima i SFP+ port, što ostala dva nemaju. Dakle, može se zaključiti da su sva tri rutera izuzetno dobra i da su međusobno velika konkurencija.

4.2. Prednosti i mane navedenih rutera

U sledećim tabelama biće prikazane prednosti i mane rutera koji su analizirani u ovom radu.

Tabela 2 Netgear nighthawk AX12

PREDNOSTI	MANE
Jednostavan za instalaciju	Cena
Brz protok i prenos podataka	Nema zaštitu od malvera
5GbE port	Ograničena roditeljska kontrola
Mogućnost strimovanja	Nema mogućnost access point-a

Tabela 3 Asus RT-A89X

PREDNOSTI	MANE
Dobra zaštita od malvera	Cena
Brz protok i prenos podataka	WTFast: ne
SFP+ port	Ne podržava VPN Fusion
Aktivno hlađenje	Malo veće dimenzije

Tabela 4 Tp link-Archer AX11000

PREDNOSTI	MANE
Dobra zaštita od malvera	Cena
Brz protok i prenos podataka	WTFast: ne
Zbirni protok od 10 Gbps	Ne podržava VPN Fusion
Access point	Malo veće dimenzije

5. INFORMISANOST UČENIKA IT ODELJENJA O MREŽNOM UREĐAJU

Za potrebe ovog rada sprovedeno je pilot istraživanje na malom uzorku mlađih srednjoškolaca, učenika prvog i drugog razreda informatičkih odeljenja pančevačke gimnazije, sa ciljem sagledavanja njihovog elementarnog poznavanja ovog mrežnog uređaja. Pretpostavka je bila da su njihova znanja na osnovnom nivou.

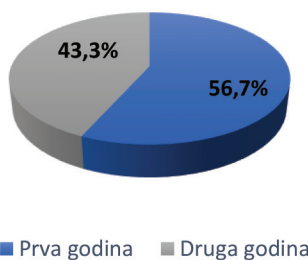
Metoda pilot istraživanja	Opservaciono-indirektna
Tehnika	Anketiranje
Instrument	Anketa (8 pitanja zatvorenog tipa)
Uzorak	17 učenika prvog razreda i 13 učenika drugog razreda, Gimnazije „Uroš Predić“ Pančevo.
Vreme	mart, 2021.
Mesto	Pančevo

Rezultati:

Pitanje broj 1: Distribucija odgovora ispitanika u odnosu na **razred koji pohađaju:**

56.7% učenika prvog razreda

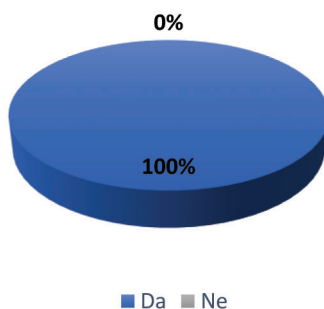
43.3% učenika drugog razreda

Slika 7 Razred koji pohađaju

Pitanje broj 2: Distribucija odgovora na pitanje **čemu služi ruter:**

100% ispitanika zna čemu služi ruter

Slika 8 Da li znate čemu služi ruter?

Pitanje broj 3: Distribucija odgovora na pitanje **na kojim frekvencijama rade moderni brzi ruteri:**

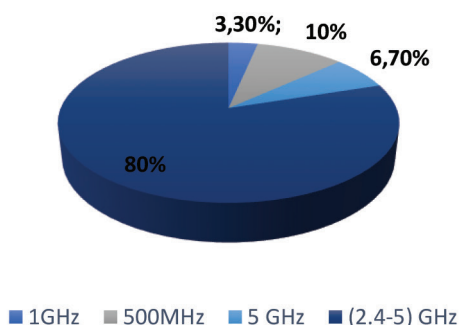
3.3% je odgovorilo da je frekvencija 1 GHz

6.7% je odgovorilo da je frekvencija 5 GHz

10% je odgovorilo da je frekvencija 500MHz

80% je odgovorilo da je frekvencija u intervalu (2.4-5) GHz, što navodi na zaključak da velika

većina ispitanih učenika zna odgovor na ovo pitanje.

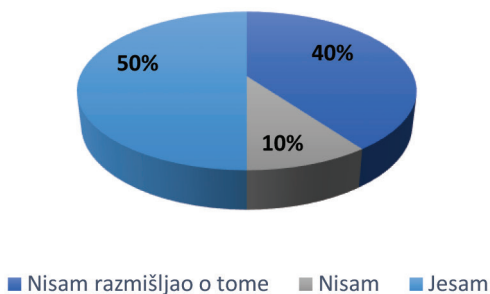
Slika 9 Na kojim frekvencijama rade moderni brzi ruteri?

Pitanje broj 4: Distribucija odgovora na pitanje **da li su učenici upoznati sa mogućnostima rutera najnovijih tehnologija:**

10% ispitanika je navelo da nije upoznato sa mogućnostima

40% ispitanika je navelo da nisu razmišljali o tome

50% ispitanika je navelo da je upoznato

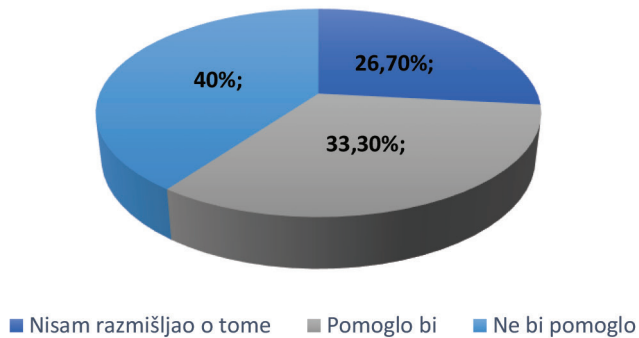
Slika 10 Da li su učenici upoznati sa mogućnostima rutera najnovijih tehnologija?

Pitanje broj 5: Distribucija odgovora na pitanje **da li bi povezivanje više rutera u jednu agregaciju pomoglo većem protoku informacija:**

26.7% je navelo da nisu razmišljali o tome

33.3% je odgovorilo potvrdno

40% je navelo da ne bi pomoglo

Slika 11 Da li bi povezivanje više rutera u jednu agregaciju pomoglo većem protoku informacija?

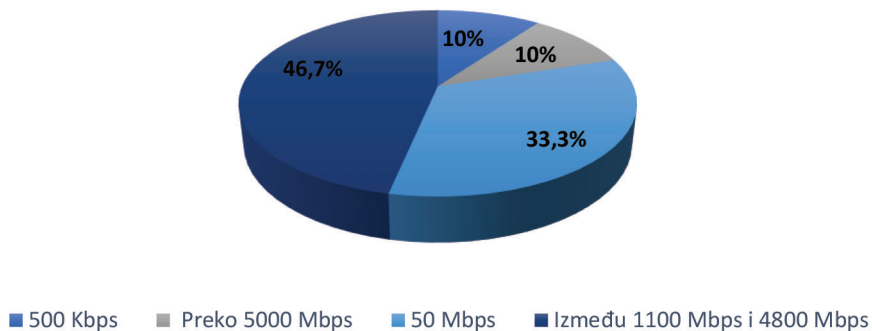
Pitanje broj 6: Distribucija odgovora na pitanje **da li znate koje brzine protoka mogu da ostvare u datom intervalu frekvencija:**

10% ispitanika se opredelilo za 500Kbps

10% ispitanika se opredelilo za 5000 Mbps

33.3% ispitanika se opredelilo za 50Mbps

46.7% ispitanika se opredelilo za 1100 Mbps i 4800 Mbps

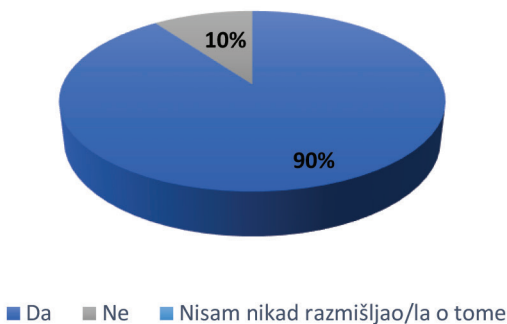

Slika 12 Da li znate koje brzine protoka mogu da ostvare u datom intervalu frekvencija?

Pitanje broj 7: Distribucija odgovora na pitanje da li je ruter bitna komponenta za rad na internetu:

10% ispitanika je navelo da nije bitno

90% ispitanika je odgovorilo potvrdno

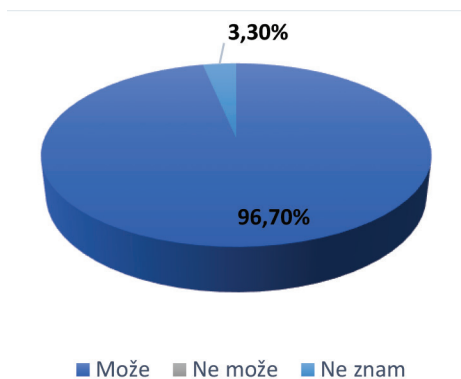

Slika 13 Da li je ruter bitna komponenta za rad na internetu?

Pitanje broj 8: Distribucija odgovora na pitanje da li više računara može da koristi jedan ruter:

3.3% je dalo netačan odgovor

96.7% je dalo tačan odgovor

Slika 14 Da li više računara može da koristi jedan ruter?

ZAKLJUČAK

Za većinu ljudi koji traže gigabitni ruter, prva stvar na koju misle je brzina. Naravno, postoji mnogo različitih rutera koji pomeraju granice trenutne bežične tehnologije, tako da sužavanje vaših izbora postaje teško kada imate većinu rutera na granici od 6 Gbps. Na sreću, postoji mnogo drugih funkcija koje mogu da odvoje ruter i da naprave ogromnu razliku u tome koliko brzo vaša veza zapravo radi. Svi analizirani ruteri su se pokazali kao vrlo moćni u svakom pogledu. U radu je prikazana tabela sa prednostima i manama rutera koji će biti od pomoći koji ruter izabrati.

TP link-Archer AX11000 je pun funkcija, uključujući korisnički interfejs orijentisan na igrače, brojne portove, podršku za multi-gig WAN i alate za zaštitu od malvera.

Nighthawk AKS12 može da dostigne brzine do 4,8 Gbps (4800 Mbps) na frekvenciji od 5 GHz, što je brže nego što čak i većina planova za brzi internet može da obezbedi. Međutim, pošto je to tropojasni ruter, on u suštini istovremeno pokreće tri bežične mreže, dajući vam teoretsku maksimalnu brzinu od 12 Gbps koja se deli na svim uređajima u vašoj mreži. Takođe podržava Vi-Fi 6, što je značajno. Vi-Fi 6 nije ogromna promena maksimalne brzine u odnosu na Vi-Fi 5, ali ima niz funkcija koje će doneti definitivnu razliku u vašem iskustvu na mreži. Trenutno ne podržavaju svi uređaji Vi-Fi 6, ali to će biti novi zlatni standard koji napreduje, što čini Nighthawk AKS12 dobrom investicijom za one koji gledaju u budućnost kada će biti dostupno više Vi-Fi 6 uređaja i brže veze.

Asus RT-A89X je ruter koji je dizajniran za igranje igara. Ima široku pokrivenost signalom, agregaciju linkova i formiranje snopa. Ove funkcije su korisne ako imate više konzola ili računara, posebno ako se nalaze u različitim prostorijama u vašoj kući.

Obzirom da su anketom postavljena veoma jednostavna pitanja, potvrđena je pretpostavka da mlađi srednjoškolci informatičkog smera poseduju najosnovnija znanja o pomenutom mrežnom uređaju. Bilo bi potrebno dodatno istražiti da li poseduju znanja na naprednom nivou, ali bi to zahtevalo konstrukciju novog instrumenta sa drugačijim pitanjima. Neka od pitanja koja su zahtevala konkretne tehničke odgovore su bila sa manje procentualno tačnih odgovora ili učenici nisu o tim pitanjima mnogo razmišljali. U tom cilju bi bilo potrebno motivisati i ohrabriti učenike da samostalno istražuju i upoznaju se sa novim dostignućima i tehnologijama vezanim za praktičnu primenu mrežnih uređaja i hardvera.

LITERATURA

1. Chang, C., Srirama, S., & Buyya, R. (2019). *Internet of Things (IoT) and new computing paradigms*. Fog and edge computing: principles and paradigms, 6.
2. Indira, B., Valarmathi, K., & Devaraj, D. (2019). A Trie based IP Lookup Approach for High Performance Router/Switch. In *2019 IEEE International Conference on Intelligent Techniques in Control, Optimization and Signal Processing (INCOS)* (pp. pp. 1-6). INCOS.
3. Linington, P. (2003). *Open system interconnection (OSI)*. In Encyclopedia of Computer Science.
4. Mishra, S. (2017). The OSI reference Model: An Overview. *International Journal of Research of Linguistics & Computing Research*, 1(3), 9-12.
5. Tanenbaum, A., Wetherall, D., Kurose, J., & Ross, K. (2019). *Computer Networks Title: Computer Networking: A Top-Down Approach*. Instructor.
6. Waheed, F., & Ali, M. (2018). *Hardening Cisco devices based on cryptography and security protocols-part one: Background theory*. Annals of Emerging Technologies in Computing (AETiC), Print ISSN, 2516-0281.
7. Wang, Y., & Zheng, T. (2020). Research and development of universal dialing method for smart cooperative router. *ITOEC* (pp. 527-531). In 2020 IEEE 5th Information Technology and Mechatronics Engineering Conference (ITOEC).
8. Woungang, I., Dhurandher, S., Anpalagan, A., & Vasilakos, A. (2013). *Routing in opportunistic networks*. New York: Springer.

HIGH SPEED ROUTER PERFORMANCE RESEARCH

Resume

Routing is the process of moving a packet of data from one network segment to another. Packet loss give long delays in retransmission which is detrimental to many real-time workloads. It is necessary to use high-speed routers to prevent packet losses and delays. There is a serious degradation in the performance of data center applications when network congestion occurs. This paper presents a performance comparison of three high-speed routers that are current. Also, a survey was conducted among high school students which showed their knowledge of routers. Finally, we examined the challenges and opportunities for future research in this area.

Keywords: routers, networks, router speed

Dr Dušan Aničić ^{a1}, docent
dr Gordana Petrović ^{b2}, docent
dr Olgica Nestorović ^{c3}, docent
dr Vesna Petrović ^{d4}, vanredni profesor

PORESKA POLITIKA

U SAVREMENIM

PORESKIM SISTEMIMA

^aFakultet za ekonomiju i finansije, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

^bFakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, Univerzitet
Privredna akademija u Novom Sadu

^cFakultet za ekonomiju i finansije, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

^dFakultet za ekonomiju i finansije, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Beograd

1 dusan.anicic@yahoo.com

2 milicakg98@yahoo.com

3 olgica.n@yahoo.com

4 al.petrovicpn@gmail.com

Rezime

Zadatak ekonomske politike svake zemlje je da obezbedi dugoročno održiv privredni rast zasnovan na investicijama i izvozu, zaustavi i smanji spoljni dug i obezbedi rast zaposlenosti i povećanje životnog standarda stanovništva. Značajno mesto u ostvarenju ovih ciljeva pripada i fiskalnoj politici, koja širokim spektrom svojih mera obezbeđuje ostvarenje stabilizacione, alokativne i redistributivne funkcije na makro i mikro nivou. Poreska politika treba da doprinese da se otklone ključne makroekonomske neravnoteže privrede – visoka stopa nezaposlenosti i visok spoljno-trgovinski deficit a da se pri tome ne ugrozi međunarodna konkurentnost preduzeća i povoljan privredni ambijent. S druge strane, globalna mobilnost kapitala i radne snage nameću pitanje stabilnosti i predviđivosti poreskih sistema svih zemalja. Samo takav poreski sistem će, zajedno sa ostalim makroekonomskim politikama, obezbediti konkurentnost privrede i održiv privredni rast na svetskom tržištu.

Ključne reči: poreski sistem, poreska politika, principi oporezivanja, privredni rast

Uvod

Poreski sistem u svim zemljama je predmet stalnih teorijskih i političkih preispitivanja, pa se stoga u većini zemalja povremeno događaju značajne promene u poreskom sistemu. U nekim periodima povećavani su porezi na dohodak u odnosu na poreze na potrošnju, a u drugim periodima sprovedjena je suprotna politika. Glavni pokretač reformi poreskih sistema u svetu, tokom poslednjih decenija, bile su promene u privredi i promene relativnog vrednovanja efikasnosti i pravičnosti. Osim toga, na redizajniranje poreskog sistema utiču i brojni drugi faktori kao što su jačanje međunarodnih ekonomskih integracija, povećanje fiskalne decentralizacije, rast kapaciteta poreske administracije i dr. Najvažnija promena koja je tokom prethodnih decenija uticala na promene poreskih sistema je globalizacija svetske ekonomije.

Savremena privreda vidi poresku politiku kao osnovnu polugu razvoja stabilizacione i socijalne politike, a delovanje javnih prihoda i javnih rashoda kao i javni dug postali su najmoćniji oblik državnog intervencionizma. Porez je složena kategorija, jer u sebi sadrži ekonomske, finansijske, socijalne, političke i druge elemente. Zbog toga se, u savremenoj poreskoj teoriji i praksi izdvajaju određeni principi oporezivanja koje svaki uspešan poreski sistem treba da primenjuje, počev od principa zakonitosti, fiskalne izdašnosti, troškovne i ekonomske efikasnosti, pravičnosti, pravne sigurnosti i dr. Česte promene poreskog sistema nepovoljno utiču na planiranje poslovnih operacija poreskih obveznika. Zbog toga je neophodna stabilnost i predvidivost poreskog sistema jer je fiskalna politika važan segment makroekonomske politike jedne zemlje.

Poreski sistem i politika oporezivanja

Porez je instrument javnih (državnih) prihoda, kojim država prinudno uzima novčana sredstva od lica pod njenom vlašću, bez neposredne protivusluge, u svrhu finansiranja javnih rashoda i ostvarivanja određenih socijalnih i ekonomskih ciljeva (Popović, 2018). Shodno tome, porez ima mekoliko bitnih karakteristika koje ga razlikuju od ostalih instrumenata javnih prihoda:

- plaćanje poreza je obavezno, a zakoni i ostala pravna akta daju državi pravo da tu naplatu izvrši, ako je potrebno, i prinudnim putem;
- porezima se obezbeđuju sredstva za finansiranje države, a mogu se koristiti i za podsticanje ili odvracanje od određene vrste ponašanja;
- za plaćene poreze ne postoji konkretna protivčinidba države, odnosno od države se ne dobijaju konkretne protivusluge već se plaćanjem poreza "kupuju" čitav skup dobara i usluga koje država pruža (pravna sigurnost, bezbednost, obrazovanje, infrastruktura i sl.).

Poreski sistem predstavlja skup poreskih oblika, prvenstveno neposrednih i posrednih poreza, povezanih u koherentnu celinu. Ukupnost poreskih oblika, koja čini konzistentni poreski sistem, u osnovi zavisi od veličine teritorije zemlje, nivoa društvenog proizvoda po stanovniku, broja stanovnika, društveno-političkog uređenja, razvijenosti privredne strukture, razvijenosti spoljne trgovine, istorijskog razvoja, običaja, tradicije, itd. Međutim, u savremenim uslovima internacionalizacije proizvodnje i razmene, koordinacije nacionalnih ekonomskih i finansijskih politika, razvoja transnacionalnih kompanija, tehničko-tehnološkog

progresu i naučno-kulturne saradnje, otvoren je proces približavanja poreskih sistema. Umesto divergencija javlja se, dakle, konvergencija između poreskih sistema (Ristić, K. & Ristić, Ž., 2012).

Kreiranje ekonomskih regionalnih zajednica i integracionih kretanja u Z. Evropi, Aziji, Africi i Latinskoj Americi doprinelo je svojevrsnoj međunarodnoj koordinaciji poreskih politika u oblasti poreza na promet i carina u funkciji slobodnog kretanja roba, usluga, kapitala i radne snage. U praksi je, samim tim, otvoren proces poreske harmonizacije i unifikacije poreskih parametara kako bi se što manje remetila slobodna tržišna konkurencija i smanjile brojne barijere u spoljnotrgovinskoj razmeni.

No, i pored toga, razlike između poreskih sistema savremenih zemalja postoje i dalje, naročito u oblasti neposrednog oporezivanja, pa i sa stanovišta strukture poreza. Danas gotovo i da ne postoje identični poreski sistemi, budući da u praksi ne egzistira tzv. poreski monizam. Upravo zbog pluralističke poreske strukture, koju komponuju porez iz dohotka, porez iz ličnog dohotka, porez na promet, carine, porez na imovinu i porez na prihode od imovine, egzistiraju već ili manje razlike između poreskih sistema industrijski razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i ostalih zemalja.

U savremenim poreskim sistemima egzistiraju brojni poreski oblici, odnosno porezi koji se međusobno razlikuju po objektu oporezivanja, po ciljevima oporezivanja, po izvorima oporezivanja, po svojim poreskim stopama, po svojoj izdašnosti i sl. Porezi, kao takvi, mogu biti vezani za prihod, za dohodak i dobit, za vlasništvo i vrednost imovine, za promet vlasništva i prenos imovine, za trošenje dohotka, promet ili rashod, za privrednu aktivnost ukupnu ili pojedinačnu, za uvoz ili izvoz.

Usled delovanja brojnih ekonomskih i vanekonomskih faktora poreske strukture se razlikuju, naročito sa stanovišta učešća neposrednih i posrednih poreza. Naime, neposredni porezi (porez iz dobiti preduzeća i porez iz dohotka fizičkih lica) u poreskoj strukturi dominiraju u SAD, V. Britaniji, Švedskoj, Nemačkoj, Švajcarskoj, Kanadi i Danskoj, dok posredni porezi (porez na promet, odnosno porez na dodatnu vrednost-PDV, uključujući i carine) dominiraju u Grčkoj, Irskoj, Italiji, Francuskoj, Portugaliji i Australiji. Pomoću ovih poreza fiskalna, odnosno poreska politika ostvaruje ciljeve i zadatke ekonomske politike u oblasti alokacije privrednih resursa, redistribucije nacionalnog dohotka, ekonomske i socijalne stabilizacije i privrednog razvoja.

Nosioci fiskalnog suvereniteta utvrđuju kratkoročnu, srednjoročnu i dugoročnu poresku politiku sa mikro i makro ekonomskim i socijalnim efektima u društvenoj reprodukciji i društvu u celini. Poreska politika, u tom smislu, reprezentuje skup mera, instrumenata, mehanizama i institucija za zadovoljavanje opštedruštvenih potreba u okviru društveno političkih kolektiviteta i za ostvarivanje ciljeva i zadataka ekonomske politike.

Poreske mere svode se na metode kojima se realizuju opredeljene funkcije politike finansiranja opšte potrošnje. Poreski instrumenti reprezentuju sredstva za ostvarivanje programiranih ciljeva i zadataka javnih vlasti u domenu opšte potrošnje u okviru budžetskih finansijskih institucija. Operacionalizacija poreske politike implicira utvrđivanje poreskih stopa, poreskih osnovica, poreskih beneficija (olakšica i oslobođenja), transformaciju poreske strukture i sl. Poreskim mehanizmima mobilizuju se potrebna finansijska sredstva za zadovoljenje opštedruštvenih potreba shodno materijalnim mogućnostima privrede i stanovništva.

Jedno od važnijih pitanja sa stanovišta poreskih obveznika, kao i sa stanovišta ukupne ekonomije je izbor poreskih izvora iz kojih se podmiruje poreska obaveza. Kao stalne poreske izvore treba koristiti samo one izvore koji se neprestano obnavljaju (dohodak ili prihod), a ne i imovinu koja se ne obnavlja, već predstavlja akumulirani dohodak iz ranijeg perioda (Raičević, 2008). Ukoliko je poresko opterećenje tako visoko da obveznik ne može da podmiri svoju obavezu iz tekućih prihoda, već je primoran da otudji imovinu kako bi platio poresku obavezu, postavlja se pitanje poštovanja principa umerenosti poreskog opterećenja. Ako bi obveznik plaćao porez iz imovine, to bi dovelo do njenog umanjavanja, što bi uticalo na smanjenje motivacije za rad i štednju.

U dizajniranju savremenih poreskih sistema u obzir se uzimaju ekonomski i politički faktori. Od ekonomskih faktora ključni je fiskalni, koji se odnosi na ciljanji iznos poreskih prihoda koje država želi da ostvari. Osim fiskalnog, kada se donose odluke o strukturi poreskog sistema i pojedinačnim poreskim oblicima, u obzir se uzimaju i ostali ekonomski faktori – distorzivno delovanje na ekonomsko ponašanje (to jest na efikasnost), uticaju na preraspodelu, ali i korektivno delovanje sa ciljem popravljavanja nesavršenosti tržišta (Randjelović, 2020).

Na razvoj savremenih poreskih sistema znatno su uticali i širi procesi, kao što je globalizacija, koja je proizvela veću međunarodnu mobilnost kapitala, što je dovelo do aktivne poreske konkurencije između zemalja, u smislu njihovog međusobnog utrkiavanja da snižavanjem stopa poreza (pre svega na kapital) privuku što veći deo investicija. Tako je, na primer, poreska stopa poreza na dobit preduzeća u Evropi u prethodne decenije pala sa oko 48% na oko 25 %. Iz istih

razloga smanjen je i stepen progresivnosti poreza na dohodak i uvedeno je blaže oporezivanje dohotka fizičkih lica od kapitala u odnosu na dohodak od rada (Aršić & Randjelović, 2017).

Savremeni principi i načela oporezivanja

Principi oporezivanja izražavaju sistem društvenih vrednosti u konkretnom društvu i njegov klasni karakter i predstavljaju polaznu osnovu sistema društvenih prihoda i njegovih ciljeva. U suštini svaki savremeni poreski sistem počiva na određenim principima, odnosno načelima. Stoga se u finansijskoj literaturi mogu sresti brojni poreski principi, koji su se menjali, nestajali i rađali, u zavisnosti od vremena i prostora društveno-ekonomskog i političkog uređenja, istorijskih i kulturnih činjenica, tradicija i sl.

Oporezivanje izaziva različite ekonomske efekte. Porez neposredno umanjuje ekonomsku snagu poreskog obveznika, čime menja način njegovog ponašanja u privrednom životu. Poreski prihodi se menjaju u skladu sa konjunkturnim kretanjima nacionalnog dohotka, a promena poreskih stopa može uticati na privredni rast. Prema ekonomskim načelima, metod oporezivanja u jednoj državi treba da bude stabilan, da se vodi računa da on ne ugrožava egzistenciju zajednice i poreskih obveznika, odnosno da ne unese poremećaj u normalne privredne procese.

Porez je složena kategorija, jer u sebi sadrži ekonomske, finansijske, socijalne, političke i druge elemente. Proučavajući opravdanost oporezivanja, kao i ciljeve oporezivanja, možemo videti za koje se sve ciljeve upotrebljavaju sredstva prikupljena preko poreza, i na koje se načine to pravda. S tim u vezi postoje određena načela, odnosno principi oporezivanja koji imaju zadatak da pred poresku vlast, odnosno poreski sistem, postave odgovarajuće zahteve u vezi s pribavljanjem finansijskih sredstava za finansiranje javnih rashoda. U zavisnosti od toga u kojoj se meri poreska vlast pridržava ovih principa, zaključuje se da li je poreski sistem stabilan i predvidiv, ili ne.

Sadržina pojedinih poreskih načela neprestano se mora proveravati u praksi. Samo tako se stvaraju uslovi da poreska teorija utiče na poresku politiku. Poreska politika se oblikuje pod dejstvom različitih uslova, medju kojima naučna načela oporezivanja nemaju uvek vodeću ulogu. Zato načela oporezivanja ne treba da budu postavljena apstraktno, izvan datog socijalnog ambijenta. Sadržinu ovih načela poreska teorija treba da uobličava uzimajući u obzir prilike koje vladaju u datom društvu. Poresku politiku treba tako koncipirati da se celina

postavljenih zahteva u poreskim načelima što potpunije ostvari, ali se mora imati u vidu da do odrenenih odstupanja mora doći.

Porezi se u praksi shvataju, pre svega, kao instrumenti za obezbedjenje potrebnih budžetskih prihoda, iako se oriste i za ostvarenje drugih ciljeva – ekonomskih i socijalnopolitičkih. Zato finansijska načela imaju prioritet u odnosu na druga. Prema ovim načelima porezi treba da budu izdašni u toj meri da pokriju sve državne rashode. Ova načela zahtevaju da porez bude elastičan, odnosno da bude sposoban da se brzo prilagodjava nastalim promenama u cilju uspostavljanja budžetske ravnoteže. Ovo, drugim rečima, znači da porez treba da bude takav da se prihodi od njega mogu po potrebi povećavati ili smanjivati. U tom smislu, ova načela imaju primat u odnosu na druga poreska načela. Menutim, prilikom vođenja poreske politike mora se voditi računa i o ostalim poreskim načelima, odnosno treba iznalaziti kompromisna rešenja, kojima će se do određene mere zadovoljavati sva načela.

U savremenoj poreskoj teoriji i praksi izdvajaju se određeni principi oporezivanja medju kojima se mogu izdvojiti sledeći: (1) princip zakonitosti; (2) princip fiskalne izdašnosti; (3) princip troškovne efikasnosti; (4) princip ekonomske efikasnosti; (5) princip pravičnosti; (6) princip pravne sigurnosti (Ranđelović, 2020). Prema Stiglicu (2004), poreski principi se mogu podeliti na (1) ekonomsku efikasnost; (2) administrativnu jednostavnost; (3) fleksibilnost; (4) transparentnost i (5) pravednost. Božović et al. (2020) klasifikuju poreske principe u četiri grupe: (1) finansijski; (2) ekonomski; (3) socijalno-politički i (4) pravno-administrativni poreski principi.

Princip elastičnosti označava zahtev da se porezi što brže i potpunije prilagone promenama u visini javnih rashoda. On predstavlja varijantu principa izdašnosti, koji nije sveden na budžetsku godinu kao jedinicu posmatranja, već uzima u obzir stalno održavanje budžetske ravnoteže. Ovaj princip zahteva da poreski sistem kao celina daje veći ili manji ukupan iznos javnih prihoda. Kako postoji tendencija da državni rashodi rastu brže od nacionalnog dohotka, poreski sistem treba da bude elastičan, tj. da obezbedi da poreski prihodi rastu brže od nacionalnog dohotka, a da se u tu svrhu ne uvode novi porezi i da se ne povećavaju poreske stope. Da bi se postigla ovakva elastičnost poreskog sistema, potrebno je da poreska vlast oporezuje sektore koji imaju visoke stope rasta, da primenjuje progresivne poreske stope, da oporezuje potrošnju koja ima visoku stabilnost potražnje i sl. (Kulić, 2009).

Elastičnost poreza posebno je značajna u uslovima privrednog rasta. Privredni rast zahteva visoka državna ulaganja u privrednu infrastrukturu. Rast po-

reskih prihoda omogućuje da se takva ulaganja ne finansiraju iz inostranih izvora ili domaćeg zaduženja. Osim toga, porast poreskih prihoda umanjuje potrebu povećanja poreskih stopa čiji porast negativno deluje na opštu investicionu klimu. U uslovima recesije koja dovodi do smanjenja fiskalnih kapaciteta, ne dolazi nužno do smanjenja pojedinih javnih rashoda. Tako, npr., kada usled recesije dođe do smanjenja dobiti privrednih društava i dohotka granana, rashodi za finansiranje odbrane i bezbednosti zemlje se ne smanjuju, pa se smanjeni prihodi od poreza na dobit preduzeća i na dohodak granana moraju nadoknaditi naplatom drugih poreza, koji se bolje prilagonevaju kretanju javnih rashoda, odnosno koji manje reaguju na nepovoljna kretanja u privredi.

Ovako shvaćena elastičnost naziva se finansijskom elastičnošću, pod kojom se podrazumeva svojstvo poreza da se prilagodjava promenama u javnim rashodima, odnosno reč je o niskom stepenu osetljivosti na privrednu konjunkturu. Kriterijum finansijske elastičnosti ispunjavaju porez na dodatu vrednost i akcize na određene proizvode (duvan, alkoholna pića), kao i porez na imovinu. Ukoliko poreski prihodi rastu i automatski prate rast javnih rashoda, onda je reč o ekonomskoj elastičnosti, kada država ne mora da menja poreske stope. To se može videti na primeru poreza na dodatu vrednost, jer kako se povećava obveznikova potrošnja tako rastu i poreski prihodi, a da pri tom poreska stopa ostaje ista. Ukoliko je za povećanje poreskih prihoda potrebno povećati poresku stopu izmenom poreskih propisa, onda se radi o legalnoj elastičnosti. Ovakvo obeležje ima porez na imovinu.

Princip stabilnosti poreskog sistema nalaže da poreski sistem ne treba često menjati, odnosno, bez velike potrebe ne treba sprovoditi poreske reforme. U zavisnosti od stepena promena poreskih propisa razlikuju se: a) radikalne, b) parcijalne poreske reforme. Prilikom sprovođenja radikalne reforme poreski sistem se iz korena menja time što se uvode novi poreski oblici a neki ukidaju, ili se iz osnova redefiniše neki od postojećih oblika poreza. Parcijalna poreska reforma podrazumeva izmene u poreskoj politici, odnosno promenu nekih elemenata oporezivanja, kao što su poreska stopa ili poreske olakšice.

Česte promene poreskog sistema nepovoljno utiču na planiranje poslovnih operacija poreskih obveznika. Poreski obveznici se prilagonevaju uspostavljenim uslovima privrenivanja, pa im se pri promeni poreskog sistema čini da je raniji poreski sistem bio bolji od novog. Medjutim, i pored ovih saznanja, i razvijene inerazvijene zemlje vršile su česte izmene poreskih sistema. Zemlje u tranziciji su krajem XX veka sprovele velike poreske reforme u okviru kojih su svoje poreske sisteme prilagodile tržišnim uslovima privrenivanja.

Danas su, međutim, dostignuti nivo državnog ingeriranja u tržišni i privredni mehanizam i dosegnuti nivo fiskalnog opterećenja, nezaobilazni suštinski test provere u vrednovanju efekata javnog sektora. Zato u prvi plan izbijaju problemi i dileme: (1) da li porezi guše podsticaje za radom, štednjom i investicijama, (2) kako i koliko porezi utiču na sveukupnu alokaciju privrednih resursa i redistribuciju dohotka, (3) kakve su i kolike koristi od državnih ulaganja, (4) kakvi efekti proističu iz vladinih programa izdataka, i (5) koje su perspektive javnog sektora u budućnosti, koji traže decidirane odgovore i nove alternative. Svi ovi problemi otvaraju pitanja o značaju i dometu fiskalne politike u okviru makroekonomske politike jedne zemlje.

Zaključak

Strategiju privrednog rasta i povećanje konkurentnosti svake zemlje na međunarodnom tržištu treba, iznadju ostalih, da podrži i poreski sistem svojim delovanjem na mikro i makro-nivou. Instrumentima poreske politike moguće je ostvariti stabilizacionu, alokativnu i redistributivnu funkciju u privrednom sistemu. U otvorenoj tržišnoj privredi poreski sistem je jedan od faktora međunarodne konkurentnosti privrede na tržištu robe i kapitala. Postoje ubedljiva teorijska objašnjenja i relativno čvrste empirijske potvrde o uticaju poreskog sistema na odluke pojedinaca o štednji, potrošnji, investicijama, ponudi rada i tražnji za radom i dr. Stabilna i predvidiva poreska politika, u koordinaciji sa kreditno-monetarnom politikom i drugim razvojnim funkcijama, je jedan od osnovnih preduslova održivog rasta privrednog sistema.

Reference

- Arsić, M., & Randjelović, S. (2017). *Ekonomija oporezivanja – teorija i politika*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Božović, S., Bulatović, I., & Ljubičić, I. (2020). *Poreski sistem*. Beograd: BAPUSS.
- Kulić, M. (2009). Finansijska i ekonomska načela oporezivanja. *Škola biznisa*, 2, 42-49.
- Popović, D. (2018). *Poresko pravo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet.
- Raičević, B. (2008). *Javne finansije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Randjelović, S. (2020). *Osnove poreskog planiranja*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Ristić, K., & Ristić, Ž. (2014). *Fiskalna ekonomija i menadžment javnog sektora*. Beograd: Etno stil d.o.o.
- Stiglic, DŽ. (2004). *Ekonomija javnog sektora*. Beograd: Ekonomski fakultet.

TAXATION POLICY IN CONTEMPORARY TAX SYSTEMS

Resume

The task of economic policy of each country is to provide long-term sustainable economic growth based on investment and export, to stop and reduce external debt, to ensure employment growth and the increase of population living standards. A significant place in achieving these goals also belongs to fiscal policy, which ensures a wide range of measures to achieve stabilization, allocative and redistributive function on the macro and micro level. Tax policy should eliminate the key macroeconomic imbalances of the economy - high unemployment rate and high foreign trade deficit without compromising the international competitiveness of the companies and ensure a favorable economic environment. On the other hand, global mobility of capital and labor imposes the issues of stability and predictability of tax systems of all countries. Only such a tax system will, together with other macroeconomic policies, provide competitiveness of the economy and sustainable economic growth in the world market

Key words: tax system, tax policy, tax principles, economic growth

Dragana Bulj^{a1}, diplomirani menadžer
dr Maja Vrbanac^{b2}, docent
prof. dr Marina Milovanović^{c3}
dr Jasmina Perišić^{d4}, vanredni profesor

UTICAJ BREND NA POTROŠAČE STUDIJA SLUČAJA – SAMSUNG VS APPLE

^aFakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina
Univerzitet Union „Nikola Tesla“, Cara Dušana,62-64,Beograd

^bFakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina
Univerzitet Union „Nikola Tesla“, Cara Dušana,62-64,Beograd

^cFakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina
Univerzitet Union „Nikola Tesla“, Cara Dušana,62-64,Beograd

^dFakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina
Univerzitet Union „Nikola Tesla“, Cara Dušana,62-64,Beograd

1 buljdragana@gmail.com

2 majavrbanac86@gmail.com

3 milovanovicmm@gmail.com

4 jasmina.perisic52@gmail.com

Rezime

U prvom delu rada je prikazan rezime značajnih razlika između potreba i želja potrošača uz osvrt na marketing i njegovu ulogu u svemu tome. Kako je ključna tema brend i njegov uticaj na potrošače, u radu se opisuju i sami počeci njegovog nastanka i kreiranja definicije, kao i njegovi različiti oblici i dimenzije prilikom tog uticaja.

U drugom delu rada se opisuje studija slučaja uticaja, trenutno dva najpoznatija brenda u kategoriji mobilnih telefona, na potrošače. Reč je o Samsung i Apple brendovima.

Ključne reči: brend, potrebe, želje, potrošači, Apple, Samsung

1. UVOD

“O njemu se mnogo priča, ipak ga samo nekolicina razume. Manji broj zna kako njime da upravlja, ali ga svi žele: branding, nesumnjivo najmoćnije poslovno oruđe današnjice” (Nojmajer, 2006, p. 2).

Živimo u vremenu kada su tržišta sve zahtevnija, a konkurencija diktira dalje poslovanje. Svefunkcije marketinga, istraživanje tržišta kao i brendiranje jesu zapravo ključni faktori za dalju izgradnju kompetentnog odnosa kompanija i njihovih korisnika. Ta veza i dalje aktivnosti u preduzećima se usmeravaju na proces stvaranja proizvoda i usluga kojima će se na najbolji mogućinačin prvo privući, zatim zadovoljiti i za sam kraj, ali podjednako važno, i zadržati potrošači.

U uslovima u kojima kompanije danas posluju, usled prevelike nelojalne konkurencije, sve informisanijih i zahtevnijih kupaca, javlja se i potreba za novim pristupom branding-u i marketing-u.

Kako bi se dalje izgradila određena veza sa potrošačima, a oni stekli poverenje, brendiranje zasnovano na valjanim podacima o korisnicima može da ima jakog uticaja i da pomogne u daljoj prodaji i upravo u održanju stabilnosti tog odnosa. Tako, okruženi brendovima sa svih strana, smatra se, da najznačajniju funkciju marketinga upravo i predstavlja izgradnja brenda.

Kako bi neko preduzeće bilo finansijski uspešno i doprinelo velikim dobitima potrebno je da se osloni na marketing i učvrsti njegove korene. Dakle, često se pokazalo u istraživanjima da ključ uspeha nekih kompanija leži u valjanoj primeni koncepta marketinga. Kako bi se neki proizvod kreirao neophodno je da se nađe potreba za njegovim korišćenjem kod potrošača i da se analiziraju njihova dalja želja. U marketingu je bitno da se potrebe, kao osnovni ljudski zahtevi, razumeju. Pre kreiranja samog proizvoda, daljeg reklamiranja i plasiranja na tržištu treba otpočeti sa potrebama i željama ljudi odnosno potrošača ili korisnika usluga. Međutim, može se javiti problem kada ljudi nisu najsvesniji ili ne znaju najpreciznije da izraze koje su njihove konkretne želje i potrebe. Te želje su individualne i one se konstantno oblikuju i menjaju pod uticajem, najčešće društva, kao što će u nastavku biti i prikazano kako sam brend i njegove karakteristike utiču na potrošače.

U ovom slučaju, marketing je zadužen da proizvod predstavi u što boljem svetlu, kako bi zainteresovao kupca, ne utičući na samu potrebu već privlačeći kupca da dobije želju da to nešto poseduje. U današnje vreme, ukoliko je prisutna i velika kupovna moć, ljudi često želju za nekim proizvodom pretoče u želju za ugledom i boljim imidžom, smatrajući da će im proizvod to i pružiti. Naravno, svi imaju pojedine potrebe, kao što je potreba za posedovanjem mobilnog telefona na primer, ali nema svako mogućnost da sebi priušti ni obični jeftiniji mobilni telefon, a kamo li telefon kojim će kupiti statusni simbol, iako možda to znatno želi.

Marketing, nastao kao posledica masovne proizvodnje, sada nas svakodnevno okružuje. Najprostije rečeno, marketing ima funkciju da uvidi našu potrebu, u skladu sa njom kreira proizvod koji će je zadovoljiti i nakon toga nas usmeriti kako da taj proizvod kupimo, odnosno iskoristimo uslugu.

Marketing je odradio svoj posao valjano, ne kada se proizvod ili usluga prodaju, već samim zadovoljenjem potreba i želja potrošača, kako bi se dalje izgradila i određena lojalnost i došlo do povećanja potražnje za istim proizvodom ili uslugom. Ključno je da preduzeće ponudi nešto autentično, jedinstveno, po mogućstvu pristupačno, sa nekom dodatnom vrednošću, kako bi se utvrdila ili stekla lojalnost i dobila povratna informacija od potrošača, koja je itekako važna za dalje poslovanje.

Pored onoga što je već ponuđeno na tržištu, naravno treba ići u korak sa savremenim svetom, pratiti nove trendove, i ponuditi nešto inovativno kada dođe do nivoa zasićenja od jednog proizvoda ili usluge.

2. OSNOVNI BREND POJMOVI

Okruženi brendovima, živimo u svetu sa previše reklama i informacija, svakim danom sve je više novih i inovativnih stvari i proizvoda koji se guraju da isplivaju na tržištu. U prekomuniciranom društvu, gde je savremeni čovek postao “rob” informacija, neverovatnim razvojem komunikacionih medija, plasiranje i prezentovanje novog brenda na tržištu je veliki problem.

2.1 Branding

Na tržištu je najbitnija vernost potrošača, koju će kompanije steći tako što će biti drugačije i imatinešto što ih izdvaja od konkurencije, a sve to upravo uz dobro poznavanje potrošača.

Branding se može opisati kao jedan složen proces u kome učestvuju različiti stručnjaci čineći timod marketing menadžera, psihologa i dizajnera, gde svako ima svoj udeo i funkciju i doprinosi daistraživanje i dalje plasiranje na tržištu, dolazak do potrošača i sticanje poverenja budu uspešni. (Aaker and Biel, 1993) **Marketing menadžeri** započinju posao istraživanjem i identifikacijom onoga šta potrošačekonkretno interesuje, kakav proizvod ili uslugu očekuju i koliko novca su za to spremni da daju. **Psiholozi** kroz brojne ankete i razgovore sa ciljnim grupama zaključuju kakva su mišljenja potrošača o konkurenciji, zbog čega vole neki brend, šta im je prva asocijacija na određen brend, kao i ono više psihološko kako koje boje i oblici utiču na potrošače i koje oni smatraju valjanim iispravnim. Zatim se mesto ustupa **dizajnerima**, koji nakon što su klijenti psihološki “pročitani” stvaraju vizuelne efekte i elemente brenda koje će, veruje se, privući i zaintrigirati potrošače da otkriju nešto o njemu, poseduju i isprobaju ga.

3. SISTEM UPRAVLJANJA BRENDOM

3.1 Brend i okruženje

U okruženje brenda se mogu svrstati svi elementi i faktori koji će na njega uticati potencijalno ili realno, diktiraće pojedina pravila, te stvarati pojedine mogućnosti, ali neretko i pretnje za brend. Ono je danas toliko promenljivo da se sa razvojem menjaju i uslovi konkurencije u pojedinoj grani. U susret čestim promenama od ključne su važnosti indikatori, takozvani trendovi koji utiču dalje na brendove, među kojima najpoznatiji:

• **Globalizacija** poslovanja čiji je cilj formiranje istih marketing strategija i reklama plasiranih na svim kontinentima. Vizija je, uz prihvatanje svih kulturnih vrednosti iotklanjanje barijera, učiniti brend prepoznatljivim i cenjenim u bilo kojoj zemlji.

• **Internet revolucija** nas odvodi na klik od brenda, te uz činjenicu da smo konstantno na mreži (*online*) povećava se poverenje i produbljuje odnos potrošača sa brendom. Međutim, poseban je osvrt na negativne komentare i loše reakcije koje su moguće prilikom ovog kanala komunikacije i povezivanja.

• **Kineska privreda.** Mnoge kompanije prepuštaju proizvodnju zemljama u kojima postoji stabilno snabdevanje resursima za dalje kreiranje artikala uz minimalne troškove. Kina kao globalni lider u proizvodnji, sa brojnim kompanijama zaslužnim za kreiranje finalnog proizvoda je samim tim i odgovorna za nastanak ovog trenda. A kao tipičan primer ovog indikatora mogao bi se izdvojiti brend *Nike*.

• **Stopa nataliteta.** Sa padom stope nataliteta, sve je više starije populacije, te brendovi moraju pratiti njihova ponašanja i potrebe i usmeravati se prema njima.

3.2 Upravljanje brendom

Upravljanje brendom u celini se može okarakterisati kao proces analize, planiranja, realizacije i kontrole brend aktivnosti sa ciljem dostizanja i očuvanja željene pozicije u očima potrošača.

Analiza postojećeg stanja

Analiza postojećeg stanja predstavlja početnu stanicu pri upravljanju brendom i zadužena je za prikupljanje svih korisnih informacija o već kreiranim stavovima potrošača o brendu i dalje služi kao osnova za neke nove aktivnosti koje je potrebno preduzeti u sledećim koracima. Brend menadžeri se fokusiraju na taj proces istraživanja koristeći neke od tehnika ispitivanja (lični intervju u vidu ispitivanja ili ankete, ispitivanje poštom ili intervju preko telefona).

Planiranje

Ova faza je povezana sa prethodnom analizom iz koje treba razmotriti koje su najbolje alternativei aktivnosti za preduzimanje u budućem periodu kako bi se postigli željeni rezultati. Etapa se vezuje sa realizacijom marketing plana, a planiranje se najčešće obavlja po jednogodišnjem planui u skladu sa planiranim

budžetom. Za valjano planiranje i sve dalje realizacije potrebna je i dobrapodrška infomariionog sistema.

Realizacija

Nakon kompletne analize tržišta, preko planiranja i odlučivanja o daljim tokovima, dolazi i deo kada planirano treba da se realizuje i tu je sada dominantan proces komunikacije. Valjano treba koordinisati sve aktivnosti u kojima brend komunicira sa potrošačima. Kako bi se dostigla konkurentska pozicija na tržištu, komunikacija brenda sa potrošačima treba da bude na zavidnom nivou.

Kontrola

Nakon svega dobro isplaniranog i realizovanog potrebno je za sam kraj da se izvrši i određena kontrola postignutih rezultata na osnovu vrednosti brenda. Vrednost brenda je okarakterisana mislima potrošača, odnosno povratnim efektima i reakcijama koje oni pružaju kada upoznaju brend i nude jake asocijacije na njegov pomen.

3.3 Označavanje brenda

Razvoj novog proizvoda i izbacivanje istog na tržište danas je rizičan posao, a kako se on ne bi utopio i nestao pre samog plasiranja najbolje bi bilo da se označi brendom. Ne moraju svi proizvodi imati svoj brend, ali je praksa da roba retko izlazi na tržište bez njega.

Kvalitet

Pri donošenju odluke o uvođenju brenda, uzajamno je i donošenje odluke o kvalitetu koje će nositi taj proizvod. Jedno od glavnih stavki označenih brendom jeste da treba da nosi kvalitet. Proizvođač odlučuje o tome da li će taj proizvod biti visokog ili srednjeg kvaliteta, zavisno i od ciljne grupe, jer će srednji kvalitet povući i nižu cenu. Svrha jeste da uvedeni i izabrani kvalitet bude stalan.

Cena

Ono što je možda i često presudan uzrok za donošenje odluke pri kupovini nekog brenda jeste cena. Naime, slični ili isti proizvodi po kvalitetu i izgledu koji ne nose sa sobom brend su čestodosta nižeg cenovnog ranga, ali se nebrojano puta vodi i politika da što je cena viša to će i kvalitet biti bolji, što nažalost nije uvek slučaj.

3.4 Izbor brenda

Reklama, oblika, fraza, ... Svega je oko nas previše, pa se retko šta novo može istaći i dolazi do polemike kako da brend u stvari izgleda. Sam izbor brenda može biti od krupne važnosti za njegovo dalje napredovanje i uspeh, iz tog razloga se i vrše istraživanja i na tržištu i u sklopu preduzeća, kako bi se došlo do zaključaka šta i kako utiče najbolje na potrošače. (Clifton et al, 2009)

Prvenstveno, mnogi stručnjaci su se složili da dobro ime brenda proizvođača treba da ima sledeća obeležja:

1. Kratko, jednostavno, lako za izgovaranje i čitanje;
2. Prepoznatljivo i lako za pamćenje;
3. Da zvuči pristojno;
4. Da nije zastarelo;
5. Da se prilagodi potrebama ambalaže i označavanja;
6. Da je originalno;
7. Da se lako izgovara i na stranom jeziku;
8. Da nije uvredljivo;
9. Da upućuje na prodaju;
10. Da je prilagodljivo svakom mediju.

4. POTREBE, MOTIVI I PONAŠANJE POTROŠAČA

Preduslov za samo stvaranje veze brend-potrošač, a kasnije i njeno ojačavanje jesu dobro utvrđena polja i simboli komuniciranja. Oni se utvrđuju nakon dovoljno prikupljenih odgovarajućih tržišnih podataka da bi se razvili precizni profili potrošača i dalje reagovalo.

Marketarima najkorisniji činioци pri istraživanjima i donošenju odluka su potrebe i motivi, životni stil, stavovi, lični koncept potrošača i njihova ličnost.

Potrebe predstavljaju pojedine prohteve građana kao potrošača koji mogu biti individualni ili grupni, za određenim proizvodima i uslugama kako bi se zadovoljili. Potrebe sa jedne strane su nešto što osoba uglavnom mora da zadovolji, dok su želje sa druge strane nešto što osoba želi ili preferira da poseduje i koristi. Naravno, veliki je niz potreba kod potrošača, i one mogu biti za njih različitog intenziteta i važnosti, pa se stoga može izvršiti i klasifikacija na razne načine. (Petrović, 2019)

Najpre treba izdvojiti takozvane **urođene** potrebe čoveka koje obuhvataju sledeće:

- Potrebe povezane sa vitalnim organima;
- Potrebe za pojedinim aktivnostima, teraju čoveka da stalno nešto radi i ispituje;
- Senzorne potrebe koje obuhvataju potrebe za tonovima, ritmom, bojama i slično;
- Potrebe da se pobegne od određenih opasnosti.

U brojnim literaturama se mogu izdvojiti i sledeće potrebe potrošača:

Funkcionalne potrebe zaslužne za aktivnost i sam osnovni život potrošača (hrana, lična higijena, transport).

Simbolične potrebe su možda češće pripisane nekim željama, i one se karakterišu kao potrebe zapojedinim proizvodima koje će potrošaču dati podsticaj i stav da je poželjniji, jedinstven, pripadnikneke grupe čiji želi da bude deo i slično, i tu često ulogu ima i brend koji daje jak uticaj.

Kako neki proizvodi bude prijatne osećaje i emocije, kao i čula potrošača, tu se javljaju i takozvane čulne potrebe za tim istim proizvodima.

Takozvane **socializovane** potrebe kupovinom specijalizovanih proizvoda čine potrošačapripadnikom socijalnih grupa ili pojedinog sloja u nekoj sredini.

Sve veći razvoj društva i privrede uslovio je nastanak i **naučenih** potreba, nastalih i tokom samograzvoja čoveka ali i pod jakim uticajem sredine u kojoj živi ili boravi. Tu se kao najčešći uticaj javlja uticaj društvene klase, kulture, stila života. Najpre se u ovu grupu mogu svrstati potrebe zamoći, što boljim statusom, poštovanjem, učenjem i drugo. Nije strano ni da se ove grupe nazovu ipsihološkim odnosno psihogenim potrebama iz razloga jer su rezultat delovanja psiholoških i eksternih faktora u komunikaciji među potrošačima.

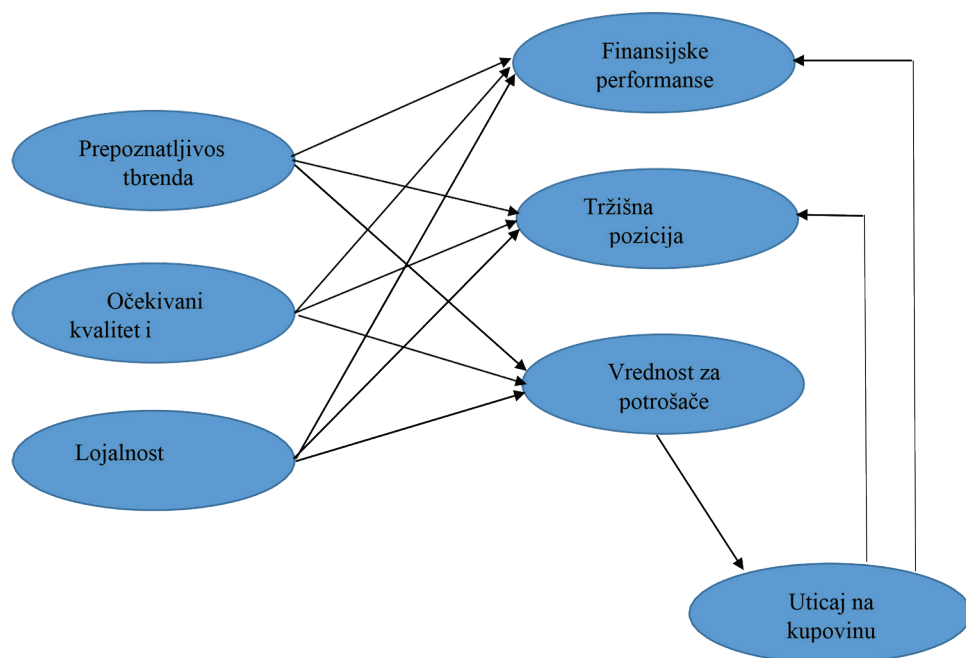
5. KAKO INFLUENSER MARKETING UTIČE NA PONAŠANJE POTROŠAČA

Novi koncept marketinga, takozvani influencer marketing je u današnje vreme, u svetu nezamislivom bez društvenih mreža uz svakodnevno kreiranje različitog sadržaja postao sve popularniji. Preduzeća sada sarađuju sa uticajnim osobama kako bi povećale popularnost svog brenda, a ujedno i udeo na tržištu.

Danas najpopularnija i najčešće korišćena društvena mreža je **Instagram**. Opcije kao što su *tag*, *story*, *swipe up* i mnoge druge koje Instagram nudi, omogućavaju lakše promovisanje novih proizvoda, što dovodi pratioce influensera do odgovarajućeg brenda i samim tim postaju potencijalni potrošači istog. (Matzler and Bidmon, 2008)

Na ovaj način influenseri često utiču i na emocije potrošača. Oni na društvenim mrežama iznose pozitivne i negativne karakteristike, osećaje koje budi određeni brend, te tako brend utiče na same potrošače preko influensera i njihovih društvenih mreža. Održavanjem stalnog odnosa sa potrošačima preko društvenih mreža, održava se i odnos sa pojedinim brendovima, te vidimo da je često ovaj vid promovisanja i marketinga uticajan i valjan.

Očekivani cilj i rezultat influencer marketinga je da istovremeno profit ostvare influencer,preduzeće i potrošač.

Slika 1: Dimenzije i uticaj brenda

(Izvor: Baldauf A., Cravens K., Binder G., (2003), "Performance Consequences of Brand Equity Management: Evidence From Organization In The Value Chain", *Journal of Product and Brand Management*, Vol. 12, No.4, p. 222.)

6. UTICAJ BRENDA NA POTROŠAČE

Kao što je već rečeno, marketing aktivnosti se pretežno baziraju na analizi potrošača, koji predstavljaju polaznu osnovu za marketing ciljeve, strategije, planove i akcije. Uz dobru organizovanost, raznim tehnikama prikupljanja i posmatranja treba da se obuhvate sve potrebe, stavovi, motivi, želje, iskustva, kao i to kakvo je u datom momentu okruženje, mnogi faktori poput društvenih grupa, socijalne mobilnosti, ekonomske stabilnosti i slično. Dakle, sve ovo sa ciljem da se potrošačima da dovoljno informacija i proizvod koji će zadovoljiti njihove potrebe, uz kasnije očekivani feedback. Naravno, nikako se ne smeju zapostaviti i osećanja kupca koje će uticati na narednu kupovinu kao i njegovi stavovi i impresije koje će dalje preneti drugim kupcima, a nekad mogu biti od velikog značaja, da li negativno ili pozitivno, naročito u doba društvenih mreža.

Brend koji ima dobar marketing znaće kako može da utiče na potrošače. Prvenstveno se može započeti sa objašnjenjem da ono što brend nudi može znatno da olakša i poboljša njihove probleme, a time i život. (Keller, 2003)

Dimenzije i uticaji brendova

U onom možda i ključnom koraku, pri donošenju konačne odluke o kupovini proizvoda brendovi jako utiču te se može primetiti da su značajan izvor vrednosti za potrošače.

U savremenom poslovnom upravljanju, tokom analize značaja brendova i njegovih uticaja na potrošače kreće se od analize dimenzija tih brendova. Osnovne dimenzije brendova mogu se videti na slici broj 1.

7. STUDIJA SLUČAJA – SAMSUNG VS APPLE

Videli smo kako, odnosno na koji način brendovi utiču na svest, emocije i generalno živote potrošača. Brendova oko nas ima zaista puno, a u nastavku ćemo videti kakva se mišljenja i stavovito tokom ovog istraživanja javljaju kod potrošača, svima dobro poznatih svetskih brendova, Apple-a i Samsunga. Kako bi se detaljnije približili i upoznali ovi brendovi, prvenstveno će biti istaknuti par reči o njima samima, a onda sledi praktični istraživački deo iz kojeg će se i izvući traženo od potrošača i zaključiti kako ova dva brenda i kojim intenzitetom utiču na njih. Najveći fokus u istraživanju će biti u kategoriji mobilnih telefona ova dva brenda.

7.1 Samsung

Sa samo 30.000 vona¹ (oko \$ 27 dolara), Li Bjung-čul (*Lee Byung-chull*) je 1. marta 1938. godine osnovao Samsung kao trgovačko preduzeće sa sedištem u Taegu, u Koreji. Ova kompanija, koja je tada brojala svega 40 radnika, otpočela je karijeru kao trgovina prehrambenim namirnicama, trgovanje i izvoz roba proizvedenih u gradu i okolini, kao što su sušena korejska riba i povrće, kao i vlastiti rezanci. Prolazeći period tranzicije, sa stanovišta tehnologije sve započinje 1969. godine, kada nastaje kompanija Samsung, kakva je danas mnogima poznata, sa velikom ambicijom da pomogne ljudima da ostvare sve što im je ikada izgledalo nemoguće. Nakon više od 50 godina, uspešna je u svojim željama i ambicijama, te se i dalje bavi inovacijama i kreiranjem tehnologije koja polako ruši stare barijere i pomaže ljudima da urade i ono što deluje nemoguće. U središte svega što se stvara i nastaje stavljaju zapravo ljude i ono do čega je njima stalo.

Na korejskom jeziku, reč "Samsung" se prevodi kao "tri zvezde" i to ime sa sobom nosi viziju kompanije osnivača Li-a: "Da sija kao sjajna i večna Zvezda na nebu" (<https://www.samsung.com/rs/about-us/brand-identity/brand-story>)

7.2 Apple

Cela priča ove danas svetski poznate kompanije započinje iz garaže Stiva Džobsa (*Steve Jobs*) (<http://www.applesavetnik.com/brend.html>), koji je zajedno sa svojim školskim prijateljem Stiv Vozniakovim (**Steve Wozniak**) krenuo u projekat "*Apple I*", 1.4.1976. godine. (Džobs, koji je tada imao svega 21 godinu "najavio" je da će svet dobiti novog genija. Zajedničkim snagama, njih dvojica uspeavaju da plasiraju na svetlost dana prvi računar tadašnje kompanije *Apple Computer*, poznatiji kao *Apple I*, na kom su vredno radili.

Kroz decenije ova kompanija doživljava velike uspone ali i padove, te čak i jedan od njen osnivača, Stiv Džobs biva izbačen iz iste, da bi se kroz par godina vratio oporavivši je i izvlačeći iz krize u koju je zapala. I nakon svega doživljenog ova kompanija i sam brend dolazi na vrata današnjice kao jedan znatno jak i prepoznatljiv brend.

¹ "Von je bio novčana jedinica Koreje od 1902. do 1910. kada je zamenjen japanskim jenom."

⁶ "Pre osnivanja Apple-a, dizajnirao je video igrice za kompaniju Atari."

⁷ "Pre osnivanja Apple-a, bio je stručnjak za elektroniku i radio je za firmu HP Hewlet-Packard."

8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je da se prvenstveno uoči uticaj trenutno dva najpoznatija brenda prema kategoriji mobilnih telefona, na potrošače. Baš iz tog razloga su za razmatranje uzeta ova dva brenda, a sa povećanjem njihove popularnosti raste i broj vernih kupaca ovih brendova, te ćemo u nastavku i videti šta oni kažu na ovu temu.

Kako je u radu već navedeno da mnogo toga može uticati na konačne ishode pri kupovini, tokom istraživanja, pomoću sastavljenog upitnika uvidećemo kakav je stav ispitanika na tu temu, da li i šta na njih najviše može uticati.

Upitnik je sastavljen od 37 različitih pitanja, među kojima su pitanja i otvorenog i zatvorenog tipa. Ispitani uzorak broji 192 ispitanika, od čega 96 muškaraca i 96 žena, različitih starosnih dobi. Prva, najmlađa starosna grupa se odnosi na tinejdžere od 10 do 15 godina, čiji je ispitanika uzorak po 16 za oba pola. Starosne grupe od 16 do 21, od 31 do 45 i od 45 i više godina broje po 15 učesnika ove ankete, za oba pola. Postavljajući hipotezu da najveći uticaj brendovi ostavljaju na osobe koje su završile srednju školu, tek se zaposlile i malo više se razumeju o telefonima, najveća grupa je grupa starosne dobi od 22 do 30 godina, i broji po 35 muških i ženskih ispitanika.

Kako jak brend sa sobom nosi kvalitet, tako je neizostavno da i njegova cena bude viša, pa nekada i preko očekivane. Pretpostavlja se da će oni koji su zaposleni imati jači telefon i moći sebi da gapriuste. Na osnovu analiziranja podataka iz upitnika, pretežno veći broj ispitanika ima viši stepen stručne spreme i zaposlen je. Međutim, mlađe osobe poseduju većinski bolje brendove mobilnih telefona od onih starijih, kojima je uglavnom svejedno da li je to jaka marka ili ne, što već daje naznake na uticaj brenda na mlađe potrošače. Ono što je iznenađujuće jeste da su 3 ispitanika, tačnije 1,6% reklo da ni ne poseduje pametni, smart mobilni telefon.

Dolazimo do večite polemike koji telefoni su bolji – da li Apple ili Samsung ili nešto treće. Samimtim je od ispitanika bilo traženo da navedu koji telefon poseduju kako bi se kroz dalju analizu utvrdilo njihovo zadovoljstvo ukoliko koriste neki od dva brenda koji su ključ istraživanja. Od uzetog uzorka, 37,5% koristi Samsung, dok 23,4% Apple, a ostatak ipak ne preferira ove brendove. Tačnije u nastavku vidimo i koji su razlozi ne posedovanja neka od ova dva brenda. Naime, mlađa populacija pretežno poseduje Apple i Samsung telefone, ali ni oni nešto stariji ne zaostaju puno.

Tanka je linija između onih koji su uzimali većito jedan isti brend i pokazali vernost, isprobavali razne brendove tragajući za najboljim i onih koji su se opredelili da ipak probaju i nešto novo nakon dugogodišnjeg korišćenja jednog brenda. Taj prelaz je najčešće sa nekih nazovimo "lošijih" brendova na Apple ili Samsung telefone, a oni koju su za posedovanje trenutnog telefona naveli baš ove marke iskazuju da su zaista i zadovoljni njihovim performansama, te da ne žele da ga menjaju.

Slika 2: Posedovanje smart telefon

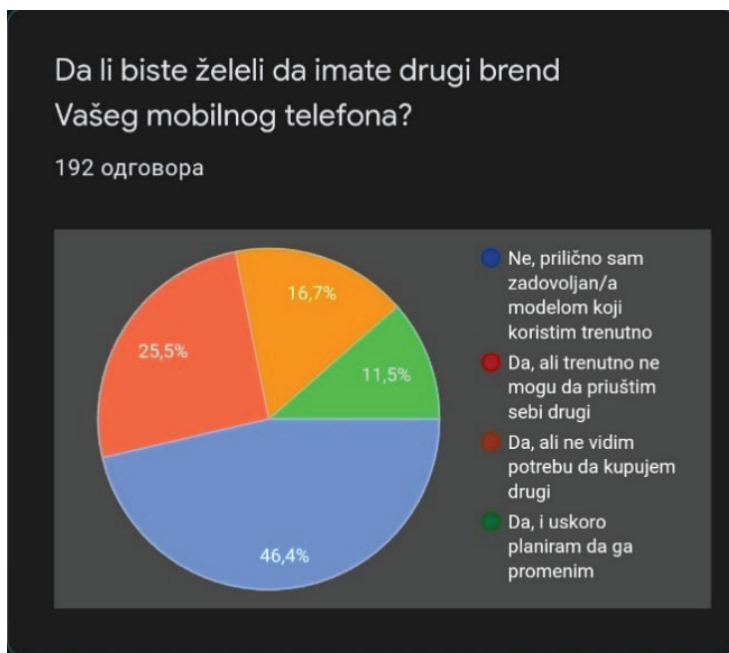
Slika 3: Brend telefona

Međutim, ne izostaju ni mišljenja nezadovoljnih korisnika, ali koji sebi ne mogu da priušte novi ili jednostavno ne vide potrebu za zamenu, a takvi su pretežno u grupi od 31 do 45 godina. Ono što je iznenađujuće, na šta se možda i prvo pomisli kada neko želi samo moderan telefon, da je zaista mali procenat, svega 2,1% ispitanika izrazilo nezadovoljstvo svojim telefonom ali ga koristesamo zato što je jak i aktuelan brend istog. Ovde se može doći i do zaključka da je sada sve više ponuda na tržištu i da ljudi teže i novim brendovima bez problema.

Kako je već navedeno, treba razlikovati potrebu od želje za nečim. Marketing i brendovi su zaslužni da nam nešto što možda nije potreba nametnu kao da jeste i probude u nama još veću želju da to imamo, koristeći različite marketing tehnike. Iz tog razloga ispitanicima se postavilo ipitanje šta za njih posedovanje mobilnog telefona predstavlja od čega je čak 87% navelo da je to potreba, opet pretežno mlađa populacija. Jer u današnje vreme, naročito u doba onlajn nastave, oniimaju više želju za boljim telefonom i brendom, ali samo posedovanje je zaista potreba, prvenstveno zbog obrazovanja, a kasnije i posla.

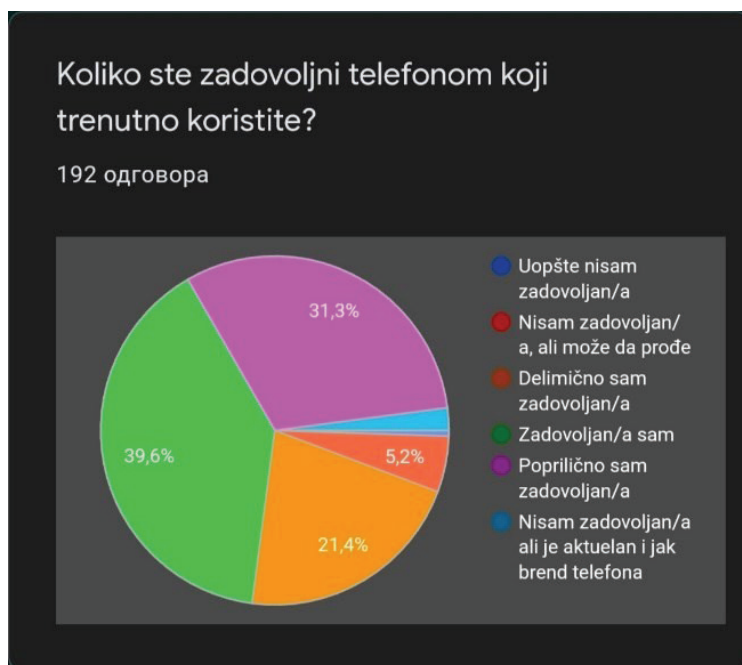

Slika 4: Prethodni telefon

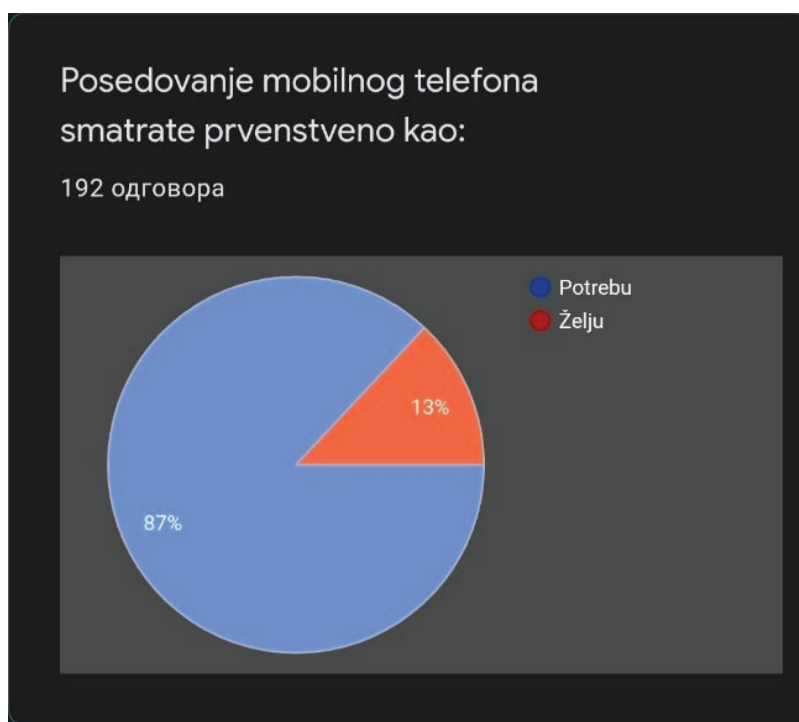

Slika 5: Želja za drugim brendom

Koliko je brend poznat, jak i aktuelan govori nam to šta ljudima prvo padne na pamet kada za njega čuju. Ono sa čime Apple može da se ponosi jeste da je njegov logo zagrižene jabuke znatno prepoznatljiv. Na pitanje "Koja Vam je prva pomisao na brend Apple?" odgovora je raznih. Može se primetiti da su i stariji i mlađi ispitanici koliko oduševljeni kamerom toliko razočarani baterijom. Ujedno povezuju ovaj brend sa njegovim najprodavanijim uređajima, iPhone mobilnim telefonima, smatrajući da je cena zaista visoka, dok neki iznose stav da je loš odnos cene i kvaliteta. Ne zaostaju ni odgovori, pretežno kod starijih, pomena jednog od osnivača brenda, Stiva Džobsa pri pomisli na Apple. Ono što je još navođeno, a ne dovodi se upitanje, jeste da predstavlja konkurenta Samsungu, te je bilo bitno istražiti i "Koja je prva pomisao na brend Samsung?".

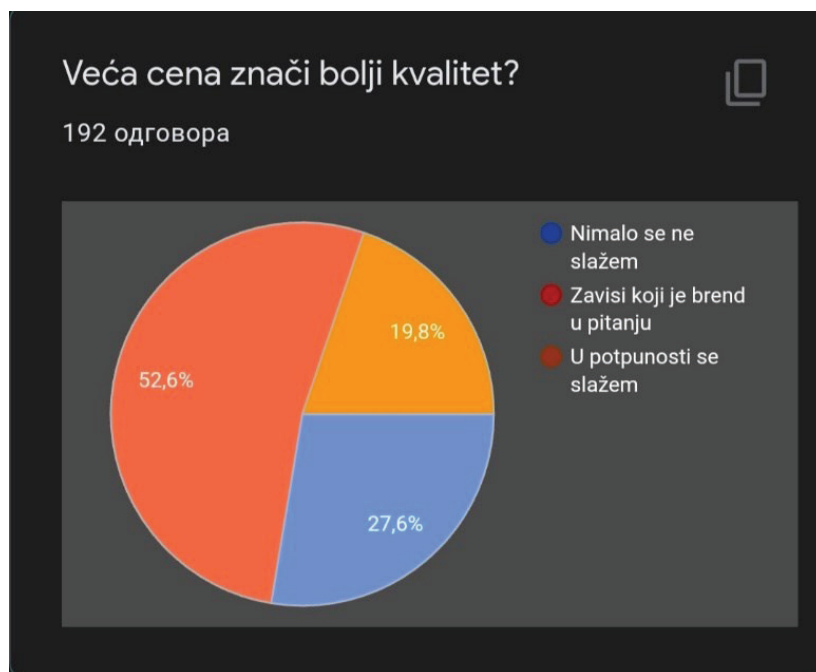

Slika 6: Zadovoljstvo telefonom

Slika 7: Želja ili potreba

Pored toga, sada sa druge strane, da je konkurencija Apple-u, nalazi se znatno više pozitivnih komentara nego u slučaju Apple. Ispitanici su iznosili različita mišljenja, od pomisli na televizore, veš mašine, telefone naravno, generalno tehniku, što znači da je Samsung pokupio vernost i u ostalim kategorijama. Podatak koji ne iznenađuje jeste da nijedan ispitanik nije naveo recimo brodove, s obzirom na to da Samsung Group po pitanju reklamiranja svojih ostalih korporacija zaostaje, bar na tržištu Srbije, i verujem da mnogi ne znaju tu informaciju da je jedna od Samsungovih kompanija, najveća kompanija za izgradnju brodova na svetu. Naravno, tu je bilo i negativnih stavova i razmišljanja ali većim delom kod ljudi koji ni ne poseduju ovaj brend telefonaili pak kod onih koji su prethodno koristili pa se razočarali. Kamera, baterija, "veliki zoom", kao nešto što poseduju noviji Samsung modeli mobilnih telefona, ali i Japan i Koreja, samo su još neke od asocijacije na pomisao ovog brenda.

Slika 8: Odnos cene i kvaliteta

Nakon raznovrsnih komenatra, pretpostavki i zaključaka da neki telefoni ne vrede u odnosu na tokoliko su plaćeni, provereno je da li onda za ispitanike važi pravilo da je "veća cena ustvari bolji kvalitet". Više od 50% je mišljenja da ustvari sve to zavisi od brenda, gde vidimo da su ljudi spremni da daju više novca

ukoliko tom brendu i veruju i stekla se lojalnost. Ostali procenat dele skoro jednako oni koji se u potpunosti slažu i oni koji se nimalo ne slažu sa ovim stavom.

Brend svojim tehnikama i dimenzijama diktira pojedinim odlukama pri kupovini, pa čestovizuelnim efektima privlači svoje verne kupce. Kako su se nekada mobilni telefoni proizvodili u jednobojnim, crnim, belim ili sivim nijansama, a danas je to već sušta suprotnost, provereno je šta ispitanici misle po tom pitanju. Mat, sjajna, šarena, jarka kućišta mobilnih telefona nisu toliko impresionirala 192 ispitanika, a među njima, većinom stariji, je više onih koji nisu ni upućeni u nove boje. Jedna od očekivanih pretpostavki jeste da će ženski deo ispitane grupe više da se interesuje za boje, navodeći da želi isključivo onu koja im se dopada ili da bi voleli da to bude bojakoja im se dopada ali nije nužno. Muška populacija i uglavnom starija boju ostavlja za poslednju stavku pri odabiru telefona.

Koliko i da li još brend može uticati na potrošače, vidimo iz analize koliko veličina ekrana mobilnog telefona doprinosi konačnoj odluci pri kupovini istog. Čak 41,1%, nešto manje od polovine, naglašava da je to jedna od najbitnijih stavki. Kroz analizu dolazimo do zaključka da sumišljenja po polovima i starosnim dobima znatno podeljena, da koliko je starijima svejedno toliko mlađima nije, i obrnuto. Međutim, iako navode kao jednu od bitnijih stavki, 32.8% se slaže da to ipak neće uticati na konačan ishod kupovine.

Koliko vidimo, fizičke karakteristike i izgled telefona će individualno uticati, te nema baš nekih pravila, ali će se svakako svi brendovi truditi da idu u korak sa vremenom i iznose nešto novo i drugačije na tržište. Ovde je bilo reči o uticaju u smislu konačne odluke pri kupovini, ali s obzirom na to da živimo u društvu gde smo konstantno okruženi mobilnim telefonima, ali i brendovima, dasu ljudi često u konfuziji šta valja izabrati i kako će to društvo prihvatiti, napravljena je i mala digresija pa se od ispitanika tražilo da iznesu stav o svom društvenom životu.

Zaista je sitna razlika između onih koji su poprilično i odgovarajuće zadovoljni. Ipak, više ih je koji su poprilično zadovoljni te se iz priloženog može zaključiti da doba društvenih mreža još uvek nisu zatvorila pojedine osobe već ih možda na neki način i motivisala da se dodatno druže i održavaju svoj društveni život. Međutim, zaista je iznenađujuća činjenica da je od 16 ispitanika koji nimalo nisu zadovoljni svojim društvenim životom, samo 2 ženske osobe i to od 45 i više godina. Nezadovoljnih muškaraca je znatno više i to pretežno starosne dobi između 30 i 45 godina. Ukoliko su ispitanici zaista davali iskrene odgovore, ovim se mogu porušiti pojedine predrasude da je mlađa populacija previše okupirana

mobilnim telefonima, brendovima i skupim stvarima, teda sve to ostavlja posledice na njihov društveni život.

Pored prve pomisli na brendove koji su ključ istraživanja, njihove marketing tehnike kojima dopirudo većeg broja zadovoljnih korisnika, fokus se prebacuje isključivo na korisnike Apple i Samsung telefona uz pitanja otvorenog tipa i ono "Šta zapravo mogu navesti kao ključne prednosti, a šta kao ključne mane na svom mobilnom telefonu?". Kamera, kamera, kamer,... kada je u pitanju Apple, ova asocijacija i karakteristika je nezaobilazna kao prednost. Pored toga dosta se hvali dizajn telefona, boje, jačina kućišta koja se ne lomi lako, brzina procesora. Iako dosta pozitivnih, sa druge strane naravno, smatra se kao i svaki telefon, i Apple telefoni imaju određene mane. Prema mišljenju ispitanika ove ankete, najčešće pominjana mana je baterija na ovom uređaju, koja veomakratko traje kao i cena koja se većito provlači uz ove telefone, ali uz to vidimo da su oni i dalje korisnici iako je cena nešto viša od ostalih brendova. Odgovori koji ne izostaju su vezani sa problemima našeg tržišta, ovi telefoni za Srbiju ne poseduju dosta opcija, kao što je srpski jezik započetak, ali i poseban ulaz za punjač, te ispitanici i to vide kao velike mane. Ono što jednom manjka, drugi poseduje. Naime, zaista veliki broj korisnika Samsung telefona je kao ključnu prednost naveo bateriju i njenu izdrživost, nekada i tokom celog dana, čime se iPhone baš i ne može dičiti. Kako je ovaj brend vremenom napredovao i ulagao sve više u svoje telefone, ni kameranije kao nešto čime se ne mogu pohvaliti. Pored toga cena je za pojedine modele pristupačnija od Apple-ovih modela, a modela je zaista mnogo te se i oni izbirljiviji korisnici mogu zadovoljiti svoje potrebe veličine ekrana i boje. Kao mane kod oba brenda se navode i mali memorijski prostori, a kod iPhona i nemogućnost nadograđivanja te memorije, s tim da oba brenda rade na ovome i povećavaju kako internu tako i RAM memoriju.

Zvuci su nešto što može uticati na raspoloženje korisnika, naročito ako je u pitanju jutarnji alarm. Kod ove stavke, kada su u pitanju Samsung telefoni, mišljenja su podeljena, te neki navode njihovumuziku kao veoma lošu, dok je za neke interesantna i budi određene emocije.

Nakon sticanja lojalnosti i poverenja potrošača, brendovi se naravno trude da njihovi proizvodi budu primećeni i da dođe do momenta prodaje. A kada je ustvari pravo vreme za kupovinu novog mobilnog telefona i koliko je to učestala potreba? Da li se prethodni komentari, gde se kao neke od mana navode i slabljenje ondosno usporavanje tokom godina, mogu povezati sa činjenicom daje svega 2,1% razlike između onih koji kupuju telefon nakon 2 do 3 godine, i onih koji ga kupujutek kada se pokvari, slomi ili izgubi. To se naravno može dovesti u vezu ali i ne mora. Kako se proizvode i kreiraju sve brži i jači procesori, donekle

se i smatra da će stariji modeli i sa ažuriranjem aplikacija, te pretrpanom memorijom, vremenom početi da slabe i usporavaju. Brendće tu umešati svoje prste i naterati korisnike da se opredele za nešto bolje i novije. Takođe, s obzirom na to da je mobilni telefon danas pretežno velika potreba, usled njegovog gubitka ne preostaje ništa drugo nego da se zameni novim. Konkretno ovo pitanje iz ankete je imalo I mogućnost navođenja nekog drugog odgovora, gde možemo uočiti da mlađa populacija zavisi odroditelja i njihove odluke kada će doći do procesa kupovine. Bilo je i interesantnijih odgovora, kaoto da pojedini čekaju rođake iz Amerike kako bi zamenili svoj mobilni telefon, u ovom slučaju iPhone. Ova činjenica ponovo ukazuje na smanjenje opcija i mogućnosti na našem tržištu, kada jeu pitanju brend Apple.

Kako bi uopšte došlo do prodaje odnosno kupovine novog telefona, marketing mora da odradi svojposao valjano i da dođe do što šireg broja korisnika, postojećih i potencijalnih. Na koji način se najčešće sazna za lansiranje novog modela telefona? I ovog puta se pokazalo da su brojni korisnicidruštvenih mreža, kako među mlađim tako i među starijim ispitanicima. Oni upravo uz pomoć ovog kanala reklamiranja najčešće saznaju da je novi model pojedinog brenda izašao na tržište. Od 192 ispitanika, 76 njih se izjasnilo da su društvene mreže zaslužne za njihova saznanja. Nešto malomanje, 53, je podeljeno između reklama na televizoru, u javnom prevozu, čuvši od nekoga koga poznaju. Međutim, ono što je začuđujuće jeste da 63 ispitanika, među kojima su najčešće žene, starosti u proseku oko 25 godina, ne saznaju za novi model ili saznaju tek kada se odluče da zamene svoj stari. Ovde se može polemisati o osobama koje nisu toliko zainteresovane za ovu kategoriju ili jednostavno treba još da se poradi na marketingu pojedinih brendova.

Brendovi raznim marketing tehnikama pokušavaju da zainteresuju potrošače. U pojedinim momentima oni znaju znatno da snize cenu, ponekada i najprodavanijih modela, ali to nije baš dugog veka kada su u pitanju oni aktuelniji. Takve situacije su česte kada konkurenti izbace na tržište novi model, često i istog ranga, pa se tu može i primetiti vernost kupaca prema pojedinom brendu. Od ispitanika se tražilo da iznesu svoj stav ukoliko se zadese baš u takvoj prilici. Dolazećida kupe mobilni telefon jednog brenda uoče da je uređaj drugog brenda istih karakteristika na velikom popustu. Kako će se oni u tom momentu poneti, zaista je raznolikih shvatanja.

Nešto manje od polovine ispitanika je poljuljanog stava, veruju da manja cena neće uticati na konačan ishod, ali ipak žele da razmisle, te se možda i odluče na jeftiniju varijantu. Po 22 i nešto procenata ispitanika će biti čvrstih stavova. Sa jedne strane oni koji “po svaku cenu” žele ono što su zacrtali, brend koji smatraju

boljim je valjano uticao na njih i ne žele ni da pomisle na nešto drugo. Možda kao i za većinu drugih stvari, muškarci ne žele ili nemaju često vremena da porazmisle o drugoj opciji, te se pretpostavlja da je baš iz tog razloga više muških odgovora za ovakav stav i to najviše kod onih starosne dobi od 22 do 30 godina. Sa druge strane su oni kojima brend nije nimalo bitan, voleće da čuju šta nude i drugi, ukoliko se ukaže na to da su karakteristike već iste, oni će sačuvati svoj novac, iskoristiti ovu priliku i izabrati jeftiniju opciju.

Influenser marketing. O tome je bilo reči u radu i nekih generalnih pretpostavki kolikog uticaja ima na potrošače. Kroz ovo istraživanje se pokazalo da će korisnici pretežno ostati verni svom brendu, te da on ima veći uticaj od pojedinih idola i društvenih mreža. Od 192 ispitana korisnika, 110 se izjasnilo da bez obzira što njihov idol koristi pojedini brend, što ga hvali, i opisuje kao jedinstvenog, brend kojem oni veruju će ostaviti traga i doneti konačnu odluku o kupovini uređaja. Međutim, tokom istraživanja prisutni su i oni koje će influencer predstavljanjem pojedinog brenda impresionirati koliko toliko, te će ipak porazmisliti pre donošenja konačne odluke. Zanimljivo je bilo da, osvrćući se na mušku populaciju na koju pretežno nije mogla da utiče snižena cena, sada baš uticaja ostavljaju idoli na društvenim mrežama, smatrajući za njih da se razumeju više i bolje. Na osnovu dosadašnje analize moglo se uvideti šta sve može da ih dovede u razmišljanje, da čak nekada i posumnjaju u brend koji su toliko "voleli" i hvalili. Ono što je definitivno, jeste da učesnici ovog istraživanja, vole ono što bi trebalo da svaki brend, a naročito jači, poseduje i obećava, a to je kvalitet. Veoma mali procenat, 11,5% ispitanika za presudnu komponentu pri kupovini mobilnog telefona smatra upravo brend. Pretpostavlja se da je ljudima polako postalo svejedno koji će brend nositi, s obzirom na to da su svi, a naročito Apple i Samsung, toliko unapredili svoje uređaje, da su danas razlike minimalne. Cena kao jedna od stavki jeste isto bitna, ali nije toliko presudna. A šta se ustvari svrstava u taj "kvalitet" i šta je najbitnije da se telefon poseduje kako bi se smatrao kvalitetnim? Baš iz razloga što nijanse dele pojedine modele telefonai za šta se može reći da je "većita trka" između Apple i Samsung brenda, jeste za početak dobra kamera, ali i velika memorija, kojom se ne mogu pohvaliti svi Apple mobilni telefoni.

Kada su već spremni da toliko novca daju za novi mobilni telefon, koji će pritom biti visokog kvaliteta i nuditi ono što im treba, razmatralo se iz kojih uopšte razloga i za koje potrebe, a ujednoi koliko se telefon koristi. Ono što ne začuđuje jeste da se telefon koristi za sve što zapravo i nudi, te da brendovi imaju težak posao da svaki put ubace i nešto novo, ali ne zaostaju za tim. Naravno, neizostavno je i korišćenje društvenih mreža, dok zaostaje isključivo korišćenje radi posla i obrazovanja. Na osnovu toga šta pruža korisnicima, mobilni telefon je

često u upotrebi, ali je manjeonih koji ga baš ne ispuštaju iz ruku, dok onih 1,6% koji ne poseduju smart mobilni telefon, koriste ga samo radi poziva. Vidimo da smart telefoni i brendovi koji rade na njihovim unapređenjima lako zainteresuju korisnike novinama i navode ih da ono što kupe bude često uz njih.

Koliko će se brend visoko plasirati na tržištu nekada može da zavisi i od njegove aktuelnosti u tom momentu. Nekada od toga zavisi koja količina i kojom brzinom će se prodavati. Tokom ovog istraživanja vođena je polemika da li je bitno da telefon koji se koristi bude i aktuelan, smatram da su korisnici delom iskreno odgovarali, pa više od polovina navodi da bi im to značilo, ali da nije presudno. Sa druge strane već nešto manje od pola, uglavnom muške i starije populacije, navodi da je to skroz nebitno. Preostali procenat, 5,7%, većinski muškarci, sa prosečno 15 godina, smatra da je to jako bitan faktor. A da li ta aktuelnost može pomoći pri sledećem odabiru mobilnog telefona? Ono čime se pojedini brendovi bave u poslednjih par godina, a na našem tržištu baš Apple i Samsung, podizanjem ekološke svesti, jeste mogućnost recikliranja starih uređaja. Samimtim, što je stari model aktuelniji, to će cena po kojoj će se novi pri reciklaži umanjiti, veća. Smatralo bi se da možda i iz takvih razloga pojedini vole da uzimaju aktuelne telefone, ali zapravo anketa govori drugačije. Blizu 50% ispitanika nikada u stvari nije recikliralo svoj stari uređaj. Iz navedenog zaključujemo da brendovi još uvek nisu toliko propagirali ovu temu, te da mnogi nisu ni upućeni, i da kada bi se ova mogućnost proširila, starog otpada u smeću bi bilo sve manje, a potrošači bi izvukli korist i ujedno doprineli očuvanju zajednice i zelene okoline.

Slika 9: Skup telefon kupuje imidž

Primetili ste osobu koju ne poznajete kako razgovara i u ruci drži najskuplji i najaktuelniji model mobilnog telefona na tržištu trenutno. Koji će biti Vaš prvi utisak? Da li ćete smatrati osobu moćnom?

192 одговора

Slika 10: Utisak na skup telefon

Bez obzira na nekada papreno visoke cene mobilnih telefona ova dva brenda, koja se vode kao najaktuelniji i koje najčešće poznate ličnosti i oni najbogatiji poseduju, često se na društvenim mrežama i ulicom može videti da ih ne poseduju samo poznati. Da li to onda znači da se kupovinom skupog uređaja kupuje i imidž? Sa ovim stavom se 52,6% od 100% ispitanika, različitih starosnih dobi i oba pola, ne slaže uopšte. Skoro polovina manje se donekle slaže, dok seveoma mali procenat može u potpunosti složiti, te ovim donekle narušiti pojedina očekivanja. Alikako se ti isti korisnici postavljaju kada prvi put vide neku osobu dok razgovara i nosi jako skup telefon. Svega par korisnika će stvoriti pojedine loše predrasude prema toj osobi, zavideće na nekinačin i odmah poželeti da poseduje takav telefon. Mlađoj populaciji će to pretežno da nagovesti da je osoba

moćna i bogata. Ali povezavši sa prethodnim zapažanjima, na čak 66,1% njih to neće ostaviti nikakva utisak, jer ipak je to samo telefon koji danas skoro svako može da ima.

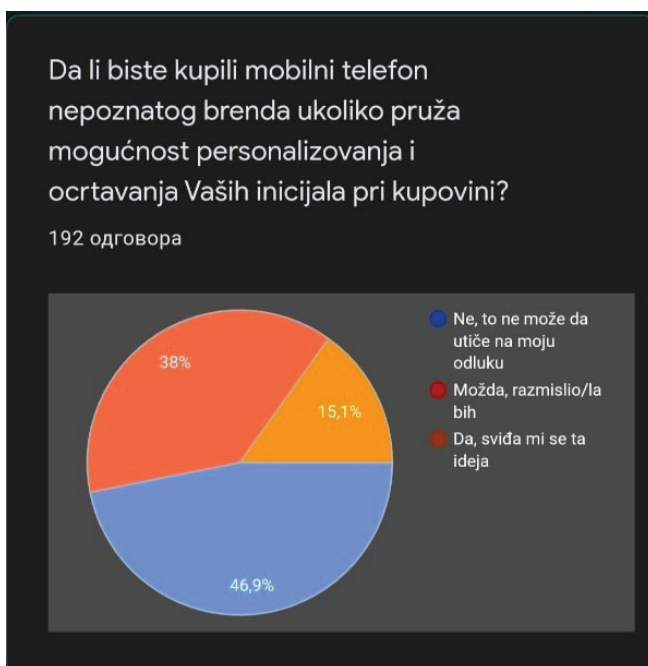
Iz priloženog se može videti da ispitanici na koje drugi na ostavljaju utisak svojim skupim telefonima i za sebe smatraju da neće biti "moćniji" ako imaju isti takav. Po 30ak njih ipak, bilo potajno ili ne, smatra da jesu moćniji i da im prija kada drugi pohvale telefon koji imaju i tako ih "izdignu". Pojedini čak i bez prikrivanja tvrde, da kako oni tako i drugi sa istim modelom jesu moćni i da to tako treba da se smatra. Tu su dakle mišljenja različito podeljna kako po polovima, tako i po godinama.

Kada već jak brend može da ostavi takav uticaj i da nekoga napravi "moćnijim", a kako ništa nijevečno, šta bi bilo da isti taj brend i nestane sa tržišta? O ovome se već govorilo, da je bilo pokušaja Apple-a, da tuži Samsung i da pokuša da ga skloni ili pak umanj. Međutim, nakon svih silaznih tačaka, i usled loših situacija i pehova, oba brenda se svaki put vrata sve jači i ambiciozniji. Moždanam je sada nezamislivo da ovako jaki brendovi koji se često pominju i čiji se logoi vrte na svakomkoraku, jednostavno nestanu, ali kroz analizu se vidi da i ovi najverniji potrošači to ne bi teško podneli, navikli bi se, te nastavili sa kupovinom nekog drugog brenda. Svega 6 ispitanika, pretežnomlađi muški korisnici Apple telefona, nema veru u nove inovacije, verno je jednom brendu i smatrada tako jak brend ne može više da postoji, odnosno da ne bi podneli bez njega. Prostalih 36,5%, većinski oni koji su uvek kupovali samo jednu marku mobilnog telefona, ne znaju kako bi se navikli na druge operativne sisteme i brendove, ali im ne bi teško palo da se prilagode.

Pojedini potrošači često vole da su njihovi proizvodi obeleženi baš njihovim inicijalima te da ih na taj način i personalizuju, ali da li je to slučaj sa mobilnim telefonima, a pogotovo kada je u pitanju neki nepoznat brend. Mišljenja su većinski podeljena po godinama i među polovima, od granice do granice. Tačnije od onih koje to ne interesuje i brend tom inovacijom ne može da utičena njihovu odluku, dok su sa druge strane oni koji bi ipak želeli da razmisle. Može se shvatiti i iz prethodnog, s obzirom na to da im je kvalitet najbitniji, da će razmisliti ali ukoliko se ne zadovolje određene potrebe ti inicijali im neće puno vremena oduzeti. Nešto malo stariji ispitanici, pretežno oni koji ni ne koriste toliko mobilne telefone, smatraju ovu ideju inovativnom i njih 29 je izrazilo svidanje prema istoj.

Slika 11: Personalizacija telefona

Slika 12: Uticaj reklame

Kažu da loša reklama ne postoji, a kada se na njoj prikaže nešto do sada neviđeno, kao što je mogućnost fotografisanja Meseca, Apple-ovi momenti snimanja, Samsungove inovacije preklapanja telefona na pola ili širenje istog do postignute veličine od čak dva takva. Kakav utisakto ostavlja i da li može da impresionira, što brendovi i imaju za cilj svojim uticajem. Samo 36 korisnika, za konkretno navedeno će odmah poželeti da poseduje. 100 korisnika će smatrati zanimljivim, ali je zadovoljno telefonom koji ima, pretpostavimo iz razloga što sada svaki nudi toliko mogućnosti, da su ovo za nekoga samo sitne promene. Uglavnom starijih 56 ispitanika ovako nešto neće zanimati ni impresionirati.

Ono da možda ipak ključnu ulogu u svemu ovome igra cena, a svako voli da poseduje dobar brend i razume se u najnovije modele, jeste činjenica da na pitanje "Da sada mogu da izaberu bilo koji model mobilnog telefona koji će dobiti potpuno besplatno, koji bi to bio?", čak 90% njih je nabrojalo jake modele Apple i Samsung telefona, iz kategorije iPhone 11 i 12, kada je u pitanju Apple, i Samsungove "S" serije. Interesantno je da su Samsungovi korisnici pretežno ostali verni, par njih bi želelo da dobije iPhone, a bilo je i obrnutih slučajeva. Oni koji su posedovali neke druge marke telefona, pretežno su se opredeljivali da kao "poklon" biraju Samsung. Intrigantna je i činjenica da je par korisnika, među kojima i mlađi ali i stariji, želelo isključivo samo skup telefon, kao i jak brend, kako bi u međuvremenu mogli i da ga prodaju i ostvare pojedinu korist.

ZAKLJUČAK

Cilj ovoga rada je da prikaže kako brendovi mogu da utiču na emocije, ali i na život potrošača. Ujedno su kroz praktični deo, kroz sprovedeno istraživanje na primeru dva najpoznatija Brenda, Samsung i Apple, dati neki odgovori na pitanja kako i u kojoj meri brendovi utiču na postojeće, ali i na potencijalne potrošače.

Iz svega priloženog se može zaključiti da su ispitanici tokom istraživanja bili u izvesnoj meri iskreni, da oni teže da budu verni svom brendu, ali da pored brenda i mnoge druge okolnosti i okruženje znatno diktiraju stavove i utiču na odluke pri daljoj kupovini. Bez obzira na sve, iako oni to ponekad prikrivaju, većinom brendovi utiču na njihove stavove, kupuju ih i nakon toga se trude da ih zadrže. Zavisno od godina i pola uticaji variraju, a sama činjenica da većina ispitanika poseduje mobilne telefone proizvedene baš od ova dva, trenutno najpopularnija Brenda, ukazuje na činjenicu da je njima u velikoj meri bitno da to bude neko "zvučno" ime. S obzirom na godine postojanja ovih Brendova na tržištu do tih "zvučnih imena" su i stigli, jer niko nije pitao "A šta su i ko su ustvari Apple i Samsung brendovi?"

REFERENCE

Aaker, A.D., Biel, A.L., (1993), *Advertisin's Role in Building Strong Brands*, Lawrence Erlbaum Associates Inc., New Jersey

Clifton R. et al, (2009), *Brands and Branding*, The Economist, London

Keller, K. L., (2003), *Building, Measuring and Managing Brand Equity, second edition*,

Pearson Education, New Jersey

Matzler K., Bidmon S., (2008), "Risk Aversion and Brand Loyalty: The Mediating Role of Brand Trust and Brand Affect", *Journal of Product and Brand Management*. Vol. 17, No. 3

Nojmajer M., (2006), *Rascep brenda*, Computer Book, Beograd

Petrović D., (2019), *Priručnik za pripremu prijemnog ispita Studijski program Menadžment*, Izabrana poglavlja menadžmenta, Univerzitet u Beogradu, Fakultetorganizacionih nauka, Beograd

<http://www.applesavetnik.com/brend.html>

<https://www.samsung.com/rs/about-us/brand-identity/brand-story>

BRAND IPACT ON CONSUMERS CASE STUDY - SAMSUNG VS AAPPLE

Resume

The first part of the paper summarizes the significant differences between the needs and desires of consumers with a review of marketing and its role in all this. As the key topic is further about the brand and its impact on consumers, the very beginnings of its emergence and creation of the definition are highlighted, with a continuation of the different forms of the brand and its dimensions during that impact.

The second part of the paper emphasizes the case study with an emphasis on the impact, currently the two most famous brands in the category of mobile phones, on consumers. These are, of course, Samsung and Apple brands.

Keywords: brand, needs, desires, consumers, Apple, Samsung

Izdavač

UNIVERZITET "UNION-NIKOLA TESLA", CARA DUŠANA 62-64, BEOGRAD

Za izdavača

dr Nebojša Zakić, redovni profesor

Urednici

dr Sanja Mrazovac Kurilić, redovni profesor
dr Ljiljana Nikolić Bujanović, redovni profesor
dr Miša Stojadinović, viši naučni saradnik

Uređivački odbor

dr Violeta Rašković Talović, redovni profesor
dr Vladanka Presburger Ulniković, vanredni profesor
dr Dara Golubović Matić, vanredni profesor
dr Zorica Milovanović-Jeknić, docent
dr Danijela Anđelković, docent
dr Marina Milovanović, redovni profesor

Recenzenti

dr Boško Damjanović, redovni profesor
dr Petronije Jevtić, redovni profesor
dr Dragan Stanar, vanredni profesor
dr Hadi Waisi, docent
dr Miloš Milovanović, docent
dr Aleksandar Gračanac, redovni profesor

Dizajn korica

dr Miloš Milovanović, docent

Priprema

ДОБРОТОЉУБЉЕ, БЕОГРАД

Tiraž 300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

502/504(082)
3(082)

**KRITIČKI osvrt na ekološke, ekonomske i društvene aspekte
napretka** : zbornik radova Univerziteta "Union-Nikola Tesla" Beograd /
[urednici Sanja Mrazovac Kurilić, Ljiljana Nikolić Bujanović,
Miša Stojadinović]. - Beograd : Univerzitet "Union-Nikola Tesla", 2021
(Београд : Добротољубље). - 228 str. : ilustr. ; 25 cm

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 300. - Bibliografija uz svaki rad. -
Abstracts.

ISBN 978-86-89529-35-7

а) Животна средина -- Зборници б) Друштвене науке -- Зборници

COBISS.SR-ID 53711881